

Yhtenäinen ja sitkeä Suomi rauhan puolella

Talvisota, jatkosota ja Lapin sota keskikoulun ja peruskoulun
historian oppikirjoissa 1960 – 1990-luvuilla

Oulun yliopisto

Historiatieteet

Historian Pro Gradu -tutkielma

19.5.2020

Ville Rautio

Sisällys

Johdanto	3
1. Jälleenrakennuskaudesta YYA-Suomen sukupolveen	16
1.1. Keskikoulun kirjamarkkinat monipuolistuvat – 1960-luku.....	16
1.1.1 Talvisota keskikoulun oppikirjoissa: sitkeä kansa sotaan osana suurvaltapoliittikka ...	18
1.1.2. Keskikoulun oppikirjoissa Suomi ajopuun tavoin jatkosotaan, Lapin sota jälkiselvittelynä	23
1.2. Peruskoulun opetussuunnitelma synnyttää tarpeen uusille oppikirjoille – 1970-luku	29
1.2.1. Peruskoulun oppikirjoihin suurvaltanaapurin näkökulma talvisodasta mukaan.....	31
1.2.2. Ajopuuteoria hiipuu, Lapin sota vähäisenä jälkiepisodina	38
2. Sotahistorian uudet näkökulmat – ajopuuteoria poistuu oppikirjoista – 1980-luku	50
2.1. Opetussuunnitelman päivitetyt tavoitteet luovat tarpeen uusille kirjoille.....	50
2.2. Talvisodan kuvaukset selkiytyvät suomettumisen huippukauden jälkeen	52
2.3. Suomi aktiivisena toimijan jatkosodassa, Lapin sota oman otsikon alle.....	60
3. Yhtenäinen kansa keskiössä – 1990-luku.....	71
3.1. Oppikirjoilla vain vähän muutospaineita 1990-luvulla	71
3.2. Talvisota rivi- ja kotirintaman näkökulmasta – edellisvuosikymmenen narratiivi toistuu.....	73
3.3. Hyökkäyssotaa rauhanneuvottelujen puolesta, siviiliväestön kärsimys Pohjoisessa.....	77
Loppulause.....	84
Lähteet ja tutkimuskirjallisuus.....	90

Johdanto

Pro gradu -tutkielmani keskittyy **Suomen talvi-, jatko- ja Lapin sodan käsittelyyn suomalaisissa historian oppikirjoissa 1960-luvulta 1990-luvulle**. Tutkin sitä, minkälaista kuvaa talvisodasta, jatkosodasta ja Lapin sodasta eri aikakausien oppikirjat välittävät. Mielenkiintoni aiheeseen heräsi tutkittuani kandidaatintutkielmassani 1970-luvun historian oppikirjojen sotakuvauksia Suomen 1900-luvun sodista, eli edellä mainittujen lisäksi vuoden 1918 sisällissodasta. Tässä tutkielmassa keskitytään toisen maailmansodan aikaisten tapahtumien kuvauksiin.

Tarkoitukseni on selvittää, minkälaista kuvaa 1960-luvun keskikoulun oppikirjat välittävät sotavuosista 1939-45, ja miten kuvaus on muuttunut 1970-luvulla peruskoulun opetussuunnitelmaan siirryttäessä sekä seuraavina vuosikymmeninä niin tutkimuksen kehityksen kuin opetussuunnitelmien muutosten myötä. Oppikirjojen kuvauksia tutkimalla on tarkoitus selvittää, kuinka koululaisille neljällä eri vuosikymmenellä esitettiin kertomus Suomesta toisessa maailmansodassa.

Oppikirjat ovat massamedian muoto, joka muokkaa nuoren ihmisen käsitystä ympäröivästä maailmasta. Historianopetuksen avulla puolestaan on pyritty kertomaan koululaisille haluttua kertomusta. Tässä tutkielmassa keskitytään siihen, minkälaisia kertomuksia koululaisille on välittynyt Suomen vaiheista toisessa maailmansodassa. Näiden kertomuksien avulla käsitystä suomalaisuudesta on ollut mahdollista muovata nuorten ihmisten mielissä. Keskeistä onkin selvittää, minkälainen kertomus oppikirjoista on nuorisolle eri aikakausilla sodista ja siten suomalaisuudesta välittynyt.

SIRKKA AHONEN on kirjassaan *Suomalaisuuden monet myytit* paneutunut perusteellisesti oppikirjojen välittämiin kuviin suomalaisuutta verhonneista myyteistä. Ahosen mukaan suomalaisissa oppikirjoissa alettiin välittää kansakunnan rakentamisesta saakka yhteistä kansallista kertomusta, ja tälle perustan loivat 1800-luvun puolivälin fennomaanit:

Kansakuntaa rakennettaessa yhteisön johtajat tavanomaisesti istuttavat yhteisön jäsenten mieliin mahdollisimman paljon yhteisesti samastuttavia menneisyyden kokemuksia ja niihin sopivia merkityksiä. Koululaitos on historiallisen identiteetin rakentamisen keskeinen väline. Siksi Suomen kansallinen herättäjä Johan Vilhelm Snellman (1806-1882) edellytti koko kansalle tarkoitettujen kansakoulujen opettavan oman maan historiaa, ja hänen työtoverinsa Yrjö Koskinen kirjoitti Suomelle suuren kansallisen kertomuksen. Siinä suomalaiset esiintyivät

selviytyjäkansana, ja kertomuksen runkona oli joukko yhteisön myönteistä omakuvaa vahvistavia menneisyyden tapahtumia. Tapahtumien muodostama kaanon pönkitti vuosikymmeniä koulun historianopetusta.¹

Ahonen jakaa suomalaisen historiankirjoituksen aikakausiin, jotka kielivät yhteiskunnallisesta viitekehyksestään. Myytti selviytyjäkansasta luotiin kansakunnan rakentamisen kaudella 1800-luvun lopulla korvaamaan aiemmat sankariyksilöt. Keskeistä oli yhteisen kansan rooli sankarina ja resilienssin, sinnikkään elonjäämistahdon ilmentäminen vaikeina aikoina. Ahosen mukaan myytti kansan selviytymiskyvystä vaikeina aikoina on ollut myös tutkijoille liian kallis hylättäväksi ja sitä on pikemminkin tuettu kuin murennettu. Ahonen tarkastelee kirjassaan oppikirjojen ja historiantutkimuksesta tuotettujen käsikirjojen samankaltaisuuksia ja sitä, kuinka myytit välittyvät niistä. Talvi- ja jatkosodan osalta myytti selviytyjäkansasta on keskeisin.²

Ahonen mukaan toisen maailmansodan jälkeen oppikirjat joutuivat syyniin ja ne ”puhdistettiin”. Historiakuvaa oli etenkin sota-aikana rakennettu luomalla kuva venäläisistä ”toisina”. Puhdistuksen kohteena oli kielelliset, venäläisvastaiset ilmaisut. Laajempi viesti oli kuitenkin, että historiankirjat tulisi kirjoittaa uudella eetoksella, joka ei olisi kansallismielinen. Suomessa siirryttiin jälkinationalistiseen aikaan, kuten muuallakin Euroopassa, ja lähestyminen historiaan tulisi olla objektiivista ideologisen sijaan.³ MATTI J. CASTRÉNIN mukaan sodan jälkeen historian oppikirjoista poistettiin venäläisvastaisuudet uusien sisä- ja ulkopoliittisten linjausten mukaisesti.⁴

Opetuksen sisällöistä käytiin laajasti keskustelua, ja oppikirjojen lisäksi myös opettajat olivat tulilinjalla. Venäläisvastaisena pidettyjen opettajien toimia tutkittiin vuosina 1944–1948 ja JUKKA RANTALAN mukaan osasta sopimattomina pidetyistä opettajista pyrittiin ääriivasemmiston toimesta pääsemään eroon. Opettajia syytettiin muun muassa poliittisesta puolueellisuudesta. Pääasiassa Suomen Kommunistisen puolueen, Suomen Kansan Demokraattisen liiton ja Suomi-Neuvostoliitto-seuran masinoimat opettajiin kohdistuneet puhdistusyritykset jäivät kuitenkin varsin tehottomiksi. Ainoastaan 200 opettajaa 23 000 opettajan joukosta sai osalleen syytöksiä eikä ketään voitu erottaa.

¹ Ahonen 2017, 12.

² Ahonen 2017, 75–77.

³ Ahonen 2017, 12–13, 44–45.

⁴ Castren 1992, 38–39.

Rantalan mukaan opettajien asenteisiin paineen alaiseksi joutuminen kuitenkin vaikutti selvästi – Valtiollisen poliisin pelossa opettajat alkoivat varoa sanomisiaan.⁵

Negatiivisesti venäläisiin ja Neuvostoliittoon suhtautumista tuli yhteiskunnan tasolla välttää. Vuonna 1948 solmittu Ystävyys-, Yhteistyö- ja Avunanto-sopimus Suomen ja Neuvostoliiton valtioiden välillä täsmensi tätä. YYA-sopimuksen ohjasi suomalaista yhteiskuntaa, hyvien välien säilyttäminen Neuvostoliiton kanssa ja sopimuksen noudattaminen koettiin ensiarvoisen tärkeäksi maan itsenäisyyden turvaamiseksi. Historian yleisesitysten kuvaukset pyrittiin muokkaamaan sellaisiksi, että naapurisuurvalta ei pitäisi Suomea vihamielisenä. Samalla kuitenkin etenkin koulukirjojen tehtävänä nähtiin kansallisen yhtenäisyyden kohottaminen ja puolustustahdon lisääminen kansalaisten keskuudessa.⁶ Näin oppikirjojen tekijät joutuivat pohtimaan, kuinka kansallista tarinaa, eetosta voitaisiin rakentaa täyttäen nämä tavoitteet. Kansallinen eetos rakentui myyteistä, joita sotakuvaukset ilmensivät vahvasti.

Oppikirjat tarkastettiin valtiovallan toimesta ennen painatusta aina vuoteen 1992 saakka. Tarkastuksen läpäistäkseen kirjan tuli vastata pedagogiselta laadultaan opetussuunnitelman tavoitteita. Asiasisältö oli riippuvainen ajan virtauksista, eli sen hetkisestä historian tutkimuksesta. Sirkka Ahonen jakaa tarkastelussaan oppikirjat karkeasti kolmeen sukupolveen ”sen mukaan, minkä avaintapahtumien ja -ilmiöiden varjossa ne kirjoitettiin ja minkä *yhteiskunnallisen sukupolven* ⁷ muodostumista ne palvelivat.” Ahosen jaottelu näille sotien jälkeisille oppikirjasukupolville on

1. toisen maailmansodan jälkeiset oppikirjat (1945–1960) – sodan ja jälleenrakennuskauden sukupolvi
2. hyvinvointivaltion rakentamisen kauden (1960–1990) sukupolvi, toiselta nimeltään YYA-Suomen sukupolvi
3. Euroopan yhdentymisen kauden (1990–) sukupolvi.

PILVI TORSTI on tutkinut suomalaisten käsityksiä ja kokemuksia historiasta kirjassaan *Suomalaiset ja historia* (2012). Torsti jaottelee suomalaisia nimettyihin sukupolviin tiettyjen yhteisten kokemusten perusteella. Jaottelu poikkeaa Ahosen oppikirjasukupolvien jaottelusta, sillä useampi sukupolvi on käyttänyt tietyn oppikirjasukupolven kirjoja.

⁵ Rantala 1997, 291–292.

⁶ Holmén 2006, 16–22.

⁷ Ahonen 2017, 15. Karl Mannheimin 1920-luvulla kehittämän käsite. Syntyy aikuistuvien nuorten samaistuessa yhteiseen avainkokemukseen.

Ihmissukupolvia määrittää yhteiset kokemukset, ja oppikirjat massamedioina tuottavat näitä kokemuksia ihmisille. Torsti on käyttänyt haastattelumetodia tutkimuksessaan ja saanut näin laajan skaalan eri sukupolviin kuuluvien ihmisten kokemuksia historiasta, jonka avulla hän tarkastelee eri kokonaisuudessa suomalaisten näkemyksiä ja kokemuksia. Tutkimusta varten haastatellut ihmiset ovat vuosien 1930–1994 välillä syntyneitä suomalaisia, jotka Torsti jaottelee viiteen eri sukupolveen⁸. Torstin mukaan sukupolvieroja ei tule yhteiskunnassa ylikorostaa, sillä vaikka sukupolvilla on tiettyjä omaleimaisia kokemuksia, ovat avainkokemukset usein rinnakkaisia ja limittyneitä. Sodista sukupolvilla on kaikilla jokin kokemus, vahvimmat sotien aikana eläneillä ja heti sen jälkeen syntyneillä, mutta myös nuoremmat sukupolvet ovat saaneet kokemuksia sodasta muun muassa oppikirjojen ja sukulaisten välityksellä.⁹

Torstin tutkimuksessa vertailtiin sota-aikaan liittyviä tulkintoja ja näkökulmia, jotka olivat usein julkisuudessa esillä tai tutkimuksen kannalta kiinnostavia. Kysymys toisen maailmansodan ajan näkemyksiin oli ”Mikä on käsityksenne seuraavista talvi-, jatko- ja Lapin sotaa koskevista väitteistä?” Vastausvaihtoehtoja oli 19 erilaista, ja laajan skaalan avulla pyrittiin selvittämään, mitkä saivat aikaan voimakkaimmat reaktiot vastaajissa. Vastausasteikko oli viisiportainen: 1. täysin eri mieltä 2. osin eri mieltä 3. ei osaa sanoa 4. osin samaa mieltä 5. täysin samaa mieltä. Kuusi vahvinta väitettä muodostivat kokonaisuuden, että suomalaiset olivat sotien aikana hyvin isämaallisia, naisten siviiliosallistuminen sotiin oli poikkeuksellisen laajaa, *Tuntematon sotilas* kuvaa onnistuneesti sota-aikaa, talvisota yhdisti vuoden 1918 sisällissodan osapuolet ja siirsi ”punaisuuden” ja ”valkoisuuden” taka-alalle, talvisota oli voitto Suomelle sekä selvästä erimielisyydestä väitteeseen, että ”suomalaiset selvisivät sodista ilman suurempia traumoja”. Torstin mukaan näistä muodostuvaa kuvaa voi luonnehtia Suomessa vallinneen kansallisen tarinan mukaiseksi – eli kaikkien osallistuminen, isänmaallisuus ja kansakunnan yhtenäisyys suhteessa vuoteen 1918 korostuivat vastauksissa.¹⁰

Sodanjälkeisten sukupolvien kuva talvi- jatko- ja Lapin sodasta on siis se, että suomalaiset olivat osallistuvana, isänmaallisena ja yhtenäisenä kansakuntana sodissa taistelemassa itsenäisyyden puolesta. Tämä kuva on rakennettu suomalaiskansallisella kertomalla sotavuosista, jota on luotu historiankirjoituksessa ja välitetty kansalle median

⁸ Torsti 2012, 67. Sodan ja jälleenrakennuksen sukupolvi (1930–1944); Kekkosen, 1960-luvun ja kuulentojen sukupolvi (1945–1958); Kylmän sodan päättymisen sukupolvi (1959–1974); EU-jäsenyyden ja laman sukupolvi (1975–1984); Teknologian, kansainvälisyyden ja terrorismin sukupolvi (1985–1994).

⁹ Torsti 2012, 69.

¹⁰ Torsti 2012, 135–137.

kautta – eli muun muassa *Tuntemattoman sotilaan* kirja- ja elokuvaversioiden kautta, mutta ennen kaikkea jokaiselle suomalaiselle koulukirjojen kautta historianopetuksessa.

Tutkimustehtävä

Tutkimustehtävänäni on selvittää

- Miten keskikoulun ja peruskoulun historian oppikirjat kertovat talvisodasta, jatkosodasta ja Lapin sodasta ja miksi niiden kuvaus on tällainen? Millaisia muutoksia sotien käsittelyssä on nähtävillä?
- Miten opetussuunnitelmien tavoitteet näkyvät oppikirjojen sotien käsittelytavassa?
- Miten tutkimusajanjaksolla tehty historiantutkimus vaikutti oppikirjoihin?

Tutkimustilanne

Aiempaa tutkimusta Suomen käymistä sodista historian oppikirjoissa on tehty kohtalaisesti ja suuri osa näistä on opinnäytteitä. Moni oppikirjojen sotakuvausten tehdyistä tutkimuksista on keskittynyt Suomen sisällissodan tarkasteluun historian oppikirjoissa eri aikakausina. Sisällissodan kuvauksia opinnäytteissään ovat tutkineet muun muassa Jari Honkanen¹¹, Pirjo Risteli¹², Janne Oinonen¹³ sekä Markus Haarakoski & Mikko Seppänen¹⁴. Näistä kaksi ensimmäistä ovat toteuttaneet historian opinnäytteensä aiheesta samantyyppisinä pitkittäisleikkauksina kuin tämä tutkielma, Honkanen keskittyen kansa- ja keskikoulun oppikirjoihin ennen peruskoulu-uudistusta ja Risteli puolestaan lukion oppikirjoja 1960–2000-luvuilla tarkastellen.

Janne Holmén on tutkinut suurvaltojen vaikutusta Suomen, Ruotsin ja Norjan oppikirjasisältöihin 1930-luvulta 1990-luvulle asti väitöskirjassaan. Holménin tutkimus on hyvin kattavan aineiston pohjalta tehty yksityiskohtainen tarkastelu poliittisten kurssien vaikutuksesta oppikirjojen sisältöihin. Holménin käyttämä lähdeaineisto on osin

¹¹ Jari Honkanen 1992, *Kapinasta kansallissodaksi. Vuoden 1918 sisällissota kansa- ja keskikoulujen historian oppikirjoissa 1918-1972*. Suomen ja Skandinavian historian Laudatur – tutkielma. Oulun yliopisto.

¹² Pirjo Risteli 2004, *Suomen vuoden 1918 sota lukion historian oppikirjoissa 1963-2000*. Suomen ja Skandinavian historian Pro gradu -tutkielma. Oulun yliopisto.

¹³ Janne Oinonen 2016, *Muuttuva sota: sisällissodan kuvaus WSOY:n kansakoulun historian oppikirjoissa 1918-1972*. Pro gradu -tutkielma. Oulun yliopisto.

¹⁴ Markus Haarakoski & Mikko Seppänen 2012, *Sisällissodan diskurssit 1960- ja 2000-luvun historian oppikirjoissa*. Kasvatustieteen Pro gradu -tutkielma. Lapin yliopisto.

risteävää oman aineistoni kanssa, joka tarjoaa hyvän mahdollisuuden vertailla tutkimustuloksia.¹⁵

TTT TA HUIJAKKA tutki pro gradu -työssään talvi- ja jatkosodan kuvauksia lukion historian oppikirjoissa toisen maailmansodan jälkeen. Huijakan lähtökohtana on selvittää, miksi kuvaukset ovat sellaisia kuin ovat ja miten Suomen sisä- ja ulkopoliittiset tilanteet sekä muut mahdolliset motiivit ovat niihin vaikuttaneet. Työssä keskeisiä huomioita on muun muassa, että aikakauden tietyt painotukset tulevat viiveellä oppikirjoihin, esimerkiksi 1970-luvun idänsuhteiden vaaliminen näkyi vasta 1980-luvun oppikirjoissa.¹⁶ JAAKKO VÄISÄSEN väitöskirja tarkastelee 1960-luvun ja 1990-luvun lukion historian oppikirjojen välistä muutosta kriittisen diskurssianalyysin keinoin.¹⁷ OLLI HEIKKINEN JA TIMO HUUSKONEN tutkivat kasvatustieteen pro gradussaan Suomen talvi- ja jatkosotaa kahdeksannen luokan historian oppikirjoissa.¹⁸ Aihe on sinänsä hyvin lähellä tämän tutkielman aihetta.

Aiemmassa tutkimuksessa on tarkasteltu pääasiassa sitä, miten yhteiskunnan muutokset ovat heijastuneet oppikirjojen kuvauksiin ja mitä taustavaikuttimia sillä on ollut. Tuloksista voi hyvin pitkälti nähdä, että Suomen ulkopoliittiset linjaukset ja suurvaltojen, etenkin Neuvostoliiton vaikutus on ollut ilmeistä. Suoraa poliittista kontrollia ei kuitenkaan ole käytetty ainakaan sisällissodan kuvauksia määrittämään, vaan oppikirjan tekijöillä on ollut suuri päätösvalta tekeleidensä sisältöihin.

Lähteet

Valitsemani lähteet edustavat kattavasti vuosien 1961–1998 välillä keski- ja peruskouluissa käytettyjä oppikirjoja. Mukana on suurien kustantamojen WSOY:n, Otavan ja Weilin+Göösien sekä niiden ruotsinkielisten sisarkustantamojen suomen- ja ruotsinkielisiä oppikirjoja ja kokeilumonisteita sekä Pirkkalan monisteena tunnettu, Pirkkalan peruskoulussa käytetty kokeilumoniste vuodelta 1975. Otantaan kuuluu kirjoja kaikista Sirkka Ahosen määrittelemistä sotien jälkeisistä oppikirjasukupolvista, määrällisesti eniten hyvinvointivaltion rakentamisen ja YYA-Suomen sukupolven

¹⁵ Holmén 2006, 11–50.

¹⁶ Huijakka 1997, 4, 89–90.

¹⁷ Väisänen 2005, 17–31.

¹⁸ Heikkinen & Huuskonen 2011, 1–4.

oppikirjoja. Ahosen mukaan oppikirjasukupolviin jäsentämällä vertailu on luontevinta.¹⁹ Oppikirjojen täsmällinen luokittelu sukupolviin on kuitenkin haastavaa. Esimerkiksi *Keskikoulun Suomen historia* (1961) ja *Finlands historia för mellanskolor* (1967) kuuluisivat käytettyjen painostensa julkaisuvuoden osalta YYA-Suomen oppikirjasukupolveen, mutta molemmat ovat alun perin laadittuja 1900-luvun alkupuolella ja monin osin ne edustavat aiempaa, sodan ja jälleenrakennuksen oppikirjasukupolvia tai vielä vanhempia kirjasukupolvia. Kirjoihin tehtiin lisäyksiä ja korjauksia vastaamaan aina kulloiseenkin opetussuunnitelman, ja Kouluhallituksen tarkastuksen jälkeen ne hyväksyttiin käytettäväksi oppikirjoiksi. Niinpä sukupolvien lisäksi tarkastelussa kiinnitän huomiota siihen, mitä opetussuunnitelmaa vastamaan ne on pyritty laatimaan. Pyrinkin lukujen ajallisissa rajauksissa ottamaan molemmat tekijät huomioon. Aineiston ajallisesti vanhimmat oppikirjat on laadittu keskikoulun oppiennätysten pohjalta, ja ne edustavat sodan ja jälleenrakennuksen sekä hyvinvointivaltion rakentamisen/YYA-suomen oppikirjasukupolvia. Näitä keskikoulun oppikirjoja ovat:

- *Keskikoulun Suomen historia* (1961, WSOY)
- *Finlands historia för mellanskolor* (1967, Söderström)
- *Suomen historia 2* (1968, Otava)
- *Menneet ajat meillä ja muualla 3* (1967, WSOY)
- *Vuosisadat vierivät 3* (1972, WSOY)

1970-luvulla siirryttiin asteittain noudattamaan peruskoulun opetussuunnitelmaa. Käyttämäni 1970-luvun peruskoulun oppikirjat ja kokeilumonisteet ovat:

- *Peruskoulun historia 4* (Lehtonen & al. 1974, WSOY)
- *Historia för Grundskolan Åk 8* (Lehtonen & al. 1978, Söderström)
- *Historian maailma 8 Perusosa 1* (Oiva Louhisola & al. 1973, Otava)
- *Historian maailma 8a* (Sirkka Ahonen & Jouko Louhisola 1976, Otava)
- *Historia ja me* (Castrén & al. 1977, Weilin + Göös)
- *Historia för åttan* (Castrén & al. 1982, Ab Svenska läromedel)
- *Historia : 5. luokka : ihmiskunnan kehityksen yleispiirteet vanhimmissa ajoista nykypäiviin saakka* (Penttilä 1974, Tampereen yliopiston psykologian laitos)

Näistä *Historia för Grundskolan Åk 8* on suora käännös *Peruskoulun historiasta*, samoin *Historia för åttan* on *Historia ja me* -kirjan ruotsinkielinen käännös. Vaikkakin ruotsinkielisen version painovuosi on 1982, kuuluu se samaan kategoriaan

¹⁹ Ahonen 2017, 15–16.

suomenkielisen alkuperäisversionsa kanssa. Otavan julkaisuista vanhempi on kokeilumoniste ja tuorempi Kouluhallituksen hyväksymä oppikirja. Tampereen yliopiston psykologian laitoksen julkaisu puolestaan on Pirkkalan monisteenä tunnettu kokeilumoniste. Kaikkia tähän mennessä lueteltuja teoksia käsittelen ensimmäisessä pääluvussa

Toiseen päälukuun olen ottanut mukaan vuoden 1982 *Peruskoulun historia 4:n* kolmannen painoksen tuomaan havainnoimaan, minkälaisia muutoksia edellisvuosikymmenen kirjoissa tapahtui ennen opetussuunnitelmauudistusta vuonna 1985. Loput toisessa pääluvussa käsittelemistäni lähteistä on laadittu vastaamaan vuoden 1985 opetussuunnitelman tavoitteisiin. Toisessa pääluvussa käyttämäni lähteet ovat:

- *Peruskoulun historia 4* (Lehtonen & al. 1982, WSOY, 3. painos)
- *Vuosisadat vaihtuvat 8* (Kinnunen & al. 1985, WSOY)
- *Vår Historia Åk 8* (Ahlskog & Sandholm 1990, Söderström)
- *Historian tiet 8* (Kalevi Ahonen & al. 1986, Otava, 1.-2. painos)
- *Koulun historia 8* (Sirkka Ahonen & al. 1987, Otava)
- *Historia ja me. Koululaisen maailmanhistoria 8* (Castrén & al. 1988, Weilin + Göös, 1.-4. painos)
- *Historia för åttan* (Castrén & al. 1988, Ab Svenska läromedel)

Näistä viimeksi mainittu on käännös *Historia ja me. Koululaisen maailmanhistoria 8* -kirjasta. Kaikki toisen pääluvun kirjat kuuluvat Ahosen jaottelussa YYA-Suomen oppikirjasukupolveen, kuten 1970-luvun kaikki käyttämäni peruskoulun oppikirjat ja suurin osa keskikoulun kirjoista. 1990-luvun osalta jaottelu on haastavampaa. Ahonen määrittelee Euroopan yhdentymisen ja laman oppikirjasukupolven vuodesta 1990 lähtien julkaistuiksi kirjoiksi.²⁰ Otantani tuoreimmista kirjoista iso osa on uusia painoksia 1980-luvulla julkaistuihin kirjoihin. Ajallisesti nämä kuitenkin kuuluvat Euroopan yhdentymisen oppikirjasukupolveen. Osa kirjoista on vuoden 1985 opetussuunnitelman tavoitteiden mukaisesti laadittuja, viimeisimmät puolestaan vuoden 1994 opetussuunnitelmaa vastaavia. Kolmannessa pääluvussa käyttämäni lähteet ovat:

- *Vuosisadat vaihtuvat 8* (1991, 4.painos)
- *Vuosisadat vaihtuvat 8* (1998, 6.-9. painos)
- *Vår historia Åk 8* (1994, 2. painos)
- *Historian tiet 8* (1991, 1. uudistettu painos)

²⁰ Ahonen 2017, 15–16.

- *Koulun historia 8* (1990, 1. uudistettu painos)
- *Historia ja me 8. Koululaisen maailmanhistoria* (1992, 8. uudistettu painos)
- *Horisontti. Napoleonista nykypäivään.* (Lappalainen & al. 1995, Otava, 1.-2. painos)

Kuten 1990-luvun uusien painosten bibliografisista tiedoista käy ilmi, ovat ne kokeneet uudistuksen, kuten Ahosen jaottelun perusteella voi odottaa. Näin ollen ne tarjoavat riittävän katsannon Euroopan yhdentymisen kauden oppikirjasukupolveen.

Metodi

Menetelmänä käytän tässä tutkimuksessa laadullista sisällönanalyysia. Sisällönanalyysi on perusanalyysimenetelmä, jota voidaan käyttää laadullisen tutkimuksen kaikissa perinteissä. Sisällönanalyysin kannalta tärkeää on määrittää, mikä aineistossa on tutkimuksen kannalta relevanttia ja rajata tutkimusongelma ja käytettävä aineistoa tämän mukaisesti. Aineisto on keräyksen yhteydessä luokiteltava.²¹ Tutkimusongelmani kannalta olennaista käyttämässäni aineistossa on niiden kuvaukset talvi-, jatko- ja Lapin sodista ja niihin mahdollisesti liitetyistä teemoista. Tekstikuvausten lisäksi tarkastelen kuvia, kuvatekstejä ja oppikirjojen visuaalista ilmettä kuvauksen välittäjänä. Olen rajannut käyttämäni lähdeaineiston vuosien 1961-1998 välillä Suomessa julkaistuihin historian oppikirjoihin, sillä näiden avulla voidaan luoda pitkittäisleikkauksen omainen analyysi siitä, miten sotakuvaukset ovat rakentaneet kansallista eetosia. Pitkittäisleikkaus tarjoaa hyvän katsannon siihen, miten kansalliseetoksen rakennuspalaset, myytit, ovat oppikirjojen sotakuvauksissa välittyneet. Ajallisen rajauksen avulla saadaan myös kuvaa eri oppikirjasukupolvista ja niiden suhteesta aikansa tutkimukseen.

Olen jäsentänyt tutkimukseni huomioimaan muutoksia oppikirjasukupolvissa ja opetussuunnitelmissa neljään eri kategoriaan:

1. Keskikoulun oppikirjojen kuvaukset 1961–1972
2. Peruskoulun oppikirjojen kuvaukset 1973–1982
3. Peruskoulun oppikirjojen kuvaukset 1980–1990
4. Peruskoulun oppikirjojen kuvaukset 1990–1998.

²¹ Tuomi & Sarajärvi 2009, 91–93.

Noin vuosikymmenen mittainen tarkastelu kullekin kategorialle palvelee tätä tarkoitusta. Tämä luokittelu mahdollistaa aineistolähtöiselle analyysille järkevät kokonaisuudet. Aineistosta nousevien havaintojen perusteella tehtävälle analyysille on perusteltavaa toteuttaa tällaista jaottelua, eikä esimerkiksi täysin oppikirjasukupolviin pohjautuvaa analyysia. Näin fokus pysyy selkeimmin tarkasteltavassa ilmiössä, eikä analyysi jää vain aiemman tutkimuksen toistamiseksi.²²

Kunkin pääkategorian sisältä löytyy alakategorioita, joita jäsennän tutkimuskysymysten avulla. Olennaista on se, miten kirjat kuvaavat sotia ilmiönä tekstien ja kuvien avulla ja miten nämä kuvaukset välittävät kansallista eetosia.

Tutkimukseni on vertailevaa oppikirjatutkimusta, jossa verrataan eri oppimateriaalien sisältöä ja niiden asettumista suhteessa tutkimuskysymyksiin. Tutkimuksessani vertailun kohteena ovat eri tekijöiden oppimateriaalit ja niiden kuvaus samoista ilmiöistä. Tutkimuskirjallisuuteen peilaamalla pyrin vertailemaan oppimateriaalien kuvauksen yhdenmukaisuutta oman aikansa historiankirjoituksen kanssa ja sitä, mitä eri tekijöiden kuvauksissa kerrotaan. Vertailemalla erilaisten oppikirjojen kuvauksia samasta asiasta pystyy tarkastelemaan mitä asioita kuvauksissa korostetaan ja toisaalta mitä ne jättävät kertomatta. Selvitän, miten oppikirjojen kuvaukset ovat vaihdelleet tiettyinä ajanjaksona ja toisaalta minkälaista pidemmän ajanjakson kehitystä niistä on löydettävissä.

Historiallinen konteksti

Matti J. Castrén käsitteli historianopetuksen poliittista suhdanneherkkyyttä ja suomalaisen historianopetuksen vaiheita artikkelissaan kirjassa *Historia koulussa* vuonna 1992. Samat oppikoulujen oppiennätykset, eli opetussuunnitelmat olivat Suomessa voimassa vuodesta 1916 vuoteen 1941. Historianopetuksen kannalta keskeiset hahmot kouluhallituksen ylijohtajana vuosina 1924–41 toiminut Oskari Mantere ja historiasta 1924–49 vastannut kouluneuvos Gunnar Sarva, jotka paitsi loivat oppiennätysten sisällön, myös laativat laajasti käytetyt oppikirjat oppikouluun. Historianopetus perustui herbartilaiseen perinteeseen, joka nojasi vahvasti opettajan kerrontaan.²³ Vuonna 1925 opetussuunnitelmaa päivitettiin ja historianopetuksen tavoitteiksi määritettiin

²² Tuomi & Sarajärvi 2009, 95–96, 99–101.

²³ Castren 1992, 34–35.

kansalaiskasvatus ja luonteenkuvaus, minkä lisäksi rauhankasvatus sekä maanpuolustustahdon kasvattaminen olivat keskeisiä tavoitteita. Suomen menneisyydestä tuli tuoda esille rauhallisen edistyksen suurtyöt. Opetuksessa ja sen tuloksissa ilmeni sotia edeltävänä aikana eroja, opettajat käyttivät kerrontaa paljon, mutta osa otti työvihkoja ja käsikartastoja opetuksen tueksi.²⁴ Historianopetuksessa sotia edeltävänä aikana siis opettajan narratiivi oli hyvinkin vahvasti keskiössä ja opetus oli pääasiassa isänmaallishenkistä kasvatusta.

Sotien jälkeen kirjojen sisältöä tarkasteltiin muuttuneiden sisä- ja ulkopoliittisten tilanteiden takia. Luonteenkasvatuksesta siirryttiin kohti kansalaiskasvatusta. Vuonna 1944 asetettiin toimikunta poistamaan kirjoista venäläisvastaisuudet ja sota-aikana lisätyt saksalaismyötämielisyudet. Vuonna 1941 oli otettu käyttöön uusi opetussuunnitelma, mutta sitä ei päädytty muuttamaan. Sen sijaan opetussuunnitelmaa tulkittiin ajan vaatimusten mukaisesti. Tällä ei ollut kovin suurta käytännön merkitystä, sillä Mantere ja Sarva olivat pitäneet huolen siitä, ettei sota-aikana laadittuun suunnitelmaan ollut päätyntä äärioikeistolaisia sävyjä. Opetuksen sisällössä alettiin kiinnittää huomiota yhteiskunnallisten ilmiöiden tasapuolisempaan tarkasteluun ja aiempaa enemmän myös Venäjään ja Neuvostoliittoon. Tämä oli seurauksena Suomen uudesta ulkopoliittisesta linjasta.²⁵

Vuonna 1963 Suomessa laadittiin uudet oppiennätykset ja historian oppiaine uudistui näiden myötä – laadittiin erilliset oppiennätykset historiaan, yhteiskuntaoppiin ja taloustietoon. Taustalla oli poliittista tahtoa ja konsensushenkeä – kouluhallituksessa vasemmiston ja oikeiston edustajat laativat yhdessä uudet tavoitteet.²⁶ Keskeisin muutos oli yhteiskuntaopin eriyttäminen aiemman, historian oppiaineen joukossa olleen kansalaiskasvatuksen sijasta. Mantereen ja Sarvan puoli vuosisataa aiemmin laatimat kirjat olivat edelleen laajasti käytössä, mutta uusien oppiennätysten myötä täysin uusille oppikirjoille syntyi tarve.

Vuosien 1964–74 välillä historianopetus oli poliittisen taistelun tulilinjalla. Sitä kohtaan esitettiin kritiikkiä ”ahtaan kansallismielisistä näkemyksistä”. Alkuun liberaalishenkiselle kritiikille kehittyi pian marxilainen luonne. Marxilaiset arvostelivat opetuksen pyrkimystä tasapuolisuudesta, sillä edistystä ja taantumusta ei voinut rinnastaa keskenään ja työn ja pääoman välinen ristiriita oli kriitikkojen mielestä selvitetävä oppilaille.

²⁴ Castren 1992, 37–38.

²⁵ Castren 1992, 38–39.

²⁶ Castren 1992, 41.

Taantumuksellisuuden ja historianopetuksen neuvostovastaisuuden osoittamiseksi kriitikot järjestivät erilaisia tutkimuksia ja tiedusteluja. Myös poliittinen oikeisto osoitti kritiikkiä historianopetuksen suuntaan.²⁷ Tästä tunnetuin esimerkki lienee Pirkkalan peruskouluissa vuosina 1973–75 järjestetty koulukokeilu. Kokeilu alkoi lyhyellä tutkimusjaksolla, jossa oppilaille annettiin opetusmonisteilla lisätietoa työn ja pääoman välisestä ristiriidasta, joka ulottui kaikille elämän osa-alueille. Tätä seurasi koulukirjojen korvaaminen seuraavaksi lukuvuodeksi opetusmonisteilla, jotka teroittivat tätä oppilaille. Kokeilun tultua julkisuuteen muun muassa opetuslalla toimineet oikeistopuolueiden kansanedustajat vastustivat voimakkaasti historianopetuksen uusia tuulia.

Castrénin mukaan ajanjaksolla opettajat pyrkivät pääasiassa torjumaan kritiikin, mutta ottamaan vastaan järkevät muutosesitykset. Muun muassa suomalais-neuvostoliittolaisia historian ja maantieteen opetuksen seminaareja alettiin tämän myötä järjestää.²⁸

Vuonna 1970 laadittiin sotienjälkeisen ajan merkittävin uudistus suomalaiseen koulujärjestelmään – POPS-70 eli peruskoulun opetussuunnitelman perusteet. Historian ja yhteiskuntaopin oppiaine kuitenkin siirtyi tähän pääasiassa vuoden 1963 keskikoulun oppiennätysten pohjalta. Suuremmat muutokset oppiaineen kannalta tapahtuivat opetussuunnitelman yleisperiaatteissa ja toisaalta käytännön työtavoissa. Oppilaiden yksilölliset esitykset ja ryhmätyöt tulivat mukaan opetukseen ja lisäksi oppilaille asetettiin tiedollisten lisäksi taidollisia tavoitteita – lähteitä oli kyettävä tulkitsemaan mahdollisimman paljon itsenäisesti.²⁹

Suomalaiseen opetukseen uusia virikkeitä tarjosi 1970-luvulta lähtien kansainvälinen verkostoituminen, ja historian opettajat itse pääsivät entistä enemmän opetuksen uudistajiksi. Oppilaita alettiin ohjata entistä enemmän itsenäiseen työskentelyyn ja opettaa asettamaan itse kysymyksiä aineistoille ja tekemään tarvittavia johtopäätöksiä. 1980-luvun lopulla alkanut ennustamattoman jyrkkä kehitys – sosialististen maiden vapautuminen, Neuvostoliiton sortuminen ja ”socialismin aatteellinen vararikko” – asettivat jälleen uusia tehtäviä historianopetukselle Suomessa. Opetussuunnitelman ja oppikirjojen tiedot oli päivitettävä ajan tasalle mahdollisimman nopeasti, mutta samalla oli pystyttävä myös uudistamaan opetuksen tavoitteita ja sisällön painopisteitä.³⁰

²⁷ Castrén 1992, 42–43.

²⁸ Castrén 1992, 43.

²⁹ Castrén 1992, 43–44.

³⁰ Castrén 1992, 44–46.

Ajallisesti 1960-luvulta 1990-luvun alkuun sijoittuva pitkittäisleikkaus oppikirjamateriaalien tarkasteluun on siis sopiva, koska 1960-luvun oppikirjat ovat lähellä välittömästi sotavuosien jälkeen 1950-luvulla käytettyjä ja 1990-luvun alku voidaan asettaa päätöspisteeksi tarkastelulle kylmän sodan päättymisen vuoksi. Kylmän sodan päättymisen myös muokkasi historiankirjoitusta niin maailmalla kuin Suomessa. Neuvostoliiton lakattua olemasta myös Suomen ulkopoliittinen linja uudistui. Siihen vahvasti vaikuttaneet kahdenväliset suhteet Neuvostoliiton kanssa sanelivat osaltaan sitä, minkälaisia kuvauksia oppikirjoissa voitiin esittää. Tämän ohjaavan tekijän myötä opetuksen painopistettä pystytään muuttamaan. Tämän tutkimuksen keskeisiä tarkoituksia on selvittää, kuinka paljon tämä heijastui talvi- ja jatkosodan kuvauksiin.

1. Jälleenrakennuskaudesta YYA-Suomen sukupolveen

1.1. Keskikoulun kirjamarkkinat monipuolistuvat – 1960-luku

1960-luku oli suomalaisissa keskikouluissa uudistumisen aikaa. Monet käytetyistä oppikirjoista olivat olleet käytössä jo aikana ennen sotia ja pohjautuivat ammoisiin oppiennätyksiin. Sirkka Ahosen mukaan Gunnar Mantereen ja Oskar Sarvan *Keskikoulun Suomen historia* hallitsi historian oppiaineen osalta oppikirjamarkkinoita lähes yksinoikeudella aina 1910-luvulta 1960-luvun alkuun. 1960-luvulta lähtien oppikirjat alkoivat uudistua ja opettajat saivat valita kirjat usean vaihtoehdon joukosta. 1970-luvulta lähtien uusia oppikirjoja tuli markkinoille jo noin joka kolmas vuosi.³¹

Uudistusten myötä Mantereen ja Sarvan asema oppikirjatradition suunnannäyttäjinä siirtyi Kai R. Lehtoselle ja Veikko Huttuselle. Uuden sukupolven oppikirjantekijät pyrkivät vastaamaan opetukselle ja kirjoille esitettyyn kritiikkiin muun muassa lisäämällä tavallisen kansan historiaa sotien käsittelyn yhteyteen. Uusien kirjojen myötä kirjojen kuvituksessa kuvattiin hieman aiempaa enemmän sotarintamaa ja vähäisesti myös kotirintamaa. Kirjoissa alettiin käyttää värikuvia, mikä näkyi etenkin vuoden 1972 *Vuosisadat vierivät 3* -kirjassa. Itse sotien käsittelyssä muutokset ajanjakson kirjoissa aiempaan olivat vähäisiä. Narratiivi noudatteli pitkälti sotien jälkeen suomalaiseen tutkimukseen iskostuneita käsityksiä. Talvisota esitettiin Suomen kansan hämmästyttävänä selviytymistarina ylivoimaista vihollista vastaan. Talvisodan taustavaikuttimena pidettiin Neuvostoliiton ja Saksan välistä etupiirijakoa Molotov-Ribbentrop-sopimuksen salaisessa lisäpöytäkirjassa. Jatkosotaan Suomen nähtiin ajautuneen itsestään riippumatta, niin sanotun ajopuuteorian mukaisesti. Lapin sota esitettiin lähinnä jatkosodan vähäisenä loppunäytöksenä, jossa saksalaiset ajettiin maasta rauhanehtojen täyttämiseksi. Tapahtumia kuvattiin kuitenkin varsin yksityiskohtaisesti jokaisen sodan osalta. Opetussuunnitelmassa vaadittiin kansainvälisen näkökulman huomioimista, ja kirjantekijät ratkaisivat tämän kertomalla kattavasti esimerkiksi Suomen suhteista länsivaltoihin eri sotien aikana.

Keskikoulun Suomen historian vuonna 1961 julkaistuun 21. painokseen oli tehty korjauksia ja selvennyksiä maisteri Hertta Tirrasen johdolla. Perusteellisempi uudistus kirjaan oli tehty jo aiempaan 20. painokseen, joka julkaistiin 1959. Esipuheessa kerrotaan

³¹ Ahonen 2017, 46.

kustantajan suulla, kuinka kirja oli todettu ”viime aikoina siinä määrin vanhentuneeksi, että sen verraten perusteellinen uusiminen on osoittautunut välttämättömäksi.” Korjauksissa käytettiin asiantuntijoita, joilta saatiin osin valmista tekstiä. Suomen sotahistoriasta vastaavana erikoisasiantuntijana toimi yleisesikuntakomentaja Jouko E. Pirhonen.³² Käyttämäni painoksen julkaisuvuosi on 1961, mutta esipuheesta ilmi käyvien korjausten ajankohdan myötä sijoitan sen Ahosen määrittämissä sukupolviissa **sodan ja jälleenrakennuskauden sukupolveen**. Toinen tähän sukupolveen laskettava teos käyttämässäni otoksessa on A.K. Ottelinin *Finlands historia : för mellanskolor, flickskolor och seminarier*. Käyttämäni 7. painos on julkaistu vuonna 1967, mutta sen bibliografisista tiedoista käy ilmi, että kyseessä on lisäpainos 1960 julkaistuun oppikirjaan. Ottelinin opuksen alkuperäinen julkaisuvuosi on 1934, itsenäisyyden ajasta kuvausta on myöhemmin täydentänyt Kay Stenberg.³³

YYA-Suomen sukupolveen puolestaan lukeutuvat keskikoulun oppikirjoista Kai R. Lehtosen ja Veikko Huttusen *Menneet ajat meillä ja muualla : yleisen ja Suomen historian oppikirja keskikouluille 3* (1967), Huttusen päivitetty versio *Vuosisadat vierivät 3* (1972) ja Kyösti Kiusmaan sekä Tauno Perälän *Suomen historia 2* (1968). **Tässä luvussa tarkastellaan, miten Suomen historian kansallinen eetos myytteineen näkyy keskikoulun oppikirjoissa ja löytyykö kahden eri oppikirjasukupolven teoksissa merkittäviä eroavaisuuksia tai yhtäläisyyksiä.**

Sirkka Ahonen nostaa suomalaisuuteen liittyvistä monista myyteistä keskeisimmäksi talvi- ja jatkosodan käsittelyn osalta myytin selviytyjäkansasta. Jälleenrakennuskauden yleisen historiankirjoituksen perusteoksena voidaan pitää ARVI KORHOSEN toimittamaa *Suomen historian käsikirjaa* (1949), joka vaikutti pitkälti myös oppikirjojen kuvauksiin. Ahosen mukaan Suomen selviytymistä itsenäisenä toisesta maailmansodasta pidettiin jälleenrakennuskauden aikana ihmeenä, joka kuitenkin kytkeytyi kansan historialliseen resilienssi- ja selviytymiskykyyn.³⁴ Myös myytit soturikansasta ja rauhanvartijoista liittyvät toisen maailmansodan tapahtumien tarkasteluun. Nationalistiset ideologit korostivat 1800-luvun alusta lähtien sotaa välttämättömänä kansallisvaltiolle. Toisen maailmansodan jälkeen kuitenkin YK:n perustamisen myötä haluttiin ennemminkin vaalia rauhaa. Suomessa oli sota-ajan oppikirjoissa luotu kuvaa venäläisistä vihollisena ja toisina, nyt jälleenrakentamisen aikana sensuuri oli vienyt kirjoista kaikki

³² Mantere & Sarva 1961, V-VI.

³³ Ottelin 1967, 1–3.

³⁴ Ahonen 2017, 75–76.

venäläisvastaisuudet ja kieltänyt pitkän listan oppikirjoja. *Suomen historian käsikirjassa* ruokittiin Ahosen mukaan edelleen myyttiä soturikansasta, mutta lähinnä kotien ja kontujen puolustajina. Ennen sotia oli kansallismielisessä historiankirjoituksessa puolestaan korostettu Suomen asemaa ”lännen etuvartiona”³⁵

1.1.1 Talvisota keskikoulun oppikirjoissa: sitkeä kansa sotaan osana suurvaltapolitiikka

Oskari Mantereen ja Gunnar Sarvan *Keskikoulun historiassa* talvisota kuvattiin Suomen kansan vailla vertaansa olevana selviytymistarinaan ylivoimaista vihollista vastaan. Suomen katsottiin ajautuneen sotaan suurvaltapolitiikan seurauksena, erityisesti Saksan ja Neuvostoliiton välisen hyökkäämättömyyssopimuksen myötä. Uusi opetussuunnitelma loi tarpeen uusille oppikirjoille. Keskikouluun laadituissa uusissa opuksissa narratiivi ei kuitenkaan juurikaan poikennut Mantereen ja Sarvan perinteestä. Värikuvat tulivat oppikirjoihin Kai R. Lehtosen ja Veikko Huttusen oppikirjojen myötä. Näissä YYA-kauden keskikoulun oppikirjoissa mainittiin Molotov-Ribbentrop-sopimuksen osalta myös sen salainen lisäpöytäkirja, joka sodan ja jälleenrakennuskauden oppikirjoista oli puuttunut. Kuvituksissa esitettiin pitkälti suurmiesten historiaa johtajien kuvien muodossa. Sotarintama sai osansa kuvista, mutta tavallisen kansan kuvaus jäi niin kuvissa kuin itse narratiivissa vähäiseksi. Tekstikuvaukset olivat täsmällisiä kuvauksia taisteluista, joissa pyrittiin selittämään Suomen ajautuminen mukaan sotaan ja urhoollinen taistelu. Kuvaukset noudattelivat suomalaisen tutkimuksen sodanjälkeisiä positioita.

Talvisotaan joutumista pohjustetaan *Keskikoulun Suomen historiassa* kansainvälisellä tilanteella. Kansallissosialistien nousu valtaan Saksassa 1933 ja ”suursaksalaisen politiikan linja” johti ilmeiseen suursodan riskiin Saksan ja entisten länsivaltojen (Englanti ja Ranska) välillä. Samalla Suomi joutui suurvaltapolitiikan armoille 1939, Napoleonin ja Aleksanteri I:n Euroopan jakoa muistuttavaan tilanteeseen, jossa Neuvostoliiton asenne tulevaan sotaan oli ratkaiseva Suomen kannalta. 1932 oli solmittu Suomen ja Neuvostoliiton välille hyökkäämättömyyssopimus, johon ei kuitenkaan oikein luotettu kummallakaan puolella. Suomessa kyti perimmäinen epäluuloisuus itänaapuriin ja Neuvostoliitolla oli huonot välit paitsi Saksan myös länsivaltojen kanssa. Neuvostoliitossa pelättiin Suomen liittolaisuutta jonkin suurvallan kanssa, mikä mutkisti Suomen asemaa. Uhka kuitenkin näytti poistuvan Saksan ja Neuvostoliiton yllättävän

³⁵ Ahonen 2017, 134–135.

hyökkäämättömyyssopimuksen myötä. Toisen maailmansodan myötä maiden väleissä tapahtui muutos. Neuvostoliitto ryhtyi aluevaltauksiin Puolasta ja Baltiasta ja lokakuussa 1939 esitettiin aluevaatimukset Suomelle. Moskovassa käytyjen neuvotteluiden päätyttyä tuloksettomina Neuvostoliitto sanoi Suomen kanssa solmitun hyökkäämättömyyssopimuksen irti ja 31.11.1939 ”neuvostojoukot ylittivät maamme rajat samalla, kun ilmavoimat suorittivat pommituksia mm. Helsingissä ja Viipurissa”.³⁶

Finlands historia kuvaa syksyä 1939 ajaksi, jona suurvaltojen väliset suhteet kärjistyivät nopeasti. Suomalaiset olisivat halunneet pysytellä toisen maailmansodan ulkopuolella, mutta intressit eivät kohdanneet muiden kanssa. Kirjassa käytetty kieli on hyvin kuvailevaa ja isänmaallishenkistä:

*Aikana, jona vastakkainasettelu suurvaltojen välillä eteni nopeasti kaikilla alueilla syttyi syksyllä 1939 toinen maailmansota. Emme halunneet mitään mieluummin kuin pysytellä sodan ulkopuolella, mutta meidän intressimme eivät olleet samat kuin muilla. Neuvostoliitto tunsi uudessa tilanteessa tarpeen vahvistaa strategista asemaansa Suomenlahdella. --*³⁷

YYA-sukupolven kirja, vuonna 1967 ilmestynyt *Menneet ajat meillä ja muualla 3* eroaa rakenteellisesti tässä kohtaa muista, sillä se on yhdistetty Suomen ja yleisen historian oppikirja. Talvisodan pohjustus on kytketty laajempaan kuvaan toisen maailmansodan syttymisestä.³⁸ Kaikille yhteistä on kuitenkin tarkka kuvaus Moskovassa käytyjen neuvottelujen kulusta ja Neuvostoliiton Suomelle esittämistä aluevaatimuksista. Neuvottelut ja niiden kariutuminen kytketään myös laajempaan kuvaan nostamalla esille Baltian maiden vastaavat neuvottelut ja sotatapahtumien alku Puolassa. Kiuasmaan ja Perälän *Suomen historia 2* kertoo myös kuvien tukemana valmistautumisesta – esimerkiksi vapaaehtoisvoimin tehdyistä linnoitustöistä Karjalan kannaksella. Se korostaa vapaaehtoisten epäitsekkyyttä ja urhoollisuutta yhteisen hyvän vuoksi tehdyssä työssä, kansa esitetään yhtenäisenä ja selviytymishaluisena.³⁹

Sirkka Ahonen toteaa Arvi Korhosen tukeneen myyttiä suomalaista uusilla tosiasioilla *Suomen historian käsikirjassa*, jossa tämä pitää ihmeenä Suomen selviämistä itsenäisenä ja näkee Suomen olleen suurvaltapolitiikan pelinappula. Ahonen toteaa myös, että myytti on kestänyt oppikirjoissa hyvin sukupolvien vaihtumisen. Jälleenrakennuskaudelta

³⁶ Mantere & Sarva 1961, 411–412.

³⁷ Ottelin 1967, 257.

³⁸ Lehtonen & Huttunen 1967, 81.

³⁹ Kiuasmaa & Perälä 1968, 132–131.

Ahonen nostaa esiin *Keskikoulun Suomen historian*, joka noudattelee Mantereen ja Sarvan kansallismielisen tulkinnan myötä vahvasti Korhosen narratiivia. YYA-sukupolven kaudella myyttiä osin toistettiin, mutta samalla etenkin talvisotaa pystyttiin tarkastelemaan entistä kriittisemmällä silmällä.⁴⁰

Taisteluiden alkua kuvataan oppikirjoissa kertomalla Suomen kehnosta varustautumisesta. *Keskikoulun historian oppikirja* kertoo esimerkiksi, että vaikka armeijan kokonaisvahvuus oli 400 000 miestä, riitti oma ase vain 275 000 miehelle. Neuvostojoukoissa oli puolestaan puolen miljoonan miesvahvuus ja täysi tekninen ylivoima.⁴¹ *Keskikoulun Suomen historiassa* kerrotaan, kuinka Suomella oli alkuvaiheessa pääasiassa heikkoja rajavartiostoja, jotka viivytämällä mahdollistivat puolustusasemien muodostamisen taemmas. Alkuvaiheessa neuvostojoukot hyötyivät pakkasista ja jäisistä järvistä, joiden yli pystyivät liikuttamaan panssarivaunujoukkojaan. Suomalaiset pitivät kuitenkin puoliaan. Neuvostoarmeijan eteneminen pysähtyi Mannerheim-linjalle Karjalan kannakselle yli kahden kuukauden ajaksi. Puna-armeija hyökkäsi jatkuvasti puolustusasemia vastaan ja pitkät taistelut käytiin varsinkin Summan ja Taipaleen lohkoilla. Suomalaiset kestivät kuitenkin hyökkäykset. Uuden vuoden aikana taistelu hiljeni Neuvostoliiton kerätessä uusia joukkoja rintamalle.⁴²

Mantere ja Sarva kuvailevat selvästi tarkimmin talvisodan tapahtumia. Suomalaisten selviytymisvaisto korostuu tekstissä, jossa voittoa Suomussalmen Raatteen tien taistelussa ja pitkään säilytettyjä asemia Kannaksella kuvataan suorastaan hämmästyttäväiksi selviytymistarinoiksi. Kansallishenkisessä kerronnassa kuvataan yksityiskohtaisesti sodan eri vaiheita ja rintamia. Sodanjälkeistä suomalaiskansallisen narratiivin mukaista yksityiskohtaista kerrontaa edustaa esimerkiksi seuraava:

Yllättävän vaaralliseksi näytti tilanne hyökkäyksen alkuvaiheessa muodostuvan itärintaman korpimaastossa, sillä vihollinen suuntasi meille tuntemattomia tieyhteyksiä hyväkseen käyttäen useissa kohdissa iskun joukkojamme vastaan. Laatokan pohjoispuolelta tulevien vihollisdivisioonien oli määrä saartaa Kannaksen joukkomme ja Suomussalmen kautta oli katkaistava maamme maayhteydet Ruotsiin, sillä Oulun seudulla – maamme kapeimmalla kohdalla – näytti mahdolliselta edetä nopeasti. Tilannetta pahensi vielä se, että neuvostodivisioonaa oli itärintamalla vastassa useinkin vain yksi suomalainen pataljoona. Siitä huolimatta

⁴⁰ Ahonen 2017, 74, 80, 83, 86–89.

⁴¹ Lehtonen & Huttunen 1967, 82.

⁴² Mantere & Sarva 1961, 416–418.

korpiolosuhteisiin tottuneet suomalaiset selvisivät harvinaisen menestyksellisesti. Erittäin sitkeiksi kehittyivät taistelut Laatokan koillispuolella, missä neuvostojoukot hyökkäsivät Salmin, Uomaan ja Loimolan kautta vahvennetun divisioonan voimin kussakin suunnassa Sortavalaa ja Suistamoa kohti. Joulukuun puoliväliin mennessä nämä hyökkäykset saatiin kuitenkin pysäytetyiksi jo Jänisjokilinjan itäpuolella. Puolustuksemme sitkeyttä täällä luonnehtii mm. Kollaarjoen taistelusta yleistynyt sanonta ”Kollaa kestää”. --⁴³

Talvisodan ratkaisu oli helmikuun ensimmäisen päivän suurhyökkäys Kannaksella, jossa ”urhoollisesta vastarinnasta huolimatta hyökkäysvaunujen onnistui - - uupuneiden suomalaisten rintaman läpi.” Sota päättyi Suomen hallituksen varmistuessa, ettei ulkomaista apua ollut riittävästi saatavilla, minkä jälkeen alettiin rauhanneuvotteluihin. Molemmat osapuolet olivat halukkaita lopettamaan sodan. Rauhansopimus tehtiin Moskovassa ja se astui voimaan 13.3.1940.⁴⁴ Suomen kansa siis selviytyi sodasta, urhoollisten sotureiden puolustaessa kotejaan ylivoimaista vihollista vastaan.

Moskovan rauhassa sovitut alueluovutukset käydään selkeästi yksityiskohtaisimmin läpi jälleenrakennuskauden kirjoissa. Menetetty alueet käydään läpi kaikkienensa, kun puolestaan Lehtosen ja Huttusen kirjoissa todetaan lyhyesti, että maan kaakkoinen osa oli luovutettava Neuvostoliitolle ja Hankoniemi vuokrattava sotilastukikohdaksi⁴⁵. Talvisodan tapahtumien narratiivia tarkastellessa on havaittavissa ero jälleenrakennuskauden ja YYA-Suomen sukupolvien oppikirjojen välillä. Jälleenrakennuskauden kirjat kertovat hyvin kuvailevasti detaljitason tapahtumien kulusta. YYA-sukupolven kauden kirjoista Lehtosen ja Huttusen *Menneet ajat meillä ja muualla* puolestaan tyytyy yleisempään ilmaisuun ja nivovat talvisodan kansainvälisesti laajempaan viitekehykseen. Tämän taustalla on tietysti myös sen luonne yhdistettynä Suomen ja yleisen historian opuksena. Mantereen ja Sarvan ilmaisu on hyvin kansallishenkistä ja vahvasti selviytyjäkansamyyttiä korostavaa, samoin *Finlands historian*. Kiuasmaa ja Perälän tyyli on myös edeltäjilleen uskollista, talvisodan kuvauksessa vilisee isänmaallisia runoja ja kertomusta epätoivoisesta taistelusta ylivoimaista vihollista vastaan. Kuvituksesta pääosissa ovat valtionjohto – Kyösti Kallio ja Moskovan valtuuskunta ulkoministeri Eljas Erkkö keskellä kuvattuna – sekä kuvat rintamalta.

⁴³ Mantere & Sarva 1961, 417.

⁴⁴ Mantere & Sarva 1961, 418–419.

⁴⁵ Lehtonen & Huttunen 1967, 133.

Suomen historia 2 voidaankin nähdä Mantereen ja Sarvan perillisenä, vaikka se kuuluukin YYA-sukupolven kauden oppikirjoihin.⁴⁶

Mantereen ja Sarvan perintö siis eli vahvasti 1960-luvun uusissakin oppikirjoissa. Matti J. Castrénin mukaan 1960-luvulla syytettiin historian opetusta ”taantumuksellisen yksiarvoiseksi kansallisten myyttien ylläpitäjäksi”. Vuoden 1963 opetussuunnitelmalla pyrittiin vaikuttamaan tähän ja kansainvälistämään näkökulmaa.⁴⁷ Mantere-Sarva kirjojen puolen vuosisadan mittainen perintö ei kuitenkaan muuttunut silmänräpäyksessä, kuten ei kansallinen historiankirjoitus muutenkaan.

YYA-sukupolven kirjoista Veikko Huttusen *Vuosisadat vierivät 3* tuo selkeästi esille mahdollisen ulkomaisen avun merkityksen talvisodan ratkaisuisa:

*Tässä epätoivoisessa tilanteessa Ranska ja Englanti tarjosivat Suomelle sotilaallista apua. Tosin niiden todellisena tarkoituksena oli miehittää Pohjois-Skandinavia ja luoden toinen rintama Saksaa vastaan. koska Neuvostoliiton kannalta näytti mahdolliselta, että se voisi joutua mukaan maailmansotaan ja koska Suomen armeijan puolustuskyky oli ylittänyt kaikki ennakkolaskelmat, se hylkäsi vähin äänin Kuusisen hallituksen ja ilmoitti olevansa valmis tekemään rauhan – tosin hyvin ehdoin – Helsingin hallituksen kanssa. Päätökseen vaikutti ilmeisesti myös se, että Kannaksen voitokkaat taistelut olivat hiukan palauttaneet puna-armeijan mainetta. Kun Suomelle selvisi, että länsivaltain apu olisi todellisuudessa jäänyt mitättömän pieneksi ja kytkenyt ehkä Suomen suurvaltain väliseen sotaan, rauha solmittiin Moskovassa maaliskuussa 1940.--*⁴⁸

Lehtonen ja Huttunen eivät olleet 1967 tuoneet ilmi länsivaltojen avun vaikutusta. Kansainvälisyyttä korostavana aikakautena tuo oli selkeä puute, mutta jos tarkoituksena oli tehdä pesäeroa kansallismieliseen kerrontaan, oli se valintana onnistunut narratiivin ollessa myöhemmässä painoksessa edellä mainitun kaltaista. Huttusen 1972 vuoden versioon kirjoittama selostus tapahtumista noudattaa itse asiassa jopa enemmän Arvi Korhosen versiota *Suomen historian käsikirjassa* (1948)⁴⁹, kuin lähempänä sen julkaisua

⁴⁶ Kiuasmaa & Perälä 1968, 132–140.

⁴⁷ Castrén 1992, 42.

⁴⁸ Huttunen 1972, 259. *Vuosisadat vierivät 3* on yhdistetty Suomen ja yleisen historian oppikirja, joka sisältää aiemman *Menneet ajat meillä ja muualla 3* -kirjan. Tähän versioon Huttunen on lisännyt merkittävästi länsivaltojen mahdollisen avun vaikutusta.

⁴⁹ Korhonen 1949, 581–585.

kirjoitetut jälleenrakennuskauden oppikirjat. Sirkka Ahosen mukaan selviytyjäkansamyyttiä vahvisti Suomen jääminen sympatian varaan konkreettisen avun sijasta. Oppikirjojen kuvaukset loivat siis vahvasti narratiivia kansan selviytymisestä vaikeissa olosuhteissa kertomalla kansainvälisen avun puutteesta.⁵⁰

Moskovan rauhansopimuksen keväällä 1940 ja jatkosodan alkamisen kesällä 1941 välistä aikaa kutsutaan yleisesti välirauhaksi. Kuitenkin myös jatkosodan päättäneen Moskovan välirauhansopimuksen syksyllä 1944 ja lopullisen rauhansolmimisen 1947 välinen aika tunnetaan välirauhana. Jatkossa käytän välirauha -nimitystä nimenomaan vuosien 1940-1941 rauhan ajasta. Välirauhan tapahtumista kertomukset ovat lähellä toisiaan ja korostavat vaikeita olosuhteita, joissa luovutettujen alueiden väestö tuli uudelleen asuttaa ja järjestää heille toimeentuloa. Myös invalidit, haavoittuneet ja kaatuneiden lesket aiheuttivat ongelmia ja valtion talous oli tiukalla.⁵¹ Neuvostoliiton onnistuneet miehitykset Baltiassa, rajojen läheisyydessä olleet sotilasjoukot, Saksan aluevaltaukset Pohjoismaissa ja länsirintaman aktivoituminen herättivät lisää huolta Suomessa.⁵² Kertomukset välirauhasta todentavat selviytyjäkansamyyttiä – kertomusta kansasta, joka säilytti itsenäisyytensä mahdottomissa olosuhteissa ja joutui jatkamaan selviytymistaisteluaan.

1.1.2. Keskikoulun oppikirjoissa Suomi ajopuun tavoin jatkosotaan, Lapin sota jälkiselvittelynä

Jatkosodan osalta kaikki oppikirjat noudattelivat suomalaisen tutkimuksen sodanjälkeisiä näkemyksiä. Suomen kerrottiin ajopuun tavoin joutuneen itsestään riippumatta sotaan ja korostettiin, kuinka Suomi kävi erillissotaa Neuvostoliittoa vastaan. Jatkosodan hyökkäysvaiheen osalta suomalaisten revanssihenkeä korostettiin ja kerrottiin Suomessa pidetyn oikeutettuna ottaa menetetyt alueet takaisin. Itä-Karjalan miehityksen syitä ei oppikirjoissa juuri pohdittu. Opetussuunnitelmassa vaadittu kansainvälisen näkökulman huomioon ottaminen ratkaistiin kertomalla Suomen suhteista muihin maihin ja kuinka suurvaltojen toisen maailmansodan muilla rintamilla käymä sota vaikutti Suomen tilanteeseen. Lapin sota esitettiin lähinnä jatkosodan vähäisenä loppunäytöksenä, mutta sen kuvaus oli muiden sotien tapaan sotilaallisesti varsin yksityiskohtainen – kaatuneiden lukumäärät kerrottiin ja rintamalinjat esitettiin.

⁵⁰ Ahonen 2017, 77.

⁵¹ Mantere & Sarva 1961, 420–422.

⁵² Lehtonen & Huttunen 1967, 85.

Sotien jälkeisenä aikana historiaesityksissä selviytyjäkansamyyttiä ohjasivat kertomukset talvi- ja jatkosodasta. Arvi Korhosen loi sodista yleisesityksen, josta tuli lyhyen vuoropuhelun jälkeen normi suomalaisessa keskustelussa. Talvisodassa Suomi jäi ulkomaisen avun sijasta sympatian varaan, minkä Korhonen korosti vaikuttaneen vahvasti Suomen rooliin jatkosodassa. Sirkka Ahosen mukaan Korhoselta lähtöisin oleva ajopuuteoria, jonka mukaan Suomi ajautui Saksan mukana jatkosotaan itsestään riippumatta, oikeutti suomalaiset näkemään itsensä Goljat-jättiläistä vastaan taistelleena piskuisena Daavidina. Suomalaiset olivat Korhosen esityksessä otsikkotasolla hyökkääjiä, mutta sodanjälkeiseen historiankirjoitukseen jäi elämään suomalaisten pakon sanelema rooli Saksan rinnalla ja torjuntavoitto ylivoimaista vihollista vastaan.⁵³

Ajopuuteoria kumpusi ANTTI HERLININ ja HENRIK MEINANDERIN mukaan vahvasti sotasyllisysoikeudenkäynneistä. Herlinin mukaan ajopuuteorian synnylle Suomen tappio jatkosodassa oli välttämätöntä ja mikäli lopputulos olisi ollut toinen, olisi sotaa luonnehdittu selkeämmin hyökkäyssodaksi. Korhosen John H. Wuorisen nimissä julkaisema kirja *Finland and World War Two (1948)* oli ensimmäinen esitys, jossa ajopuuteoriaa tuotiin esille. Herlinin mukaan yhdysvaltalaisutkija Wuorisen nimissä julkaistu kirja oli tosiasiassa Arvi Korhosen käsialaa. Wuorinen toimitti kirjan ja kirjoitti siihen esipuheen, jossa hän totesi, että kirja täytyi julkaista ulkomailla tekijän nimi salaten välttääkseen Neuvostoliitolle aiheutuvaa haittaa. Korhonen ei siis uskaltanut julkaista Suomessa Neuvostoliiton toimintaa arvostelevaa kirjaansa. Sotasyllisysoikeudenkäynneistä kirjoittaessaan Korhonen korosti syytettyjen valinnee huonoista vaihtoehdoista parhaan 1941 ja piti oikeudenkäyntejä irvikuvina. Kritiikkiä Korhosta kohtaan oli ensimmäisenä esittänyt pohjoisamerikkalainen historioitsija C. Leonard Lundin vuoden 1957 teoksessaan *Finland in the Second World War*. Lundin piti Korhosen yleisesitystä hyvänä kuvauksena sodista, mutta kuitenkin puolueellisena. Lundin oli kyseenalaistanut etenkin ajopuuteorian ja näki tämän suomalaisten puolueellisena selittelynä. Suomen historioitsijapiireissä kritiikki otettiin Arvi Korhosen itsensä johdolla kylmästi vastaan ja yleinen mielipide pysyi järkkymättömästi entisellään, Korhosen tuottaessa lisää aihetta tukevaa tutkimusta. Samalla Suomen ja Neuvostoliiton välinen Daavid-Goljat asetelma vakiintui suomalaiseen tutkimukseen.⁵⁴

Jälleenrakennuskauden oppikirjoissa tuotiin vahvasti esille Suomen asema Neuvostoliiton hyökkäyksestä selvinneenä kansakuntana, joka joutui etsimään

⁵³ Ahonen 2017, 77–78.

⁵⁴ Herlin 1998, 199–211; Meinander 1998, 251–253.

konkreettista apua ulkomailta selvitäkseen tulevasta. Vastaavaa kerrontaa jatkavat YYA-Suomen sukupolven kirjat omalla narratiivillaan. Suomen ja Ruotsin välisen puolustusliiton kariuduttua ja Suomen annettua Ruotsin tavoin kauttakulkuoikeuden Pohjois-Norjaan Saksalle alkoi Neuvostoliitto suhtautua epäluuloisesti Suomen ja Saksan välisen lähenemiseen. Mantere ja Sarva kuvaavat sotatapahtumien syttymistä näin:

Suomessa idän paine talvikaudella hiukan helpotti, mutta kesällä 1941 Saksa aloitti suuren hyökkäyksensä Neuvostoliittoon, ja samalla se – kauttakulkusopimusta hyväksyen käyttäen – sijoitti joukkojaan myös Pohjois-Suomeen. Kesäkuun 22. päivän aamuna luettiin Saksan radiossa Hitlerin julistusta, jossa sanottiin ”saksalaisten seisovan Jäämeren rannalla rinnan suomalaisten toveriensa kanssa ja suojaavan Suomen aluetta suomalaisten vapaussankarien kanssa”. Maamme asema oli vaikea, koska Lapissa oli saksalaisia joukkoja ja Hangossa venäläisiä [--]. Vaikka Suomi julistikin pysyttelevänsä sodassa puolueettomana, Neuvostoliitto piti maatamme Saksan liittolaisena ja aloitti sotatoimet [--]. Tällöin Suomen eduskunta totesi Suomen olevan sodassa ja ryhtyi sen mukaisiin toimenpiteisiin.⁵⁵

Vastaavanlaista tilannekuvaa maalaavat myös Lehtonen ja Huttunen kirjassaan. Suomen parempaa valmistautumista kuvataan ja perustellaan pitkään ja huolella syitä Saksan kanssa aloitettuun yhteistyöhön. Itse sotatapahtumista hyökkäysvaiheeseen kerrotaan lähinnä myöhemmässä Huttusen päivittämässä versiossa, siinäkin vallan lyhyesti. Huttunen myös kertoo Suomen korostaneen käyneensä erillissotaa, ja olleen Saksan ”kanssataistelija” liittolaisen sijaan ja motiivina olleen entisten alueiden takaisinsaaminen. Lyhyen hyökkäyssodan jälkeen siirryttiinkin pitkään asemasodan vaiheeseen, jossa kovempia taisteluja käytiin lähinnä Syvärillä.⁵⁶ Myös *Finlands historia* keskittyy perustelemaan juurisyitä yhteistyölle, joskin ylpeän kansallismieliseen sävyyn kertoo ytimekkäästi sotatapahtumien etenemisestä.⁵⁷ Eniten sotatapahtumien kuvaamiseen keskittyy *Keskikoulun Suomen historia*, mutta siinäkin hyökkääminen mainitaan kuin ohimennen. Suuri osa sotakuvauksesta onkin sisällytetty sisennettyihin lisätietoteksteihin ja kuviin kuvateksteineen.⁵⁸

Kuvauksissa korostuu Suomen halu tehdä rauha Neuvostoliiton kanssa, jota vaikeutti liittolaissuhteiden muutos Saksan hyökkäyksen myötä. Neuvostoliitto asettui samalle

⁵⁵ Mantere & Sarva 1961, 420–422.

⁵⁶ Lehtonen & Huttunen 1967, 89–90, Huttunen 1972, 260–263.

⁵⁷ Ottelin 1967, 260–261.

⁵⁸ Mantere & Sarva 1961, 422–425.

puolelle sodassa Englannin ja Yhdysvaltojen kanssa, mikä ajoi Suomen sotaan myös niiden ja muiden niiden liittolaisten kanssa. Diplomaattiset suhteet heikkenivät myös länsiliittoutuneiden kanssa tämän johdosta. Mantere ja Sarva kuvaavat näin:

Syksyllä 1941 Englanti koetti painostaa Suomea keskeyttämään sotatoimet, ja henkilökohtaisessa kirjeessään pääministeri Churchillille Mannerheim ilmoittikin armeijamme saavuttavan tavoitteensa ja pysähtyvän. Tämä tapahtuikin jo 6.12., jolloin Poyentsa vallattiin, mutta kun ylipäällikön vastaus ei ollut tyydyttänyt Englantia, tämä maa julisti juuri samana päivänä Suomelle sodan.⁵⁹

Huttunen kuvaa, kuinka Saksan heikennyttyä itärintamalla 1943 Suomi halusi mahdollisimman pian sodasta irti. Irtautuminen oli kuitenkin vaikeaa Saksan joukkojen ollessa vielä maassa ja Suomen ollessa riippuvainen monien käyttötavaroiden osalta. Neuvostoliiton rauhantarjouksen keväällä 1944 pidettiin Suomessa ”kohtuuttomina, sillä ne olisivat edellyttäneet paitsi Moskovan rauhan rajoja myös saksalaisten välitöntä karkotusta maasta ja suuria sotakorvauksia.”⁶⁰

Matti J. Castrénin mukaan kuinka suomalaista historian opetusta syytettiin taantumukselliseksi ja yksioikoisen kansallismieliseksi 1960-luvulla ja kritiikki herätti uudistushalun opetuksessa.⁶¹ Samaan aikaan historiantutkijoiden kriittinen keskustelu Suomen sotilaspoliittisesta viattomuudesta jatkosodassa oli herännyt, ja Sirkka Ahosen mukaan vaikutti myös oppikirjoihin. Ahosen tarkastelusta käy ilmi, että joissain oppikirjoissa etenkin lukiossa vaikutus olikin näkyvä. Hän nostaa esiin, että ilmiö ei kuitenkaan koskenut kaikkia uusiakaan kirjoja. Ahosen tarkastelussa muun muassa Kiuasmaan ja Perälän *Suomen historia* 2:n (1968) todetaan esittävän jatkosodan taustan täysin Arvi Korhosen ajopuuteorian mukaisesti.⁶² Tämä yhteiskunnallinen keskustelu oli lähtenyt liikkeelle Lundinin kritiikistä ajopuuteoriaa kohtaan. Anthony F. Upton ja Hans-Peter Krosby jatkoivat kritiikin esittämistä tätä mallia kohtaan, jonka mukaan Suomi omasta tahdostaan riippumattomana ajautui sotaan Neuvostoliiton kanssa kesällä 1941. Uptonin pääteesi teoksessaan *Finland in crisis 1940–1941. A study in small-power politics*. (1964) oli, että suomalaiset olivat vältelleet asiaan tarttumista ja tarjoilleet kohtaloon sidottuja selityksiä sotaan joutumisesta. Hän uskoi, että ihmisten valinnat vaikuttivat pientenkin kansakuntien kohtaloon. Uptonin päätelmät eivät vielä olleet

⁵⁹ Mantere & Sarva 1961, 425.

⁶⁰ Huttunen 1972, 262–263.

⁶¹ Castrén 1992, 42.

⁶² Ahonen 2017, 88–89.

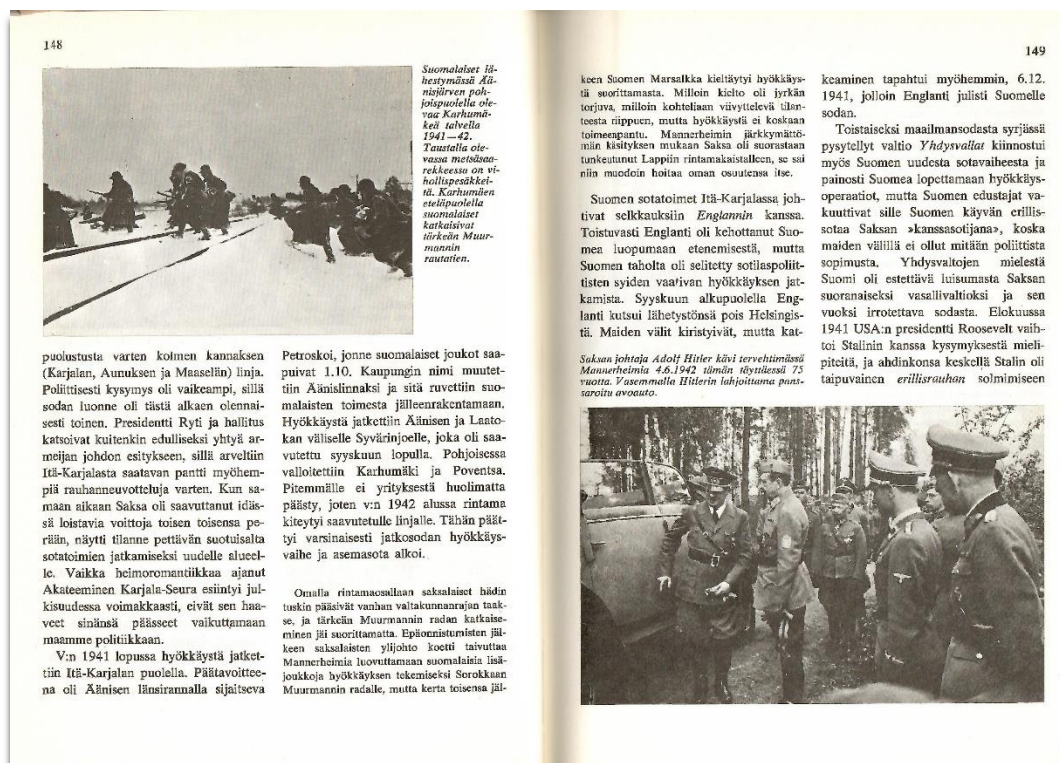
kovinkaan jyrkkiä, mutta saivat kuitenkin Suomessa pääasiassa negatiivisen vastaanoton. Tähän osaselitykseksi Ilkka Herlin tarjoaa historiankirjoitustraditioiden eroavaisuuksia. Norjalaisjuurinen Hans-Peter Krosby kuitenkin ”torpedoi” ajopuuteorian teoksessaan *Suomen valinta 1941* (1967). Krosby esitti, että Suomi hakeutui Saksan vanaveteen tietoisena valintana. Hänen tulkintansa mukaan Suomi tarvitsi enemmän Saksaa, kuin Saksa Suomea. Krosby arvosteli Korhosen ja muiden suomalaistutkijoiden kaksinaismoralismia, jossa asiakirjojen ollessa ristiriidassa tulkittiin aina suomalaisten olevan saksalaisdokumentteja lähempänä totuutta. Muuten Korhonen oli korostanut ennen kaikkea asiakirjalähteitä. Krosbyn tulkintaakaan ei tutkijapiireissä purematta nieltä, mutta lopulta historiankirjoitus alkoi kallistua tähän suuntaan 1960-luvun lopulla. Julkisessa keskustelussa ajopuuteoria pysyi kuitenkin vielä akateemikko Kustaa Vilkun johdolla esillä.⁶³

Jos ajopuuteoria olikin jo väistymässä suomalaisissa tutkijapiireissä jatkosodan syttymisen syynä, näkyi se selkeästi kaikissa tämän tutkimuksen otannan tähän asti käsitellyissä oppikirjoissa vuoteen 1972 asti. Samoin Suomen kansalliseen eetokseen vahvasti linkittyvä, alun perin Yrjö Koskisen lanseeraama myytti selviytyjäkansasta esiintyy kaikissa käsitellyissä oppikirjoissa. Suomalaiset esitetään kohtalon riepottelemana kansana, joka selviytyi kuin ihmeen kaupalla ylivoimaisen vihollisen hyökkäyksestä talvisodasta ja Daavidin omaisesti otti vielä torjuntavoiton Goljatista jatkosodassa. Keskikoulun oppikirjoissa kansallismielisyys väheni jälleenrakennuskaudelta YYA-sukupolven oppikirjoihin siirryttäessä, mikä ilmeni tarkan kuvailun vähenemisenä uudemmissa oppikirjoissa. Kansallismielistä kerrontaa on selkeästi havaittavissa, sillä vaikka itse tapahtumien kuvailu väheni, paikoin tekojen oikeutuksia perusteltiin vielä enemmän. Kielellisesti oppikirjat kuitenkin siirtyivät objektiivisempaan suuntaan, esimerkiksi me-muodot vähenivät sotakuvauksissa uudemmissa kirjoissa.

Keskikoulun kirjoissa kuvat olivat painotekniikan kehitysasteen vuoksi luonnollisesti pääosin mustavalkoisia tai kaksivärisiä. Kuvissa päähuomio kiinnittyi suurmiehiin – Mannerheimin kuvia oli määrällisesti eniten yksittäisiä henkilöistä. Rintamaoloja kuvattiin myös, samoin vähäisesti kotirintamaa. Lukijan päähuomio kiinnittyi kuitenkin selkeämpiin kuviin johtajista. Lapin sota oli keskikoulun kirjoissa lähinnä sivuhuomio, esimerkiksi Kiuasmaa ja Perälä kertoivat näin:

⁶³ Herlin 1998, 212–214.

Välitön rauhansopimuksen seurauksena oli saksalaisten karkottaminen maasta. Etelä-Suomesta saksalaiset poistuivat itse eikä taisteluita jouduttu käymään, paitsi heidän yrittäessään suursaaressa valtausta. Sen sijaan Lapista Saksan osastot oli karkotettava sodan avulla, joka kesti kevääseen 1945. Perääntyessään saksalaiset polttivat asutuskeskukset ja miinoittivat teitä ja rakennuksia. Kymmenesosa saksalaissodan uhreista olikin raivaustöissä surmansa saaneita. Lapin hävittämisestä Suomi ei ollut oikeutettu saamaan mitään korvauksia, ja maassa oleva saksalaisomaisuus jouduttiin luovuttamaan Neuvostoliitolle.⁶⁴

Jatkosodan kuvausta 1960-luvulta. (*Suomen historia: 2, Autonomian ajasta itsenäisyyden aikaan*. Kiuasmaa & Perälä 1968, 148–149.)

Kiuasmaan ja Perälän visuaalinen ilmaisu noudatteli Mantereen ja Sarvan perintöä. Runsaan tekstikuvauksen terävöittämiseksi käytettiin pääosin mustavalkoisia kuvia. Kuvissa esiintyi sotilaita rintamilla ja jonkin verran kotirintamankin oloja, mutta eniten kuvat esittivät suurmiehiä. Kuva Mannerheimista ja Hitleristä oli vain yksi Suomen marsalkkaa kuvanneista otoksista.⁶⁵

⁶⁴ Kiuasmaa & Perälä 1968, 156–157.

⁶⁵ Kiuasmaa & Perälä 1968, 148–149.

Oppikirjat uudistuivat hitaasti. Suurin muutos Mantereen ja Sarvan traditioon oli Lehtosen ja Huttusen värikuvien käyttö. Kansallismieliseksi syytetty narratiivi säilyi oppikirjoissa pitkälti ennallaan ja vaikka ajopuuteoria oli jo asetettu vähintäänkin kyseenalaiseksi, säilytti se asemansa jatkosodan selityksenä keskikoulun kirjoissa loppuun saakka. Lapin sodan käsittely oli kirjoissa pintapuolista ja varsin lyhyttä.

Yhteenveto sotien käsittelystä keskikoulun oppikirjoissa

Historian opetusta syytettiin vanhanaikaiseksi ja kansallismieliseksi 1960-luvun aikana ja oppikirjantekijät vastasivat tähän uudistumistarpeeseen laatimalla uusia oppikirjoja kouluissa käytettäväksi. YYA-kauden ensimmäiset oppikirjat jatkoivat kuitenkin pääosiltaan pitkälti Mantereen ja Sarvan perintöä, ja kansalliseetos säilytti pääosin samankaltaisen narratiivin sotakuvausten osalta. Oppikirjoissa pyrittiin välttämään sotamyönteisiä tekstejä korostamalla Suomen mahdotonta asemaa sotien alla, ja samalla korostamaan kansan sitkeyttä selvitä koettelemuksista. Tekstit säilyttivät muotonsa pitkinä, yksityiskohtaisina tapahtumakuvauksina. Isänmaalliset runot ja kertomukset epätoivoisesta taistelusta ylivoimasta vihollista vastaan säilyttivät paikkansa Suomen historian oppikirjoissa. Oppikirjojen hyvin näennäisen muutoksen taustalla oli historiantutkimus, joka oli noudatellut samaa narratiivia 1940-luvun lopulta lähtien.

1.2. Peruskoulun opetussuunnitelma synnyttää tarpeen uusille oppikirjoille – 1970-luku

Siirryttäessä 1970-luvulle suomalainen koulujärjestelmä koki historiansa suurimman mullistuksen. Kansa- ja oppikouluihin pohjautuvasta mallista (, jossa keskikoulu oli oppikoulun alempi aste, lukion ollessa ylempi) siirryttiin asteittain noudattamaan peruskoulun opetussuunnitelmaa. Peruskoulun opetussuunnitelman perusteet julkaistiin 1970, ja uutta opetussuunnitelmaa siirryttiin noudattamaan suomalaisissa kouluissa asteittain vuosina 1973–1975. Historian oppiaineen osalta opetussuunnitelmassa määritellyt tavoitteet pohjautuivat lähes täysin vuoden 1963 tavoitteisiin. Samaan aikaan historianopetuksen saama kritiikki kiihtyi. Marxilaisradikaalien joukossa esiintyi voimakasta kritiikkiä historianopetuksen taantumuksellisuutta kohtaan ja median kautta välitetty viesti vaikutti suuren yleisön käsityksin historianopetuksesta. Historianopettajien keskuudessa kritiikkiä pyrittiin torjumaan, mutta ottamaan järkevät

muutosesitykset vastaan. Peruskoulu toikin mukanaan aiempaa suuremman tarpeen saada oppilaat hankkimaan tietoa ja ymmärrystä itse.⁶⁶

Peruskoulun oppikirjat poikkesivat merkittävästi aiemmista keskikoulun oppikirjoista. Uudistuksen alkuvaiheessa oli käytössä useita kokeilumonisteita, joista esimerkiksi vuoden 1973 *Historian maailma 8* ei läpäissyt Kouluhallituksen seula opetussuunnitelman mukaisena. Siinä ongelmalliseksi ennen kaikkea sen selitys talvisodan taustoista. Kirja selitti alun perin talvisotaa Molotov-Ribbentrop-sopimuksen salaisen lisäpöytäkirjan tuloksena. Lisäpöytäkirjan olemassaolo oli kuitenkin kielletty 1970-luvulla Neuvostoliiton virallisten tahojen toimesta. Osa oppikirjoista mainitsi asiakirjan, mutta yksikään ei tohtinut laittaa sotaa täysin Neuvostoliiton harteille. Kouluhallituksen hyväksynnän saadakseen täytyi esittää vähintään molempien osapuolien näkemys asiasta. Jatkosodan osalta ajopuuteoria pääasiassa hylättiin, sillä suomalaisessa tutkimuksessa teoriaa oli alettu pitää ongelmallisena, mihin vaikutti myös itäisen naapurisuurvallan näkemys asiaan. Suomi tunnustettiin pääasiassa aktiiviseksi toimijaksi jatkosodassa, joka tietoisesti toimi Saksan rinnalla ja kävi hyökkäyssotaa Neuvostoliittoon. Matti J. Castrénin ja Reino Riikosen *Historia ja me 8* tosin jatkoi edelleen ajopuuteorian esittämistä. Lapin sodan osalta käsittely ei merkittävästi poikennut aiemmasta.

Uusi asia peruskoulun opetussuunnitelmaan siirryttäessä oli sen muokkautuminen opittavien sisältöjen luettelosta pedagogiseksi asiakirjaksi, joka asetti ohjenuorat tiedonkäsittelylle ja arvotavoitteita opetukselle. Peruskouluun siirtyminen synnytti jälleen tarpeen uusille oppikirjoille. Sirkka Ahosen mukaan oppikirjat uudistuivat 1970-luvulta lähtien aina vuosikymmenen puolivälin paikkeilla ja niiden rakenne vaihtelee opetussuunnitelmien mukana. Peruskoulun yläluokilla Suomen historia on 1970-luvulta lähtien nivottu yhteen maailmanhistorian pitkästä kertomuksen kanssa, mutta Suomen vaiheilla on aina ollut omat lukunsa.⁶⁷ Viimeisimmissä keskikoulun oppikirjoissa, joita julkaistiin 1970-luvun alkuvuosina, oli oppikirjoissa jo samanlainen jäsenitys käytössä ja niitä käytettiinkin ajallisesti limittäin peruskoulun oppikirjojen kanssa. Tätä selittää asteittainen siirtyminen peruskoulun opetussuunnitelman käyttöön. Kuten Castrén toteaa, vuoden 1970 opetussuunnitelmassa historian osalta toistettiin jotenkuten vuoden 1963 oppiennätykset. Niihin oli jo liitetty Ahosen mainitsemia arvotavoitteita ja ohjeita työstötavoista, siitä huolimatta oppiaines näyttäytyi pitkänä, hieman hankalasti jäsennettävänä luettelona. Opetussuunnitelma antoi ohjeet siihen mitä, miten ja milloin

⁶⁶ Castrén 1992, 42–44.

⁶⁷ Ahonen 2017, 14.

kutakin aihetta tuli käsitellä. Opetussuunnitelman kirjain oli sotien osalta väljä – todettiin vain, että toisen maailmansodan yhteydessä tuli käsitellä myös Suomen osuus. Opetussuunnitelman henki oli kuitenkin hyvinkin tarkka, ja oppiainekohtainen opas määritteli tarkemmin, miten asioita tuli käsitellä.⁶⁸

1970-luvun alulla käytössä oli useita kokeilumonisteita, ennen kuin varsinaiset oppikirjat pääosin vuosikymmenen puolivälin jälkeen valmistuivat. Otannassani mukana on molempia eroavaisuuksien ja kirjojen kehityksen havainnollistamiseksi, sillä 1970-luvun peruskoulu-uudistus aiheutti suuren murroksen oppimateriaaleissa. Oiva Louhisolan johtama työryhmä julkaisi 1973 kokeilumonisteensa *Historian maailma 8* -kirjasta, joka täydentyi varsinaiseksi oppikirjaksi Sirkka Ahosen johtaman työryhmän johdolla vuonna 1976 Otavan kustantamana. WSOY puolestaan julkaisi valmiin tuotoksensa *Peruskoulun historia 4* jo vuonna 1974 Kai R. Lehtosen työryhmän tekemänä. Ruotsinkielinen painos oli nimeltään *Historia för grundskolan åk 8* (1978). Matti J. Castrénin ja Reino Riikosen *Historia ja me 8* julkaistiin 1977 Weilin + Göösin kustantamana ja siitä julkaistiin ruotsinkielinen versio *Historia för åttan* (1977). Edellä mainitut ovat peruskoulun kahdeksannelle vuosiluokalle suunnattuja oppikirjoja, jossa opetussuunnitelman mukaisesti Suomen talvi- ja jatkosotaa tuli käsitellä. Käyttämässäni otannassa on mukana myös Pirkkalan peruskoulussa käytetty, viidennelle luokalle suunnattu kokeilumoniste *Historia: 5. luokka: ihmiskunnan kehityksen yleispiirteet vanhimmista ajoista nykypäiviin saakka* (1973) sisältönsä vuoksi. Pirkkalan monisteena tunnettu materiaali tarjoaa mielenkiintoisen viitekehyksen ajanjakson historiakeskusteluun ja vaihtoehtoiseen opetusmateriaaliin.

1.2.1. Peruskoulun oppikirjoihin suurvaltanaapurin näkökulma talvisodasta mukaan

Talvisodan kuvaukset muuttuivat peruskoulun oppikirjoissa selkeästi keskikoulun vastaaviin verrattuina. Opetussuunnitelmassa määritellyt tavoitteet historian oppiaineelle eivät kokeneet suuria muutoksia, mutta pedagogiset tavoitteet yleisesti muuttuivat. Historianopetusta kohtaan oli esitetty kritiikkiä liian kansallismielisestä näkökulmasta ja kansainvälinen näkökulma otettiin 1970-luvulla huomioon tuomalla neuvostoliittolainen näkemys talvisotaan johtaneesta kehityksestä aiempaa vahvemmin esille kuvauksissa. Opetushallitus ei hyväksynyt kaikkia oppikirjoja sellaisenaan, vaan esimerkiksi vuoden

⁶⁸ Peruskoulun opetussuunnitelmakomitean mietintö II. Oppiaineiden opetussuunnitelmat. *Komiteamietintö 1970: A 5*, 216–225. Holmén 2006, 183.

1973 *Historian maailma 8* joutui muokkaamaan kuvaustaan täyttääkseen sille asetetut vaatimukset. Mainintaa Molotov-Ribbentrop-sopimuksen salaisesta lisäpöytäkirjasta ei pidetty hyväksyttävänä. Osa kirjoista antoikin varsin neuvostomyönteisen näkemyksen, niin sanottu Pirkkalan moniste ääriesimerkkinä. Jos lisäpöytäkirja mainittiin kuvauksissa, oli sen rinnalla yleensä myös neuvostoliittolainen tulkinta tapahtumista. Visuaalinen ilme kuvissa monipuolistui 1970-luvulla, mutta tekstikuvaukset olivat usein varsin yksityiskohtaisia kuvauksia taisteluiden kulusta.

Peruskoulun oppikirjat eivät enää olleet erillisiä yleisen ja Suomen historian teoksia, vaan Suomen historian tapahtumat käsiteltiin aina limittäin maailman tapahtumien kanssa omina lukuinaan. Suomessa tapahtunut, talvisotaan johtanut kehitys käsiteltiin siis aina rinnan 1930-luvun diktatuurien nousun ja Euroopan geopolittisten muutosten kanssa. Jos opetussuunnitelmaan oli sisällytetty tavoitteita aiemman asiasisältöluettelon lisäksi, ilmestyi nyt myös oppikirjoihin uudenlaisia elementtejä. Kirjojen visuaalinen ilme muuttui: kuvien määrä lisääntyi selvästi ja ennen pitkää myös värikuvia sisällytettiin kirjoihin. Monet leipätekstin seassa olleet yksityiskohtaiset selitykset tapahtumista siirtyivät kuvien ja kuvatekstien välittämiksi, olkoonkin että niitä oli vähemmässä määrin ollut aiemminkin. Lisäksi kirjoihin oli liitetty kysymyksiä oppilaita varten, kun keskikoulun kirjat olivat pursuneet informaatiota. Asiasisällöt pysyttelivät monin paikoin jokseenkin samana, mutta kirjojen esitykset muuttuivat suhteellisen radikaalisti. Esimerkiksi Louhisolan ja kumppanien kokeilumoniste vuodelta 1973 aloitti talvisodan käsittelyn visuaalisesti selkeällä esityksellä, jossa aikajanan ja karttakuvan avulla havainnollistetaan tapahtumien kulkua ja Neuvostoliiton aluevaatimuksia. Lisäksi oppilaalle määriteltiin heti alkuun tieto- ja taitotavoitteet, joiden mukaan talvisotaa tulisi jäsentää. Ensimmäinen tiedollinen tavoite oli ymmärtää Suomen rooli suurvaltojen pelinappulana.⁶⁹

Vastaavalla tavalla alkaa myös varsinaisen, valmiin oppikirjan käsittely talvisodan osalta. Tässä painoksessa tavoitteita on tarkennettu ja kirja on saanut taittoasettelultaan selkeämmän ilmeen. Talvisodan käsittelyä ruokitaan useilla kuvilla niin sota- kuin kotirintamilta, kartoilla ja lisätietolaatikoilla.⁷⁰ Keskikoulun kirjoihin suurimpana erona on vähäinen 1930-luvun kehityksen pohjustus sotatapahtumien edellä. Vuosien 1938–1939 kehitys Suomen ja Neuvostoliiton väleissä tuodaan kuitenkin selkeästi ilmi.

⁶⁹ Louhisola & al. 1973, 77–78.

⁷⁰ Ahonen & al. 1976, 56–65.

Vähemmälle huomiolle jää valmiissa kirjassa Suomen ja Saksan aiemmat läheiset välit, joka puolestaan tuodaan kokeilumonieissa selkeästi ilmi.⁷¹

Vastaavasti Lehtonen ja kumppanit tuovat esille Suomen itsenäistymisestä saakka vallinneet epäluuloiset välit Neuvostoliiton kanssa. Sota taustoitetaan pitkähkösti, vastaavaan tyylin kuin samojen tekijöiden keskikoulun oppikirjoissa. Tyyliään Lehtosen ja kumppaneiden kirja onkin selkeästi lähempänä 1960-luvun kirjoja, kuin *Historian maailma 8:aa*. Yhteistä molemmille on kuitenkin aiempaa suurempi kuvien ja kuvatekstien hyödyntäminen. *Peruskoulun historia 4* hyödyntääkin todella runsaasti tekstin elävöittämistä kuvilla, mutta sen tekstitiheys on samaa luokkaa esimerkiksi *Vuosisadat vierivät 3* -kirjan kanssa. Lehtosen ja kumppaneiden talvisodan kuvaus keskittyy selkeästi enemmän sodan taustoihin kuin varsinaisiin taisteluihin ja kuvaus noudattelee pitkästi samaa narratiivia, kuin selviytyjämyyttiin nojautuneet edeltäjänsä. Otsikkotasoa tarkastellessa selviytyjäkansamyyttiin tukeutuminen käy selvästi ilmi: ”Suomi hyökkäysväylänä - Yksin mutta taipumattomana - Neuvottelut katkeavat - Puheenvuoro sotilaille” olivat otsikkoja talvisodan syttymistä käsittelevässä osiossa.⁷² *Historia för grundskolan Åk 8* oli ruotsinkielinen painos samasta kirjasta, jonka narratiivi suora käännös. Talvi- ja jatkosodan käsittelyssä kirja poikkesi suomenkielisestä versiostaan ainoastaan joidenkin kuvien ja kuvatekstien osalta. Esimerkiksi liikekannallepanosta kertova kuva teksteineen oli ruotsinkielinen versio.⁷³

Lehtosen, Huttusen ja Laineen kirjoissa on kuvituksena käytetty sekä mustavalko- että värikuvia, jotka nostavat esiin yksityiskohtia laajasti. Kuvilla ja kuvateksteillä pyritään laajentamaan kirjan kuvausta, tradition uudistuessa visuaalinen ilme nousi aiempaa merkittävämmäksi. Suomen ja Neuvostoliiton näkemykset ennen sotaa tuodaan laajasti ilmi opetussuunnitelman mukaisesti. Esimerkiksi Lapuan liikkeen ja IKL:n toiminta nostetaan Neuvostoliittoa huolettaneena kehityksenä esiin, toisaalta ennen 1930-luvun lopun Suomen punamultahallituksen nuiva suhtautuminen Saksaan kerrotaan myös. Kansainvälistymisen vaade ilmenee liittosopimuksien ja puolueettomuuspolitiikan runsaalla kuvaamisella.

Castrénin ja kumppaneiden *Historia ja me 8* aloitti sodan taustoituksen vuosien 1938-1939 tilanteesta ja teki *Historian maailman* tavoin pesäeron keskikoulun kirjoihin tässä. Sen pohjustuksen perustana oli Neuvostoliiton aikeet vallata koko Suomi

⁷¹ Louhisola & al. 1973, 83.

⁷² Lehtonen & al. 1974, 31–35.

⁷³ Lehtonen & al. 1976, 31–44.

aluevaatimusten ollessa vaatimattomia. Näkemystä tukee Baltian maiden ajautuminen nopeasti Neuvostoliiton vallan alle. Castrén ja kumppanit korostava suomalaisten yhtenäisyyttä ja maanpuolustustahtoa talvisodan alla. Alkuun hyvän sotamenestyksen jälkeen esiin nousee suomalaisten tilanteen lohduttomuus:

Venäläiset pääsivät niin pitkälle, että he pystyivät jättä pitkän uhkaaman Viipurinlahden länsirantaa, jonne he pääsivät pureutumaan maaliskuun alussa. Suomalaisten viimeinen puolustuslinja asetettiin Viipurin eteläpuolelle. Heidän asemansa oli kuitenkin kestävä sotamateriaalin loppumisen ja joukkojen äärimmäisen uupumisen takia. Ranska ja Englanti tarjosivat samanaikaisesti Suomelle sotilaallista apua, mikäli se sitä pyytäisi. Norja ja Ruotsi kuitenkin kielsivät länsivaltojen joukkojen läpikulun Suomeen. – Suomen valtuuskunta matkusti Moskovaan, jossa 13.3.1940 solmittiin rauha Suomelle raskain ehdoin. –

Historia ja me 8:n kuvat ovat mustavalkoisia ja niitä on sisällytetty tekstin sekaan 1-2 sivua kohti. Kuvatekstit ovat pääasiassa parin virkkeen mittaisia. Kirjan käyttämissä kartoissa on värit, mutta rajallisesti informaatiota.⁷⁴

Opetussuunnitelman henkeen kuului, että sodan tausta tuli kertoa niin suomalaisesta kuin neuvostoliittolaisesta näkökulmasta, mihin kirjat pyrkivät huolellisesti vastaamaan. Pirkkalan peruskoulukokeilussa viidennen luokan oppimateriaalina käytetty *Historia : 5. luokka : ihmiskunnan kehityksen yleispiirteet vanhimmista ajoista nykypäiviin saakka* puolestaan jätti suomalaisen näkökulman kokonaan pois. Viidennen luokan oppimateriaalissa käytiin tavallisesta poiketen koko 5.–8. luokkien aikana käytävä pitkittäisleikkaus läpi, ja myös toinen maailmansota sisältyi ainekseen. Tämä Pirkkalan monisteena tunnettu marxilaisessa hengessä tuotettu kokeilumoniste oli käännetty suoraan neuvostoliittolaisesta historian yleisesityksestä.

Pirkkalan monisteessa otsikon ”*Valkoinen*” *Suomi 1920- ja 1930-luvulla* alla käsitellään sisällissodan ja toisen maailmansodan välistä aikaa ja Suomen osallisuutta toiseen maailmansotaan. Sotien välisen ajan käsittelyssä korostuu valkoisten yhteiskunnallisesti johtava rooli. Alaotsikolla *Suomalainen fasismi* kerrotaan käytännön esimerkein sotien välisen ajan fasismista Suomessa.⁷⁵ Koko luku on pituudeltaan vajaan kolmen sivun mittainen ja Suomen osallisuus toisessa maailmansodassa käsitellään yhdessä ainoassa kappaleessa:

⁷⁴ Castren & al. 1977, 26–30.

⁷⁵ Penttilä 1974, 90–91.

*Suomen johtajat sitoivat kiinteät ystävyysuhteet Saksan johtajiin, koska myös Saksa oli fasistinen valtio. Suomen suhteet Neuvostoliittoon olivat hyvin epäluuloiset ja vihamielisetkin. Välien kiristyminen johti sitten 1939–40 välisenä talvena käytyyn lyhyeen sotaan ns. talvisotaan. Vaikka Suomi hävisi sodan, alkoivat suomalaiset johtajat heti rauhansolmimisen jälkeen uuden sodan valmistelun ja hyökkäsivät Saksan rinnalla Neuvostoliittoon 1941. Mutta nyt Neuvostoliitto löi sekä Suomen että Saksan. Rauha solmittiin 1944 ja tämän jälkeen oli Suomen johtajien pakko muuttaa hyvin onnettomaksi osoittautunutta politiikkaansa.*⁷⁶

Lapin sotaa ei Pirkkalan monisteessa käsitellä lainkaan. Jari Leskisen mukaan Pirkkalan moniste on käännetty neuvostoliittolaisesta historian kirjasta, mikä näkyy talvi- ja jatkosodan käsittelyssä. Koko toinen maailmansota näyttäytyy Suomen osalta epämääräisenä rajakahakkana, jossa fasistinen Suomi ajoi itsensä sotaan Neuvostoliiton kanssa. Pirkkalan kokeilu aiheuttikin valtavan kansallisen polemiikin tultuaan ilmi. Suuri osa suomalaisista piti ensiarvoisen tärkeänä hyviä neuvostosuhteita, mutta koska kokeilu oli toteutettu Kouluhallituksen hyväksynnällä pitkän ja huolellisen valmistelun seurauksena, pitivät monet sitä tyrmistyttävänä. Tyrmistystä lisäsi se, että kokeilu oli toteutettu kertomatta oppilaiden vanhemmille. Kokeilumoniste poistettiin nopeasti käytöstä sen julki tulon jälkeen ja johti oikeuskanslerin tutkintaan Kouluhallituksen pääjohtajan Erkki Ahon toiminnasta. Aho sai jatkaa virassaan, mutta ihan näin radikaaleja kokeiluja ei Pirkkalan jälkeen historianopetuksessa nähty.⁷⁷

Suomen ulkopoliittiseen linjaan, Paasikiven-Kekkosen linjaan, joka pyrki kaikin keinoin karttamaan venäläisvastaisuuksia ja säilyttämään hyvät välit Neuvostoliiton kanssa itsenäisyyden turvaamiseksi, ajopuuteoria sopi vallan mainiosti. Sen saama kritiikki sai voimakasta vastustusta jatkuvasti, mutta tuotti samalla uutta näkemystä. Wolf Halsti oli 1956 kirjoittanut kesän 1941 aikaisen Suomen toiminnan olleen sotilaiden ennalta sopimaa. Tämä sai heti tyrmäyksen sotahistorian tutkimuslaitoksen johtajalta eversti K.J. Mikolalta, joka vastasi Neuvostoliiton ajaneen Suomen Saksan kyljessä sotaan. Samalla Mikola tuli puhuneeksi ajopuuteorian vastaisesti. 1960-luvulla hän korjasi näkemystään Kekkosen-Paasikiven linjaan sopivaksi ja sanoi sopimisen olleen mahdollista. Ajopuuna Mikola ei kuitenkaan nähnyt Suomea enää 1960–1970-lukujen taitteessa jatkosodan alkua arvioidessa. Mikolan näkemyksen mukaan Saksa olisi voinut kauttakulureitilleen valita toisenkin tien, mutta monet tekijät vetivät Suomea Saksaa päin. Hänen mukaansa

⁷⁶ Penttilä 1974, 92.

⁷⁷ Leskinen 2016, 11–31, 58–61, 238, 371–372.

kansakunnanjohtajien, ennen kaikkea Mannerheimin tavoitellessa itsenäisyyden säilyttämistä, voitiin toiminta nähdä hyväksyttävänä. Lopulta Mikola hylkäsi ajopuuteorian, sillä se vapautti kaikki osapuolet syyllisyydestä ja teki Suomesta tahdottoman ja voimattoman välikappaleen suurvaltojen välillä, mitä se ei hänen mukaansa kuitenkaan ollut.⁷⁸

Presidentti Urho Kekkonen, joka nähtiin välttämättömänä Suomen ja Neuvostoliiton rauhanomaisien välien säilyttämiseksi, osallistui voimakkaasti historiakeskusteluun. Sirkka Ahosen mukaan Kekkonen tarjosi suomalaisille rauhanvartijamyytin soturimyytin korvaajaksi vuonna 1970. Kekkonen kehotti televisiossa ja radiossa esitetyssä puheessaan suomalaisia luopumaan 1930-luvun arvoista, joista ylin oli isänmaallisuus. Samalla hän sanoi Suomen olevan sodan ja rauhan välillä jälkimmäisen puolella. Ystävyyden, yhteistyön ja avunannon hengessä Kekkonen YYA-sopimuksen 25-vuotisjuhlista tulkitsi Neuvostoliiton turvallisuushuolet ennen sotia oikeutetuiksi. Kekkonen pyysi useissa julkisissa puheissaan 1960- ja 1970-luvun aikana suomalaisia huomioimaan Neuvostoliiton näkökulman sodista. Niin talvisodan kuin jatkosodan tarkastelussa tuli tuoda esille molempien osapuolien näkökulma, joka vaikutti myös oppikirjojen kuvauksiin. Talvisodan tulkinnoissa sensuurin avulla karsittiin neuvostovastaisena pidettyjä näkemyksiä. Jatkosodan osalta puolestaan ajopuuteoria jäi koko ajan kauemmas. Koskiveneteoria, jonka mukaan Suomi lähinnä valitsi huonoista vaihtoehtoista parhaan jatkosodassa, alkoi saada kannatusta. Osa julkaisuista hylkäsi tämänkin teorian ja otti kannakseen myöntää Suomen aktiivisesti hyökänneen Neuvostoliittoon Suur-Suomi hengessä.⁷⁹

Vuoteen 1974 mennessä Kekkonen oli sitoutunut mennessä vakiintuneeseen tulkintaan, jonka mukaan Suomen johto alkoi tietoisesti Saksan liittolaiseksi ja näin aiheutti jatkosodan. Kekkonen antoi Neuvostoliitolle paljon myönnytyksiä, jotka vaikuttivat valtavasti kaikilla aloilla Suomessa. Timo Vihavaisen mukaan Kekkosen ajavana voimana oli kuitenkin aseellisen konfliktin pelko. Tämä oli yleisesti hyväksytty näkökulma Suomessa, jossa Kekkonen hieman vastentahtoisestikin valittiin jo neljälle presidenttikaudelleen 1974.⁸⁰

⁷⁸ Herlin 1998, 215–216. Vihavainen 1991, 31–33, 74–107, 119–121.

⁷⁹ Ahonen 2008, 254–262.

⁸⁰ Seppinen 2001, 569–601, 726–732. Vihavainen 1991, 109–115.

Sirkka Ahonen esittääkin kysymyksen, suomettuiko⁸¹ historianopetus. Peruskoulun opetussuunnitelman ohelle 1970 julkaistiin Kekkosen kaudella kouluhallituksen historianopetuksen oppaan, joka ohjasi oppikirjan tekijöitä ja opettajia poliittisen korrektiuden suuntaan. Ohjenuorana oli, ettei Neuvostoliiton toimintaa sopinut arvostella sotilaspoliittisestikaan.⁸²

Historianopetuksen suomettuminen on osasta aineistoa selkeästi nähtävillä. Janne Holménin mukaan historian, yhteiskuntaopin ja taloustiedon opetuksen oppaassa 1972 talvisodan käsittelystä annettiin tarkat ohjeet. Kysymystä siitä, olisiko Suomi voinut välttää toiseen maailmansotaan mukaan joutumista pidettiin historiallisesti vääränä. Siitä voitiin kuitenkin keskustella, jos vältettiin kevytmielinen jälkiviisaus. Oppilailla saattoi olla sukujuuret rajaseudulla ja heidän joukossaan veteraaneja. Sodista ei ollut enää syytä käyttää edes hyvántahtoisesti ylisanoja. Koskien Neuvostoliiton vaatimuksia ennen talvisotaa oli opetuksessa syytä korostaa suomalaisten moraalista ja oikeudellista luonnetta, huomioiden samalla Neuvostoliiton sotilaalliset intressit. Holménin käyttämä aineisto on osin sama tämän tutkimuksen kanssa. 1970-luvun osalta Holmén toteaa, että suomalaista oppikirjoista Lehtosen, Huttusen ja Laineen *Peruskoulun historia 4* oli kaikista neuvostomyönteisin talvisodan käsittelyssään. Holménin tulkinta perustuu kirjantekijöiden kritiikkiin ennen sotaa – köyhäinhoidon sijaan olisi tullut panostaa asevarusteluun. Myöskään Molotov-Ribbentrop-sopimuksen salaista lisäpöytäkirjaa ei mainittu. Esimerkiksi Castrén ja Riikonen puolestaan mainitsivat etupiiriin *Historia ja me* 8:ssa.⁸³

1970-luvulla pidetyissä suomalaisneuvostoliittolaisissa oppikirjaseminaareissa, joissa tarkastettiin oppikirjojen sisältöä neuvostoliittolaiset osallistujat vaativat poistamaan talvisodan käsittelystä maininnat lisäpöytäkirjan olemassaolosta. Neuvostoliittolaisessa tutkimuksessa dokumentin ja etupiiriin eksistenssi oli kategorisesti kielletty. Suomessa sensuuri ja itsesensuuria harjoitettiin 1970-luvulla laajasti. Taustalla kyti pelko Neuvostoliiton aseellisesta interventtiosta, kuten Tšekkoslovakiassa Prahan kevään 1968 jälkimainingeissa. YYA-hengessä niin tiedotusvälineet kuin kirjakustantamotkin joutuivat

⁸¹ Vihavainen 1991, 9–11. Suomettuminen, *Finnlandisierung*. Suomen asemaan saattaminen, viitataan rajoituksiin maan ulkopoliittisessa liikkumavarassa. Käsitteenä syntyi Itävallassa ja Länsi-Saksassa 1950-luvulla. 1960-luvulla Länsi-Saksassa käydyin keskustelun seurauksena termi yleistyi. Termin käyttö ei määritelmällisesti kohdistu Suomeen.

⁸² Ahonen 2017, 135, 184–185.

⁸³ Holmén 2006, 184–185, 191–217. Heikkinen & Huuskonen 2011, 63–64.

tarkkaan miettimään, mitä laskivat liikkeelle. Eduskunnan tasollakin yritettiin useampaan otteeseen saada jopa laittomaksi ”neuvostovastaisen propagandan levittämistä”.⁸⁴

Pääasiassa talvisodan tapahtumakuvaus noudatteli yleistä linjaa – sen kuvaus oli vähemmän kansallismielisiä ylisanoja vilisevää sankaritarinaa, mutta yksityiskohdat tuotiin huolellisesti esille. *Peruskoulun historia 4* puuttuvine Mainilan laukauksineen ja lisäpöytäkirjoineen sekä Pirkkalan moniste muodostivat suurimmat poikkeukset tähän. Alkuperäisten kokeilumonisteiden ja lopullisten, Kouluhallituksen tarkastamien oppikirjojen välillä oli myös eroja. Jukka Rantala nostaa esiin, kuinka esimerkiksi *Historian maailma 8*-oppikirjan kuvaus Mainilan laukauksista muuttui tarkastuksen myötä. Alun perin ilmoitettiin Suomen kanta, jonka mukaan laukaukset ammuttiin Neuvostoliiton puolelta. Helsingin yliopiston historian laitokselta annetussa lausunnossa pidettiin parempana, ettei ampujaa mainittu, eikä tätä Kouluhallituksen hyväksymässä versiossa enää ollutkaan. Oppikirjailijat joutuivat tasapainottelemaan esitystensä kanssa, sillä nurinaa kuului niin vasemmalta kuin oikealta kirjojen sisällöistä. Talvisodan syttymistä pidettiin kuitenkin Pirkkalan monistetta lukuun ottamatta Neuvostoliiton offensiivina, mutta kiistanalaisimpia ilmauksia vältettiin. Neuvostoliiton näkemys tuotiin myös laajalti esille.⁸⁵ Talvisodan kuvausten tarkastelu osoittaaakin, että suomettuminen vaikutti vahvasti oppikirjojen sisältöön. Opetussuunnitelma antoi tarkat rajat oppikirjojen sisällölle, ja Kouluhallituksen suorittamat tarkastukset pitivät huolen siitä, että laajempaan käyttöön päätyneet kirjat noudattivat ohjenuoria. Kokeilumonisteissa oli usein sisältöä, joka nähtiin viisaimpana pitää päätyvästä yleiseen levitykseen ulkosuhteita vaarantamaan.

1.2.2. Ajopuuteoria hiipuu, Lapin sota vähäisenä jälkiepisodina

Kuvaukset välirauhan aikaisesta kehityksestä ja jatkosodasta vaihtelivat merkittävästi peruskoulu-uudistuksen jälkeisissä kirjoissa. Opetussuunnitelma ei juurikaan vaikuttanut kuvausten muutokseen, vaan tutkimuksen kehitys ja poliittinen agenda 1960-1970-lukujen vaihteessa. Keskikoulun oppikirjoissa jatkosota oli esitetty ajopuuteorian mukaisesti. Ajopuuteoria oli kuitenkin jäänyt historiankirjoituksessa pääosin historiaan

⁸⁴ Vihavainen 1991, 115–136.

⁸⁵ Rantala 2017, 266. Holmén 2006, 217.

1970-luvulle tultaessa. Ajopuuteorian mukaisesti jatkosotaa kuvasi kuitenkin edelleen Matti J. Castrénin ja kumppaneiden *Historia ja me* 8. Muut tunnustivat pääasiassa Suomen toimineen tietoisesti Saksan rinnalla jatkosodassa ja Suomen kerrottiin hakeutuneen aktiivisesti yhteistyöhön Saksan kanssa. Kysymys Itä-Karjalan miehittämisen syistä pyrittiin myös tuomaan kuvauksissa esille. Pirkkalan moniste kertoi lyhyesti neuvostoliittolaisen näkemyksen tapahtumien kulusta. Kotirintamaa pyrittiin kuvaamaan aiempaa laajemmin, mikä näkyi etenkin kirjojen kuvituksissa ja kuvateksteissä. Lapin sota käsiteltiin edelleen jatkosodan loppunäytöksenä, sen saadessa pääosin suppeamman kuvauksen kuin keskikoulun oppikirjoissa. Yksityiskohtaisen tapahtumahistorian väheneminen oppikirjoissa rajasi myös Lapin sodan käsittelyä, sillä sitä käsiteltiin lähinnä sotilaallisesta näkökulmasta.

Peruskoulun historia 4 kuvaa katkeruuden Neuvostoliittoa kohtaan kyteneen välirauhan aikana Suomessa. Etenkin kotinsa menettäneet Karjalan evakot tunsivat antipatiaa talvisodan vihollista vastaan ja halusivat kotinsa takaisin. Halu Karjalan liittämisestä takaisin Suomen yhteyteen oli kuitenkin myös yleinen tahtotila kansan keskuudessa. Otsikkotasoa tarkastellessa korostuu Suomen epätoivoinen asema suurvaltojen taisteluiden puserruksessa: ”*Eristetty Suomi – Pelon ja epäluulon ilmapiiri – Turvallisuuksi mihin hintaan hyvänsä*”. Välirauhan käsittelyssä on nähtävissä jälleen Suomen asema puun ja kuoren välissä, ja kansan historiallinen resilienssikyky nousee keskiöön. *Peruskoulun historia 4* esittää, että selvittääkseen Neuvostoliiton miehitykseltä Suomen oli etsittävä turvaa ja näin ollen vaivihkaa välit Saksan kanssa lähenivätkin. Suomen johto Mannerheimin ja Rydin johdolla näki liittoutumisen Saksan kanssa ainoaksi vaihtoehdoksi, ja Hitlerin päätettyä hyökkäyksestä Neuvostoliittoon aseveljeys realisoitui. Vastaava kuvaus on myös kirjan ruotsinkielisessä painoksessa *Historia för Grundskolan: Åke 8*.⁸⁶ Kirjan kuvaus välirauhan ajasta eroaa selvästi aikalaisistaan paitsi pituudeltaan, myös syvyydeltään. Lehtosen ja kumppaneiden kuvaus korostaa tunteita vahvasti, mikä ilmenee jo otsikkotasolla. *Historian maailma 8a* -kirjassa käydään lyhyesti läpi yleisellä tasolla Karjalan väestön evakoksi joutuminen ja Neuvostoliiton sekä Saksan miehitykset Pohjoismaissa ja Baltiassa. Esille nostetaan myös Suomen tuloksettomat neuvottelut yhteistyöstä Ruotsin kanssa ja kauttakulkusopimuksen solmiminen Saksan kanssa asekanan parantamiseksi, mutta kuvaus on hyvin yleisluontoista ja pituudeltaan

⁸⁶ Lehtonen et al. 1977, 37. Lehtonen et al. 1978, 37.

varsin lyhyt. *Historia ja me 8* kuvaa myös lyhyesti välirauhan aikaa, korostaen Suomen vaikeaa asemaa.⁸⁷

Tavoitteet

28. 4. SUOMEN JATKOSOTA

Hitler oli laatinut Neuvostoliiton lyömiseksi sotasuunnitelman, joka edellytti Suomen apua. Kun sotatoimet alkoivat Suomi kytkeytyi niihin mukaan Neuvostoliiton mielestä Saksan liittolaisena, omasta mielestään erillistä puolustus-sotaa käyvänä maana. Saksan tappio alkoi näkyä 1943. Suomi teki erillisrauhan Neuvostoliiton kanssa syksyllä 1944. Rauhansopimus perustui 1940 rauhan rajoille ja sisälsi lisäksi mm. raskaat sotakorvaukset. Se allekirjoitettiin lopullisesti Pariisin rauhankongressissa 1947.

Mihin pyrit?

☐ ymmärtämään, miten Saksan hyökkäys Neuvostoliittoon veti Suomen mukaan sotaan
☐ seuraamaan suomalaisten rauhanpyrkimyksiä vuodesta 1943 lähtien ja näkemään niiden yhteyden suurvaltojen pyrkimyksiin
☐ selittämään, miten rauhanehdot vaikuttivat Suomen sisä- ja ulkopoliittikkaan
☐ tosiseikkojen avulla arvioimaan pienten valtioiden mahdollisuuksia pysyä suurten kriisien ulkopuolella
☐ kuvien avulla eläytymään evakon odotuksiin ja pettymyksiin

89

Oiva Louhisola laati oppimateriaalin itseneuvovan opetustyylin mukaisesti. Oppilaalle esitettiin oppimistavoitteet ennen aiheen käsittelyä. Materiaalissa tuodaan esille neuvostoliittolainen näkemys jatkosodan synnystä ja ajopuuteorian mukainen käsitys. Kokeilumoniste ei sellaisenaan läpäissyt kouluhallituksen seulaa. (*Historian maailma 8*. Louhisola et al. 1973, 89.)

Historian maailma 8 -kirjassa jatkosotaa käsitellään omassa luvussaan. Suomi esitetään jatkosodassa Saksan liittolaisena hyökkäykseen ajautuneena toimijana, joka kävi omasta

⁸⁷ Ahonen & Louhisola 1976, 65. Castrén & Riikonen 1977, 37.

mielestään puolustussotaa. Kirja tuo esille, kuinka suomalaiset korostivat kansainvälisesti asemaansa erillissotaa käyvänä maana. Kirja kertoo, kuinka suomalaiset joukot hyökkäsivät 10.7.1941 Karjalassa, tavoitteenaan kohdata saksalaisjoukot Laatokan takana Syvärillä. Suomalaiset eivät kirjan mukaan edenneet saksalaisten toiveiden mukaan Leningradiin asti, vaan jäivät Suomen vanhalle rajalle. Suomalaisjoukot pysähtyivät asemiinsa Syvärille ja Kannakselle. Yhdysvallat ja Englanti eivät olleet tyytyväisiä siihen, että Suomi oli hyökännyt vanhan rajan yli ja syyttivät Suomea Saksan tukemisesta. Asemasodan aikana vuoden 1941 lopussa Englanti julisti sodan Suomelle.⁸⁸

Louhisolan ja kumppanien kuvaus kertoo sodan loppuvaiheista perinteiseen tyyliin. Tammikuussa 1943 sota alkoi kääntyä Saksan tappioksi sen armeijan joutuessa perääntymään Stalingradista. Suomen hallitus ja ylipäällikkö Mannerheim päättivät irtautua sodasta ja Mannerheim ilmoitti saksalaisille, ettei hän enää hyökkäisi. Liittoutuneiden johtajien kohdatessa Teheranissa Yhdysvaltain presidentti Roosevelt laittoi kirjan mukaan Neuvostoliiton johtajan Stalinin lupaamaan, että Suomi jäisi sodan jälkeen itsenäiseksi valtioksi. J. K. Paasikiven kerrotaan neuvotelleen maaliskuussa 1944 salaisesti rauhanehdoista Neuvostoliiton ulkoministeri Molotovin kanssa Moskovassa. Rauhantunnustelut päättyivät, kun Paasikivi ei saanut ehtoja lievennettyä. Kesäkuussa 1944 Neuvostoliitto aloitti suurhyökkäyksen Karjalan kannaksella. Tykistökeskitysten jälkeen panssarit, lentokoneet ja jalkaväki iskivät suomalaisten asemiin ja ennen juhannusta Viipuri oli jo venäläisten hallinnassa. Tässä vaiheessa kirja kertoo presidentti Rytin tehneen Saksan ulkoministeri Ribbentropin kanssa sopimuksen omalla vastuullaan, kytkien Suomen virallisesti Saksan liittolaiseksi. Saksan aseavulla Neuvostoliiton hyökkäys saatiin pysäytettyä rauhanteolle edulliseksi. Ryti erosi virastaan, mikä johti Saksan kanssa solmitun liittosopimuksen raukeamiseen. Presidentiksi nousseen Mannerheimin johdolla Suomi pyysi rauhaa Neuvostoliitolta ja ilmoitti saksalaisille 2.9.1944 Suomen irrottautumisesta Saksan rinnalta. Aselepo alkoi 4.9. ja kahden viikon kuluttua tästä Moskovassa solmittiin rauhansopimus, joka vahvistettiin Pariisissa 1947. Rauhan ehtoina oli rajan vetäminen vuoden 1940 rajan mukaisesti, Petsamon luovuttaminen Neuvostoliitolle Porkkalan vuokraaminen 50 vuodeksi Neuvostoliiton tukikohdaksi, 300 miljoonan dollarin sotakorvauksien maksaminen, sotasyllisten rankaiseminen, fasististen yhdistysten kieltäminen ja saksalaisten karkottaminen maasta.⁸⁹

⁸⁸ Louhisola et al. 1973, 91–93.

⁸⁹ Louhisola et al. 1973, 93–95.

Rauhansopimuksen täyttämiseksi Suomi kävi Lapissa sotaa saksalaisia vastaan saadakseen nämä maasta pois. Kuukausia kestäneen sodan aikana perääntyvät saksalaiset polttivat talot ja miinoittivat tiet, ja sodan jälkien korjaaminen vei kauan. Maan jälleenrakentaminen aloitettiin, kun sotilaat palasivat töihin. Sota jätti jälkeensä 60 000 kuollutta ja 50 000 invalidia. Kaupunkeja oli pommitettu ja asuntopula oli kova. Työttömät sotilaat ja luovutettujen alueiden evakot oli asutettava ja eduskunnan asetuksella suurtilanomistajat joutuivat luovuttamaan palstoja, jotta maa-alueita saatiin evakoiden käyttöön. Sotakorvauksista kaksi kolmasosaa Suomi maksoi laivoina ja koneina ja niiden rakentamiseen pystytettiin tehtaita. Sotakorvauksista oli saatu puolet maksettua vuoteen 1948 mennessä ja NL vähensi jäljellä olevaa osaa puoleen. Vuoteen 1952 mennessä sotakorvaukset oli saatu maksettua.⁹⁰

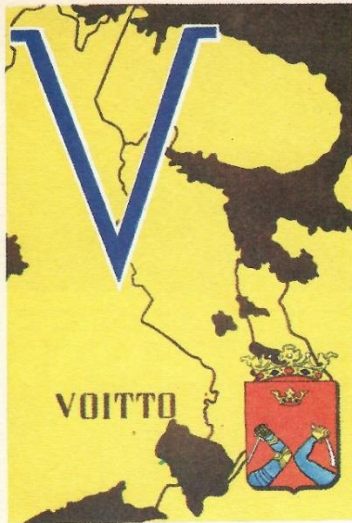
Vuosien 1940–41 välirauhan ajasta korostettiin 1970-luvun kirjoissa hyvinkin erilaisia asioita. *Peruskoulun historia 4* esimerkiksi kertoo, kuinka Suomi ja Saksa lähentyivät hiljalleen salaisesti ja Suomen johto oli aktiivisesti lähtemässä Saksan rinnalla hakemaan hyvitystä talvisodasta. *Historia ja me 8* puolestaan kertoo, kuinka Suomessa pelättiin Neuvostoliiton valloitusyrityksiä, eikä sen paremmin länsivalloista kuin muista Pohjoismaistakaan ollut apua tässä suhteessa. Kirja kuvaakin, että Suomi oli valmis ottamaan apua vastaan mistä tahansa, korostaen ettei kansallissosialismille ollut Suomen valtiojohdossa kannatusta. Jatkosodan alun suhteen kuitenkin näkemys on yhtenäinen – molemmat korostavat suomalaisten halua saada hyvitystä talvisodan katkerille tappioille ja jatkosodan luonne erillissotana tuodaan ilmi. *Peruskoulun historia 4:n* kuvaus on melko visuaalinen, kuvien ja selittävien tekstien avulla kerrotaan Suomen olleen Saksan aseveli, muttei liittolainen. Kuvat sinänsä havainnollistavat mallikkaasti, sillä kirjaa on visualisoitu käyttämällä värikuvia, joissa esiintyy esimerkiksi suomalaisia pioneerijoukkoja, hävittäjiä sekä suomalaisjoukkojen voitonparaati Viipurissa. Selittävät kuvatestit ovat pitkäköjiä ja ylipäätänsä teksti on kirjassa kovin tiheää. Kirjan maalaama kuva näyttää Suomen roolin oman tahdon omaavana toimijana, jolla ei kuitenkaan ollut sodan syttymiseen juurikaan sanottavaa. Kuvauksessa suomalaisten etenemistä Itä-Karjalaan perusteltiin lyhyempien puolustuslinjojen avulla, mutta valloituksella haluttiin varmistaa mahdollinen alueliitos Suomen yhteyteen aiemman tahdon mukaan. Käytetyt sanamuodot kiinnittävät huomiota kerronnassa, sillä narratiivissa esiintyy toistuvasti muoto ”ilmeisesti Suomen tarkoituksena oli - -”. Tällä

⁹⁰ Louhisola et al. 1973, 96–97.

pehmennetään tapahtumaorientoitunutta narratiivia, kiertämällä kerrontaa pois Suomen asevoimien aktiivisesta toiminnasta.⁹¹

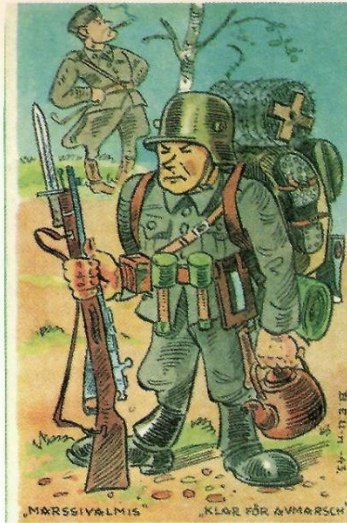
Siinä missä *Peruskoulun historia 4* havainnollistaa lukuisilla värikuvillaan ja kuvateksteillään, tyytyy *Historia ja me 8* visuaalisesti suppeampaan ilmaisuun. Kirjassa on kuvin havainnollistettu Suomen ja Saksan yhteistyön alkua, sotapropagandaa ja kotirintaman oloja asemasodan vaiheessa. Kuvat teksteineen sinänsä syventävät jatkosodan kuvausta, mutta määrällisesti ne jäävät selvästi vähäisemmäksi kuin esimerkiksi *Historia ja me 8:ssa*. Kirjassa sodan hyökkäysvaihe jää vähemmälle huomiolle, mitä selittää kuvauksen selkeä nojaaminen ajopuuteoriaan. Suomi esitetään jatkosodan osalta pakkoraossa olleena toimijana, jonka oli selviytyäkseen toimittava Saksan kanssa yhteistyössä.

⁹¹ Lehtonen et al. 1974, 37–41. Castrén & Riikonen 1979, 36–38.

40

Sodan aikana postikortitkin palvelivat sodan päämääriä pyrkiessään innostamaan yhteisiin sotaponnistuksiin. Usein kortit pyrkivät huumorillaan helpottamaan muuten ankeaa sota-arkea. Vasen yläkuva kuului korttisarjaan Voitto ja Vapaus. Se

antaa ymmärtää, että Suomi pyrki ottamaan Itä-Karjalan, vaikka virallisesti sen valloitus ei kuulunutkaan sodan päämääriin. Alakuvassa tyttö ja partiolakkinen poika osallistuvat energiapulan torjuntaan, mottitalkoisiin.

Kai R. Lehtonen ja Veikko Huttunen olivat oppikirjantekijöiden uuden sukupolven suunnannäyttäjiä, kuten Oskari Mantere ja Gunnar Sarva omana aikanaan. 1970-luvulta alkaen värikuvat yleistyivät kirjoissa ja visuaalinen ilme korostui esityksissä. (*Peruskoulun historia: 4, Kahdeksatta kouluvuotta varten*. Lehtonen et al. 1980, 40.)

Visuaalisen ilmeen merkitys koulukirjoissa kasvoi 1970-luvulla painotekniikan mahdollistettua värikuvien laajamittaisen käytön. Lehtosen, Huttusen ja Laineen *Peruskoulun historia 4* käytti visualistamista kiinnittämään lukijan huomion yksityiskohtiin. Kuvat ja kuvatekstit antoivat usein lisätietoja, jotka auttoivat paremmin hahmottamaan kokonaisuuksia. Kirja pysyi sisällöllisesti samana myös myöhemmissä painoksissaan.

Kuva on kolmannesta painoksesta vuodelta 1982, jossa kuvat ja kuvateksti ovat identtiset vuoden 1974 alkuperäispainoksen kanssa.⁹²

Otsikkotasolla *Peruskoulun historia 4* käyttää esimerkiksi ilmaisua ”Jatkosota – hyvitysota”, *Historian maailma 8* puolestaan kuvaa etenemistä vanhan rajan yli näin:

Hyökkäys Itä-Karjalaan herätti suomalaisissa innostusta, mutta eräissä piireissä huolestumista ja vastustusta. Valloitusotaa pidettiin pienelle kansalle vaarallisena ja sen pelättiin sitovan Suomen lopullisesti Saksan talutusnuoraan. Hyökkäystä perusteltiin taas sillä, että näin saatiin puolustuksellisesti edullinen raja. Itä-Karjalaa ei virallisesti liitetty Suomeen – maan johto piti sitä panttina, jolla Suomi tulevaisuudessa rauhanneuvotteluissa voisi ostaa itselleen etuisuuksia. Kuitenkin monissa suomalaisissa vallitsi into luoda Suur-Suomi: Itä-Karjala oli liitettävä Suomeen – raja tulitaisiin vetämään Viananlahdesta Laatokkaan.⁹³

Molemmat kirjat tunnustavat Suomen roolin aktiivisena toimijana jatkosodassa. Kuvaukset ovat varovaisia käytettyjen sanamuotojen osalta. Esimerkiksi *Peruskoulun historia 4* kertoo näin:

Sitä, että suomalaiset etenivät Itä-Karjalaan, kauas yli entisen rajan, perusteltiin sotilaallisilla syillä: saatiin lyhyemmät puolustuslinjat --. Ilmeisesti Itä-Karjalan valloituksella kuitenkin haluttiin varmistaa myös mahdollisuus liittää alue Suomeen, jos sota päättyisi voitollisesti; olihan alueen liittämistä jo aiemmin vaadittu voimakkaasti.⁹⁴

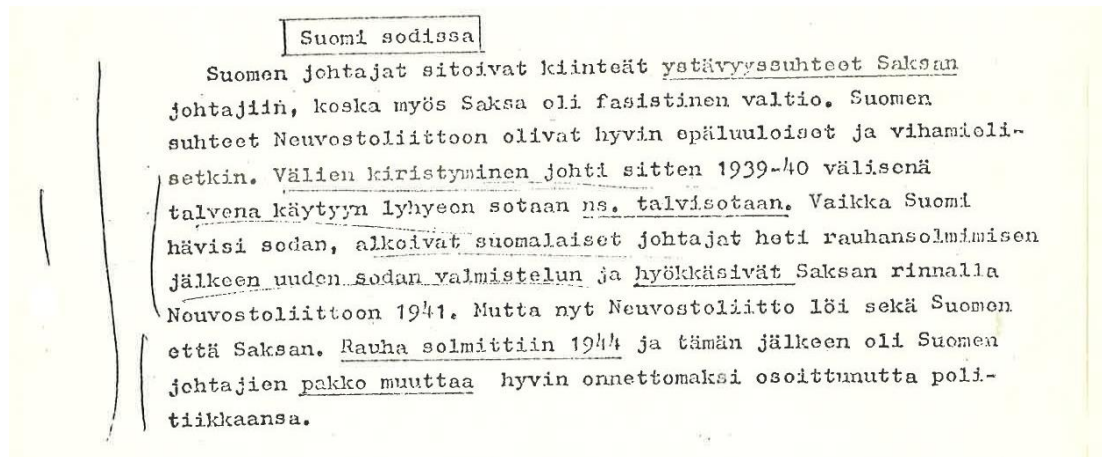
Saksan tappiot muilla rintamilla nostetaan molemmissa esille myös jatkosodan käännekohtana. Suomen johto näki Saksan tappion olevan sodan todennäköinen lopputulos ja pyrki irtaantumaa yhteistyöstä. Castrénin ja Riikosen kuvaus jättää huomiotta presidentti Rydin saksan ulkoministeri Ribbentropin kanssa solmiman sopimuksen ja kuvaa vain presidentti Rydin vakuuttaneen Hitlerille, ettei erillisrauhaa tulisi. Lehtosen ja kumppaneiden kuvaus on yhteneväinen tämän kanssa. Se kertoo saksalaisjoukkojen kokemien tappioiden Stalingradissa ja Leningradissa avanneen neuvostojoukoille väylän edetä Kannakselle. Rydin vakuutuksia erillisrauhaan liittyen tulkitaan huomattavasti eri tavalla – kirja kertoo Rydin vakuutuksen olleen virallinen

⁹² Lehtonen et al. 1982, 40.

⁹³ Castrén & Riikonen 1979, 39.

⁹⁴ Lehtonen et al. 1974, 40.

liittosopimus Suomen ja Saksan välillä. Kuvaukset Moskovassa 1944 solmitun välirauhan jälkeisistä tapahtumista ovat yhteneväisiä. Lapin sodan tapahtumille ei palstatilaa ole missään tarkastelluissa lähteissä juuri uhrattu. Lapin sota käsitellään kauttaaltaan muutamalla virkkeellä, ja sen kuvaus on asiapitoista.⁹⁵

Pirkkalan monisteessa sotia käsiteltiin lyhyesti. (*Historia: 5. luokka: ihmiskunnan kehityksen yleispiirteet vanhimmista ajoista nykypäiviin saakka.* Penttilä 1974, 92.)

Pirkkalan monisteen kuvaus talvi- ja jatkosodasta on kokonaisuudessaan yhden kappaleen pituinen, Lapin sotaa ei puolestaan käsitellä lainkaan. Jari Leskisen mukaan Pirkkalan moniste on käännetty neuvostoliittolaisesta historian yleisesityksestä⁹⁶, mikä näkyy talvi- ja jatkosodan käsittelyssä. Toinen maailmansota näyttäytyy Suomen osalta epämääräisenä rajakahakkana, jossa fasistinen Suomi ajoi itsensä sotaan Neuvostoliiton kanssa.

Jatkosodan kuvaukset olivat 1970-luvulla peruskoulun oppikirjoissa hyvin vaihtelevia. Oppikirjantekijät joutuivat toden teolla pätkäilemään, miten olisivat vastanneet hyvin idänsuhteiden asettamiin vaatimukseen sotakertomuksista. Ennakkosensuuri muutti osassa kirjoista kuvausta selkeästi – Kouluhallituksen hyväksyntä oli tae siitä, että kirja vastasi opetussuunnitelman vaatimuksia. Useimmat kirjoista tunnustivat Suomen roolin aktiivisena toimijana tuoden esiin suomalaisten revanssihalut ja Suur-Suomi aatteen

⁹⁵ Lehtonen et al. 1974, 39–43. Castrén & Riikonen 1979, 37–42.

⁹⁶ Leskinen 2016, 238.

jonkinasteisen kannatuksen. Suomen ja Saksan lähentyminen välirauhan aikana tuotiin laajalti esille. Jatkosotaa ei useimmissa kirjoissa esitetty erillissotana, mutta tuotiin esille Suomen johdon lausuma, jonka mukaan Suomi kävi erillissotaa. Tutkimuksen siirryttyä ajopuuteoriasta eteenpäin hylättiin erillissota historiallisena faktana suurelta osin.⁹⁷ Castrénin ja Riikosen *Historia ja me 8* pitäytyi kuitenkin keskikoulun kirjojen kuvauksissa dominoineessa ajopuuteoriassa, jonka mukaan Suomi ajautui Saksan kylkeen. Historian tutkimuksessa tämä näkemys oli pitkälti hylätty. Lapin sodan käsittely oli vähäistä, useimmissa kirjoissa Lapin sota sai pari virkettä rauhanehtojen lomassa ja esimerkiksi Pirkkalan monisteessa sitä ei mainittu lainkaan.

Pirkkalan moniste oli aikalaistensa joukossa suuri poikkeus. Kuvausten spektri oli varsin laaja, mutta kyseinen kokeilumoniste erottui radikaalisti joukosta. Sen pyrkimys oli välttää kansallismielistä historiankirjoitusta ja turhia ylisanoja. Tämän tavoitteen se täytti. Muut oppikirjat onnistuivat tässä vaihtelevasti. Mantereen ja Sarvan perintö eli edelleen vahvana, ja kirjojen kieli pysytteli usein varsin kuvailevana. Oiva Louhisolan kehittämä itseneuvova opetus jopa pyrki tähän. Matti J. Castrén kritisoi Louhisolan tyyliä, josta puuttuivat käsiteltyjen teemojen problematisoinnit. Castrénin kirjoitustyyli oli kuitenkin myös varsin kuvailevaa, ja hänen revisionistinen positionsa jatkosotaan henki edellisvuosikymmenien perintöä. Opetussuunnitelmissa oli tarkkaan määritettyine oppiaineiksine ja pakollisine teemoineen hyvin vähän liikkumavaraa, jonka vuoksi yleisesti ottaen sotakuvaukset pysyttelivät hyvin yleisellä tasolla. Varsinaiset Mantereen ja Sarvan perilliset 1970-luvulla olivat Lehtonen ja Huttunen, joista tuli suunnannäyttäjiä oppikirjatradition uudistuessa.⁹⁸

Yhteenveto sotien kuvauksista peruskoulu-uudistuksen jälkeisissä oppikirjoissa

Keskikoulun oppikirjojen hyvin näennäisen muutoksen taustalla oli historiantutkimus, joka oli noudatellut samaa narratiivia 1940-luvun lopulta lähtien. 1960-luvun lopulla tutkimukseen kohdistui sekä ulkoista että sisäistä painetta uusiutua. Historiantutkimuksessa tämä tarkoitti etenkin sitä, että ajopuuteoria, jonka mukaan Suomi ajautui Saksan kylkeen itsestään riippumatta välirauhan aikana, hylättiin laajalti. Niin neuvostoliittolaisessa kuin länsimaisessa tutkimuksessa oli kritisoitu tätä suomalaisen tutkimuksen näkemystä, joka oli 1940- ja 1950-lukujen aikana saanut Suomessa laajan konsensuksen. Jonkin verran kannatusta 1960-luvulta alkaen sai niin

⁹⁷ Meinander 2016, 72.

⁹⁸ Rantala 2017, 269–272.

sanottu koskiveneteoria, jonka mukaan Suomen johto valitsi huonoista vaihtoehdoista parhaan itsenäisyyden turvaamiseksi, mikä johti Suomen käymään erillissotaan yhtäaikaaisesti Saksan hyökätessä Neuvostoliittoon. Koskiveneteorian ongelmana oli Suomen jatkosodan aikana käymä hyökkäyssota Neuvostoliiton alueella. Tutkimuksessa alettiin yleisesti tunnustaa Suomen olleen joka tapauksessa tietoinen ja aktiivinen sotatoimissaan Saksan kanssa Neuvostoliittoa kohtaan jatkosodan aikana.

Peruskoulu-uudistus ja uudet tutkimustulokset loivat 1970-luvun alussa tarpeen jälleen uusille oppikirjoille. Tämä muovasi uuden oppikirjasukupolven seuraavia kirjoja voimakkaasti erilaiseen suuntaan kuin Mantereen ja Sarvan hengessä jatkaneet uudet keskikoulun oppikirjat. Paitsi uusi tutkimus, myös uudet pedagogiset vaatimukset opetussuunnitelmassa synnyttivät useita uusia oppikirjoja. WSOY:n oppikirjailijat Lehtonen ja Huttunen olivat jo keskikoulun kirjoissaan pyrkineet visuaalisen ilmeen uudistamiseen ja jatkoivat *Peruskoulun historia* -sarjassaan monipuolisen kuvituksen käyttämistä. Jatkosodan kannalta oli tapahtunut täyskäännös – Huttusen kahta vuotta aiemmin julkaisema *Vuosisadat vierivät 3* oli vielä selittänyt jatkosotaa ajopuuteorian avulla, mutta *Peruskoulun historia 4* ilmoitti Suomen valmistelleen salaa Saksan hyökkäystä Neuvostoliittoon. Kirja noudatteli vaatimuksia tuoda molempien osapuolien näkemykset esille sotien käsittelyssä ja siitä olikin vahvasti riisuttu keskikoulun kirjoissa näkynyt hurmoshenkinen kansallisen yhtenäisyyden kohottaminen. Paasikiven-Kekkonen linjan mukaan Suomi oli rauhan puolella sotaa vastaan ja rauhanvartijana esittäytymään pyrkineessä valtiossa täytyi julkaista narratiiviin sopivia kirjoja.

Oiva Louhisolan johdolla Otavan kustantamana työstetty *Historian maailma* -sarjan ensimmäistä kokeiluversiota puolestaan pidettiin 1973 liian arveluttavana, jopa neuvostovastaisena eikä se saanut Opetushallituksen hyväksyntää. Sirkka Ahosen nimissä lopulta julkaisu *Historian maailma 8a* olikin saanut ilmestyessään 1976 useita päivityksiä, muun muassa maininta talvisodan sodanjulistuksen aiheuttaneista Mainilan laukauksista Neuvostoliiton ampumana oli poistettu. Samoin Neuvostoliitossa kiistetty tieto Molotov-Ribbentrop-sopimuksen salaisesta lisäpöytäkirjasta tuli poistaa, jotta kirja läpäisi tarkastuksen. Aivan yhtä venäläismyönteistä kuin Lehtosen ja Huttusen kirjasta siitä ei tullut, sillä kirja esitti edelleen Suomen talvisodassa suurvaltojen pelinappulana, ja jatkosodan osalta se esitteli niin ajopuuteorian kuin Suomen tietoisin toiminnan yhteistyössä Saksan kanssa. Oppikirjoissa ilmenivät siis voimakkaasti suomettumisen huippukauden sensuuri ja ennakkosensuuri.

Pisimmälle venäläisen näkökulman huomioimisessa meni niin sanottu Pirkkalan moniste, joka oli Pirkkalan peruskoulukokeilussa käytetty neuvostoliittolaisesta yleisesityksestä käännetty kokeilumoniste. Pirkkalan monisteessa tuomittiin Suomen politiikka toisen maailmansodan aikana fasistiseksi ja epäonnistuneeksi, joka johti sotiin Neuvostoliiton kanssa. Kokeilumoniste poistettiin kuitenkin nopeasti käytöstä kokeilun tultua ilmi. Aivan kaikkiin oppikirjoihin neuvostoyönteisyys ei levinnyt. Matti J. Castrénin ja kumppaneiden *Historia ja me* -sarjan kirja noudatteli vahvasti keskikoulusta tuttua retoriikkaa ajopuuteorioineen. Kirja vältti kuitenkin pahimmat neuvostovastaisuudet sen saadessa Opetushallituksen hyväksynnän vastaten näin opetussuunnitelman tavoitteita ja yleistä näkemystä hyväksyttävänä pidetyistä kuvauksista.

Kansan sitkeys näkyi edelleen sotakuvauksissa 1970-luvun aikana, ja eetos säilyi pääpiirteiltään samana, vaikkakin sen retoriikka ja tulkinnat olivat liikkuneet kauemmas kansallismielisestä päätöksestä, josta historian opetusta ja oppikirjoja oli 1960-luvulla arvosteltu. Kansan yhtenäisyys korostui kotirintaman ja arjen sankaruuden korostuessa etenkin kuvissa. Tällä pyrittiin painamaan myyttiä soturikansasta lopullisesti unholaan. Lapin sodan kuvaukset säilyivät saman kaltaisina kuin aiemmin – pohjoisessa käydyt taistelut saksalaisten kanssa mainittiin lähinnä sivuhuomioina.

2. Sotahistorian uudet näkökulmat – ajopuuteoria poistuu oppikirjoista – 1980-luku

2.1. Opetussuunnitelman päivitetty tavoitteet luovat tarpeen uusille kirjoille

Tultaessa 1980-luvulle oli edellisen vuosikymmenen turbulenssi uusien oppikirjojen tulon myötä jo tasoittunut ja kokeilumonisteet olivat vakiintuneet oppikirjoiksi, joita päivitettiin muutaman vuoden välein. Vuosikymmenen alkuvuosina historian oppikirjamarkkinoita hallitsivat pääosin nämä edellisen vuosikymmenen aikana laaditut teokset. Suomettuminen oli jättänyt jälkensä historiankirjoitukseen ja sen myötä myös oppikirjoihin. Kuten edellisessä luvussa totesin, eivät kirjojen kuvaukset sodista olleet kuitenkaan identtisiä. 1970-luvun historiakeskustelu synnytti osin toisistaan poikkeavia kuvauksia etenkin jatkosodan osalta. Kirjojen visuaalinen ilmaisu vaihteli myös selkeästi eri kirjasarjojen välillä, yhdistävä piirre oli kuitenkin lisääntynyt kansan kuvaaminen ja keskittyminen massoihin aiempaa enemmän⁹⁹.

Peruskoulun opetussuunnitelma päivittyi 1985, mikä loi tarpeen uusille oppikirjoille. Oppisisällöt itsessään eivät oppiaineessa muuttuneet merkittävästi, mutta alakoulussa behavioristisesta lähestymisestä, jossa oppilas oli tiedon omaksuja, pyrittiin luopumaan ja siirtymään kohti konstruktivistista oppimista, jossa oppilas ennen kaikkea prosessoii tietoa. Tämä muutti tietysti kirjoja alakoulussa, mikä loi myös ylemmän asteen kirjoille uudistuspainetta.¹⁰⁰ Siihen asti kustantamot julkaisivat pääosin vain päivitettyjä painoksia 1970-luvulla tehdyistä kirjoista. Vuosikymmenen alussa esimerkiksi Lehtosen ja kumppaneiden *Peruskoulun historia 4:stä* otettiin uusia painoksia. Vuoden 1980 laitoksesta otettiin lisäpainoksia aina siihen asti, kun *Vuosisadat vaihtuvat* ilmestyi vuosikymmenen puolivälissä WSOY:n kustantamana vastaamaan uuteen opetussuunnitelmaan. *Peruskoulun historia 4* pysyi kuvauksissaan muuttumattomana myös uusien painostensa myötä. Otsikot, kuvat teksteineen ja itse narratiivi sodista säilyi ennallaan.¹⁰¹ WSOY:n ruotsinkielinen sisarkustantamo Söderström puolestaan julkaisi 1990 uuden oppikirjansa *Vår historia 8*. Weilin + Göös -kustantamon julkaisema *Historia ja me: Koululaisen maailmanhistoria 8* päivitettiin, vaikka Castrénin ja kumppaneiden tekele

⁹⁹ Rantala 2018, 251.

¹⁰⁰ Rantala 2018, 272.

¹⁰¹ Lehtonen et al. 1980, 31–44.

säilyttikin nimensä ennallaan. Kirjan ulkoasu oli tyystin erilainen alkuperäiseen verrattuna ja sisältö päivitettiin uusien määräysten mukaiseksi. Myös ruotsinkielistä *Historia för åttan* -kirjaa uudistettiin. Suurista kustantamoista Otava laski liikkeelle kaksi eri kirjasarjaa – Kalevi Ahosen työryhmän *Historian tiet* 8(1985) sekä Sirkka Ahosen ja kumppaneiden *Koulun historia* 8(1987).

Peruskoulun uusi opetussuunnitelma otettiin käyttöön vuonna 1985. Kun aiemmin opetus- ja kasvatustyön tavoitteet oli määrätty komiteamietinnöissä, oli vuoden 1985 opetussuunnitelman yleiset tavoitteet kirjattu peruskoululakiin. Tavoitteiden kerrotaan pohjautuvan arvoihin ja arvostuksiin ja niiden määrittelyksi on pyritty löytämään kulttuuripiiriin sopivat yleispätevät arvot. Koulun tehtäväksi määritetään kulttuurin ja siinä ilmenevien arvojen välittäminen ja kehittäminen. Tämän arvokasvatuksen tehtäväksi määritetään nuorten kasvattaminen kohti kansallista yhtenäisyyttä ja yhteistyötä. Koulun tehtäväksi asetetaan sen hetkisen tilanteen kannalta relevanttien arvojen, normien ja elämänmallien löytäminen, joita tietoisesti esitellään nuorelle ja ohjataan tätä tekemään arvovalintoja.¹⁰²

Historian osalta tavoitteeksi määriteltiin oppilaan tutustuttaminen esimerkkien kautta kohti historiallisten ja yhteiskunnallisten kysymysten harrastusta ja myönteisiä yhteiskuntaeettisiä asenteita. Näitä olivat sosiaalinen vastuuntunto, yhteenkuuluvuuden tunne kotiseutuun, omaan kansaan ja ihmiskuntaan niin, että oppilas oppii arvostamaan työtä, tasa-arvoa, ihmisoikeuksia ja kansainvälistä yhteisymmärrystä.¹⁰³

Suomen osuus toisessa maailmansodassa määritellään kuuluvaksi kahdeksannen vuosiluokan oppiaineeseen ja sille määritetyt opetustavoitteet ovat seuraavat:

- sotaan johtanut kehitys
- talvisota
- välirauhan aika
- jatkosota
- rauhansopimuksen täytäntöönpano
- suhteet Neuvostoliittoon muuttuvat, YYA-sopimus.¹⁰⁴

Peruskoulun opetuksen opas: Historia ja yhteiskuntaoppi (1987) täydensi historianopetukselle asetettuja tavoitteita. Sen mukaan oppilaiden suhtautumista historiaan oppiaineena

¹⁰² *Peruskoulun opetussuunnitelman perusteet* 1985, 9–10.

¹⁰³ *Peruskoulun opetussuunnitelman perusteet* 1985, 131.

¹⁰⁴ *Peruskoulun opetussuunnitelman perusteet* 1985, 142.

tutkittaessa tulokseksi oli saatu, että yläasteikäisten keskuudessa historia oli suosituin kouluaine. Oppilaiden kiinnostusta historian osa-alueisiin tutkittaessa oli saatu selville, että oppilas koki opetuksessa merkittäväksi ja kiinnostavaksi omaan käsitykseensä todellisuudesta ja henkilökohtaisista kysymyksistä liittyvät aiheet. Tulevaisuus kiinnosti nuoria sekä kansallisesta että yleismaailmallisesta näkökulmasta. Vähiten kiinnostavia olivat yleiset valtiolliset ja yhteiskunnalliset kysymykset, joilla perinteisesti oli ollut keskeinen asema ainesisältöjä valittaessa. Oppilaiden historiallisen ajattelun kyvyistä todetaan, että opetuksessa on osoitettava, etteivät menneen ajan ihmiset voineet ajatella tai toimia muulla tavoin ja että kaikkea menneisyyttä on tarkasteltava kunkin ajan omien edellytysten kannalta.¹⁰⁵ Opas määrittelee tarkemmin myös käsittelytavat Suomen osuudelle toisessa maailmansodassa:

Suomen asemasta ja ratkaisuista v. 1938–1948 pyritään luomaan yhtenäinen kehityskuva. Painotetaan Suomen ja Neuvostoliiton erilaista käsitystä turvallisuuden lisäämisen vaatimista toimista v. 1938 ja 1939. Talvisodan kulku, rauhanpyrkimykset ja Moskovan rauhansopimus seurauksineen esitellään pääpiirteittäin. Suomen ja Saksan lähentymistä välirauhan aikana tarkastellaan osana Saksan päätöstä hyökätä Neuvostoliittoon. Jatkosodan sotilaalliset vaiheet ja irrottautuminen sodasta esitellään pääpiirteittäin. Rauhansopimusta vaikutuksineen käsitellään yksityiskohtaisemmin. —¹⁰⁶

Lapin sodan käsittelylle ei ollut säädetty minkäänlaisia tavoitteita tai ohjeita. Oppikirjantekijät joutuivatkin itse pätkäilemään, miten ja mitä sen osalta kirjoihinsa sisällyttivät.

2.2. Talvisodan kuvaukset selkiytyvät suomettumisen huippukauden jälkeen

Talvisodan käsittelyssä kuvaukset jatkoivat kansan sitkeyden ja yhtenäisyyden esittämistä. Käytetty kieli oli kuitenkin aiempia vuosikymmeniä neutraalimpaa ja kuvaukset pyrkivät välttämään pitkiä, runollisia tapahtumakuvauksia, keskittyen selittämään talvisotaa ilmiönä laajemmin. Kaikki kirjat mainitsivat 1980-luvulla Molotov-

¹⁰⁵ Castrén 1987, 5–7.

¹⁰⁶ Castrén 1987, 29.

Ribbentrop-sopimuksen salaisen lisäpöytäkirjan sodan taustalla – tämä oli näkyvä muutos 1970-lukuun. Arjen sankaruutta korostettiin etenkin kuvituksen avulla.

Talvisodan kuvauksista tarkastelen seuraavassa ennen kaikkea niiden kieltä ja tyyliä – välittykö niistä vahvan kansallishenkistä kerrontaa, ja miten suomalaisuuteen liittyvät myytit niissä näkyvät. Tarkastelussa on myös kirjojen suhtautuminen Neuvostoliiton toimiin.

Vuoden 1985 uudistettu *Historia ja me: koululaisen maailmanhistoria 8* oli kokenut suuria muutoksia edellisvuosikymmenen versioon. Kansi, kuvitus ja taitto olivat uudistuneet ja kirjasarjan nimi oli saanut alaotsikon. Matti J. Castrénin johdolla kirjan narratiivi oli kuitenkin säilyttänyt kuvailevan tyyliä. Talvisotaa edeltäneistä tuloksettomista neuvotteluista kerrotaan näin:

*Kun Stalin oli tehnyt hyökkäämättömyyssopimuksen Saksan kanssa, hän ryhtyi toteuttamaan sen salaista lisäpöytäkirjaa. Baltian pienet tasavallat pakotettiin luovuttamaan Neuvostoliitolle sotilaallisia tukikohtia. Suomikin sai kutsun lähettää edustajansa Moskovaan neuvottelemaan poliittisista kysymyksistä. – Suomalaisten johtajat olisivat kenties voineet suostua useimpiin vaatimuksiin. Hankoniemen vuokraamisen he kuitenkin katsoivat sitovan Suomen sotilaallisesti Neuvostoliittoon ja siten uhkaavan Suomen puolueettomuutta. Neuvottelut jäivät siis tuloksettomiksi. Useimmat suomalaiset uskoivat, että venäläiset yrittäisivät vain henkistä painostusta, mutta eivät aloittaisi sota. Kuitenkin Molotov sanoi neuvottelujen päätyttyä Paasikivelle: 'Me siviilit emme näy pääsevän eteenpäin; nyt on sotilaiden vuoro sanoa sanansa.'*¹⁰⁷

Castrénin narratiivissa talvisota oli hyvin selkeästi etupiirijaon seurausta. Kuvauksen mukaan Suomessa elettiin siinä uskossa, ettei varsinaisiin sotatoimiin asti edettäisi. Tämä välittää lukijalle naiivin kuvan suomalaisista sodan alla, mutta toisaalta pohjustaa talvisodan venymistä entistä suuremmaksi saavutukseksi.

Vuonna 1985 julkaistun WSOY:n *Vuosisadat vaihtuvat 8* talvisodan käsittely etenee otsikkotasolla neutraalin kuvailevasti ”*Tilanne Euroopassa – Moskovan neuvottelut – Talvisota syttyy – Torjuntavoitot – Venäläisten läpimurto Kannaksella – Rauba.*” Taitoltaan ja ulkoasultaan kirjassa on paljon yhtäläisyyksiä kustantamon edellisvuosikymmenen oppikirjaan *Peruskoulun historia 4*. Sisältö on kuitenkin vaihtunut uusien tekijöiden myötä.

¹⁰⁷ Castrén et al. 1985, 89.

Jos otsikkotaso oli neutraalin kuvailevaa, pyrki myös teksti välttämään ylimalkaista kuvailua. Esimerkiksi torjuntavoitoista kerrotaan näin:

Joulukuussa 1939 käytiin kiivaita taisteluja Karjalan kannaksella. Venäläiset käynnistivät suurhyökkäyksen Summan alueella ja Taipaleen joella. Suomalaiset pystyivät torjumaan hyökkäykset, eikä venäläisten onnistunut murtaa suomalaisten asemia. Runsasluminen pakkastalvi tuli suomalaisten avuksi, sillä panssarit juutuivat kinoksiin ja pakkaseen. Laatokan pohjoispuolella venäläiset hyökkäsivät useasta kohtaa rajan yli ja tunkeutuivat syvälle Suomen alueelle. Hyökkääjillä oli moninkertainen ylivoima; suomalaiset pystyivät kuitenkin pysäyttämään venäläisten etenemisen. Suomalaiset hiihtojoukot saartoivat maantiellä liikkuvat venäläiset osastot ja katkaisivat niiden huoltotiet. Monin paikoin kaivantuivat saarretut venäläiset aseisiin ja puolustautuivat sitkeästi. Suomalaiset kutsuivat näitä saarrettuja asemia moteiksi, ja osa niistä säilyi rauhanteekoon saakka.

Suomalaiset saavuttivat useita torjuntavoittoja mm. Tolvajärvellä, Ilomantsissa, Kuhmossa ja Suomussalmella. Tiedot voitoista ihmetyttivät koko maailmaa, ja yleinen myötätunto oli suomalaisten puolella. Puhuttiin talvisodan ihmeestä. Suomalaisten puolustus joutui kuitenkin kestäämään venäläisten jatkuvia hyökkäyksiä. Samat miehet puolustivat asemiaan kuukaudesta toiseen. — ¹⁰⁸

Torjuntavoitto ja talvisodan ihme ovat termejä, joita kuvaukseen on kuitenkin katsottu aiheelliseksi nostaa. Kansalliseen kertomukseen liittyvät myytit – selviytyjäkansa eritoten välittyvät kuvauksesta. Historiankirjoituksen suuntaus muuttui 1970-luvun aikana neutraalimmaksi Suomen asemoidessa Kekkosen johdolla itseään entistä enemmän rauhanvartijaksi ja se muuttikin termistöä, ei kuitenkaan niinkään suomalaisten tutkijoiden ja oppikirjantekijöiden välittämiä mielikuvia. Janne Holménin mukaan 1970-luvulla suomalaisneuvostoliittolaisissa oppikirjaseminaareissa neuvostoliittolaiset osanottajat muun muassa kielsivät Molotov-Ribbentrop-sopimuksen salaisen lisäpöytäkirjan. Tämä näkyi Holménin mukaan jo 1970-luvun kirjoissa Castrénin ja Riikosen jättäessä sen kirjansa ulkopuolelle ja yhä vahvemmin neuvostoliittolainen agenda vaikutti suomalaisiin oppikirjoihin 1980-luvulla. Kuitenkin Holménin otoksessa kaikki kirjat mainitsivat lisäpöytäkirjan 1980-luvulla. Lisäpöytäkirja mainitaan myös tämän otoksen kaikissa kirjoissa. Pääosin tyydytään mainintaan siitä, että salaisella sopimuksella Saksa ja Neuvostoliitto olivat tehneet etupiirijaon, jossa Suomi kuului

¹⁰⁸ Kinnunen et al. 1985, 108–112.

Neuvostoliiton etupiiriin.¹⁰⁹ Kansallinen kertomus siis lieventyi ilmaisussaan, mutta sukupolvikokemus YYA-Suomen lapsille talvisodasta säilyi pitkälti samana – Suomen kansan selviytymisenä miltei mahdottoman ylivoiman edessä.

Otsikkotasolla neutraalin kuvailevassa otteessa pysyy myös *Vår historia åk 8*, jonka kuvaus talvisodasta etenee otsikoin ”*Moskvaförhandlingarna – 105 dagar – Moskvafreden*”.¹¹⁰ Sirkka Ahosen ja kumppanien *Koulun historia 8* puolestaan maalaa voimakkaammin otsikkotasolla selviytymistarinaa ”*Suomi joutuu suurpolitiikan pyörteisiin – Pieni ja suuri vastakkain – Rauha*”.¹¹¹ *Histoian tiet 8:ssa* otsikointi on ”*Suurvaltopolitiikan pyörteisä talvisotaan – Neuvostoliitto tarjoaa avunantosopimusta – Kutsu Moskovaan – Sota alkaa – Neuvotteluyrityksiä ja myötätuntoa – Ylivoimaista vibollista vastaan – Talvisodan ihme – Läpimurto Kannaksella – Moskovan rauha*”.¹¹² Kaikkien kirjojen kuvaukset välittävät kuitenkin pitkälti saman kuvan talvisodan kulusta. Suomi esitetään suurvaltopolitiikan keskiöön joutuneeksi pelinappulaksi, jolla oli erilaiset intressit kuin Neuvostoliitolla. Neuvostoliiton toimintaa talvisodan alla ei kuitenkaan laajamittaisesti tuomita. Janne Holménin mukaan Suomen strategia YYA-aikakaudella oli pyrkiä vahvistamaan kansallista yhtenäisyyttä ja puolustustahtoa – johon talvisodan selviytymistarina sopii erinomaisesti. Samanaikaisesti tuli kuitenkin pitää hyvät välit Neuvostoliiton kanssa, jonka myötä venäläisvastaisuuksista oli pyritty eroon heti sotavuosien jälkeen, eikä niitä sopinut sinne myöhemminkään laittaa.¹¹³

¹⁰⁹ Holmén 2006, 191-192, 234.

¹¹⁰ Ahlskog & Sandholm 1990, 92–98.

¹¹¹ Ahonen et al. 1987, 118–121.

¹¹² Ahonen et al. 1986, 133–143.

¹¹³ Holmén 2006, 17–22, 192.

rat sotatoimet Suomea vastaan. mekeja pommitettiin, ja hälytys- en ulvonta sai ihmiset hakeutu- ilmasuojaiin.

urilainen koulupoika kertoo so- kamisesta näin:

skuun 30. päivä on jäänyt elävästi ni. Yhdeksän maissa saamalla Viipu- seon noin 700 poikaa olivat koulun a välitunnilla. Alkoi ilmahälytys.

naa, ne kokeilevat piljettä, oli useim- reaktio eikä asiaan kiinnitetty sen emppaa huomiota. Piliit vain soivat jat. Vähitellen hälinä pihalla alkoi ntua ja jotkut arvelivat, että jos tämä in on oikea hälytys. Asian varmisti- halle tulleet opettajat. Siihen saakka ai ollut valvomassa vain kaksi opet-

ttajat ilmoittivat, että kyseessä on il- tyys ja vihollisen koneet lähestyvät ia. Mieleeni on jäänyt erikoisesti telunopettajamme, suojeluskuntaup- ranne Roini, jolla oli suojeluskunta- päällään ja parabelum vyöllä. Hän asi luokkia siirtymään aikaisemmin tuihin suojapaikkoihin. Ainakin ker- vksyn aikana meillä oli ollut harjoit- meidän luokkamme suojapaikaksi oli ity koulun vieressä olevan ortodoksi- rkon aitus. Kirkkoa ympäröi kaunis aita, jonka noin metrin korkuinen ka antoi hyvän sirpalesuojan.

iden ilmeessä meidän yläpuolel- a Roini komensi meidät maahan ai- n viereen. Koneet olivat kaksimoot- a pommitajia, joiden jyrinä alkoi tua pommien jysähdyksiä, it-tykkien ntua ja konekiväärien rätinää...

me kirkon pihalla ehkä pari tuntia, jälkeen saimme hakea luokista tava- e. Opettajat ilmoittivat, että koulun- i on toistaiseksi päättynyt ja että n on jokaisen mentävä kiireesti suo- detä kotiin.

Neuvostoliitto uskoi voittavansa so- dan nopeasti; olihan sillä moninkertai- nen miehistö- ja asevoima. Neuvosto- joukkojen hyökkäystä tuki parituhatta panssarivaunua ja tuhat lentokonetta. Suomalaisen joukkojen aseistus oli hy- vin puutteellinen; käytettävissä oli vain satakunta lentokonetta ja saman verran iäkkäitä panssarivaunuja. Ar- meijan varustetakaan ei riittänyt kai- kille miehille.

Torjuntavoitot. Joulukuussa 1939 käy- tiin kiivaita taisteluja Karjalan kan- naksella. Venäläiset käynnistivät suur- hyökkäyksen Summan alueella ja Tai- paleen joella. Suomalaiset pystyivät torjumaan hyökkäykset, eikä venäläis- ten onnistunut murtaa suomalaisten asemia. Runsasluminen pakkastalvi tu- li suomalaisten avuksi, sillä panssarit juutuivat kinoksiin ja pakkaseen.

Sotamarsalkka Mannerheim tutkii talviso- dan tilannekarttaa päämajassaan Mikkeli- ssä.

Äiti lapsineen on suojautunut metsään. Ve- näläisillä oli ilmaherruus, ja Suomen kau- punkeja pommitettiin toistuvasti.

Laatokan pohjoispuolella venäläiset hyökkäsivät useasta kohtaa rajan yli ja tunkeutuivat syvälle Suomen alueelle. Hyökkääjillä oli moninkertainen yli- voima; suomalaiset pystyivät kuitenkin pysäyttämään venäläisten etenemisen. Suomalaiset hiihtojoukot saartoivat maanteilla liikkuvat venäläiset osastot ja katkaisivat niiden huoltotiet. Monin paikoin kaivautuivat saarretut venäläi- set aseisiin ja puolustautuivat sitkeästi. Suomalaiset kutsuivat näitä saarrettuja asemia moteiksi, ja osa niistä säilyi rauhanteekoon saakka.

Suomalaiset saarrettiin useasti...

manteissa, Kuumossa ja Suoi- la. Tiedot voitoista ihmetyt- maailmaa, ja yleinen myös suomalaisten puolella. Puhui sodan ihmeestä.

Suomalaisten puolustus jou- kin kestäämään venäläisten hyökkäyksiä. Samat miehet p- asemiaan kuukaudesta toiseen ja Yrjö Jylhä osallistui Taig- taisteluihin ja kuvasi tapaht- nossaan.

Kotiin

Se miekkonen, se loman si- vaikk' onkin meistä nuori, ja kiirehtii jo, tottakai, luo rakkaan äitimuoriin.

Siis terve matkaan, näkem- sanoin ja kättä pistin:

– Näin urotyös se palkittii ja kohta saat myös ristin...

Niin valmistui hän lähtem- kun kuultiin pahemmasta: nyt vastaiskuun lähdetään- lomalle sitten vasta.

Niin riennettiin taas taiste- myös kärkeä, se nuori. Nyt nukkuu lailla monen n- hän alla tähtikuoriin.

Sait kaiken, minkä lupasin, kun sulle kättä pistin: kotiisi pääset sittenkin ja siellä saat myös ristin.

Mannerheim esiintyi yhä 1980-luvulla oppikirjojen kuvituksessa, mutta jo 1960-luvulla alkanut tavallisten ihmisten historian kerronta lisääntyi entisestään. Kuvan aukeamalle on sotamarsalkan lisäksi kuvattu pommituksilta suojautuva äiti lapsineen. (*Vuosisadat vaihtuvat: 8.* Kinnunen et al. 1985, 110–111.)

Kuvituksessa rintamaoloja välittää kuva sotilaista lumipuvuissa hiihtämässä ja kotirintamasta kielii kuva äidistä lastensa kanssa metsään suojautuneena ilmahälytyksen aikana. Paasikiven johtama neuvotteluryhmä matkalla Moskovaan lokakuussa 1939 ja Mannerheim Mikkelin päämajassa edustavat kuvituksessa valtion johtoa.¹¹⁴ Jukka Rantalan mukaan oppikirjojen kuvitus koostui 1960-luvulle asti pääosin suurmiesten kuvista ja Mannerheimin kuvia oli sotien käsittelyssä esimerkiksi Mantereen ja Sarvan opuksissa useita. Mannerheimin kuvat säilyttivät perustellusti paikkansa oppikirjoissa edelleen 1980-luvulle tultaessa ja sen jälkeenkin, mutta rintamaolot ja kotirintama alkoivat lisätä läsnäoloaan, ja ottaa jopa pääosan sotakuvausten kuvituksessa 1980-luvulta lähtien. Suurmiesten kuvat ja historian käsittely suurmiesten kautta liittyy ennen sotia vallalla olleeseen sankariyksilömyyttiin, josta alettiin luopua jo jälleenrakennuskauden oppikirjoissa sotien jälkeen. Sankariyksilöt korvannut myytti selviytyjäkansasta ei kuitenkaan vaihtunut edeltäjänsä tilalle oppikirjoissa etenäkään

¹¹⁴ Kinnunen et al. 1985, 110–111.

kuvisa silmänräpäyksessä, vaan asteittain uusien oppikirjailijoiden myötä. Kirjojen uusiutuminen ensin peruskoulun vakiintuessa ja 1980-luvulla uusitun opetussuunnitelman myötä häivyttivät sankariyksilöitä entisestään.¹¹⁵

Historiantutkimuksessa suurmiesteoria alkoi jäädä menneisyyteen 1970-luvulla, ja kansan ponnistelut korvasivat yksilöt keskiössä. Esimerkiksi EINO JUTIKKALAN kuvaus talvisotaa edeltäneestä ajasta loi kuvaa suomalaisista yhtenäisenä, puolustustahtoisena kansana. Jutikkala kertoo, kuinka eduskunta käytännössä yksimielisesti – puoluekannasta riippumatta – hyväksyi huomattavan suuruisen, kolmen miljardin markan hankintaohjelman puolustuslaitokselle 1938, joka ei kuitenkaan hankintoina ehtinyt toteutua kuin pieneltä osin ennen sotaa. Kesällä 1939 tuhannet vapaaehtoiset miehet käyttivät kesälomansa osallistuakseen talkootyönä Karjalan linnoittamiseen. Jutikkalan mukaan nämä tapahtumat osoittivat, ettei puolustustahdossa ollut porvariston ja työväestön välillä enää eroa.¹¹⁶ Talvisodan alkaessa esitys korostaa Suomen toivotonta asemaa. Liikekannallepano esti yllätyshyökkäyksen, mutta neuvostoarmeijan hyökättyä marraskuun viimeisenä päivänä vuonna 1939 oli puna-armeijan materiaallinen ja lukumäärällinen ylivoima musertavaa ja ulkomailla oletettiin Suomen häviävän nopeasti. Jutikkala kuvaa, että suomalaisten keskuudessa ei oltu varmoja, kannattiko maa-alueista pitää kiinni verellä, mutta sitketä suomalaiset saivat ”yli-inhimillisiä voimia” huomatessaan Neuvostoliiton tavoittelevan koko Suomen valtaamista. Jutikkala kuvaa talvisodan taisteluja käydyn uskonnollisella hartaudella, suomalaisten pitäessä ”pyhinä kokemistaan arvoista – kodista, uskonnosta ja isänmaasta – kiinni.”¹¹⁷

HEIKKI YLIKANGAS käytti vuonna 1986 sodan jälkeisestä Suomesta nimitystä toinen tasavalta. Toisen tasavallan keskeisiä muutoksia oli uusi ulkopoliitikka, tosin samalla muuttuivat sisä- ja talouspoliittinen linja. Ylikankaan mukaan ulkopoliittikan sitominen tiettyihin henkilönimiin oli harhaanjohtavaa, eikä ajatus kaikkivoivista suurmiehistä yleensäkkään kelvannut historiallisten muutosten selittäjäksi. Ylikangas esittää, että Suomen kylmän sodan aikaista ulkopoliittista linjaa ei siis niinkään määrittänyt Paasikivi eikä sen kummemmin Kekkonenkaan. Kun ulkopoliittinen linja nimettiin ensin Paasikiven linjaksi, sittemmin Paasikiven-Kekkosen linjaksi, ei keskeistä siis ollutkaan kenen linja se oli vaan mitä se sisälsi. Paasikivi esimerkiksi kannatti Suomen kuningaskunnaksi muuttamista itsenäisyyden alussa ja myöntymistä Moskovan

¹¹⁵ Rantala 2017, 250. Ahonen 2017, 75.

¹¹⁶ Jutikkala 1973, 302–303.

¹¹⁷ Jutikkala 1973, 306–308.

vaatimuksiin ennen talvisotaa, mutta ei saanut laajaa kannatusta näille ajatuksilleen. Sen sijaan Ylikankaan mukaan sodanjälkeisessä ulkopolitiikassa Paasikivi linjallaan vahvisti yleisen mielipiteen, minkä vuoksi linja oli laajalti kannatettua.¹¹⁸

Kekkosen tultua valtaan linja ei juurikaan muuttunut, vaan yleisesti uskottiin linjan tarpeellisuuteen. Tämä selittää Ylikankaan mukaan Kekkosen vankkumatonta asemaa. Sitä ei horjuttanut esimerkiksi 1972 julkisuuteen vuotanut Zavidovossa käydyn keskustelun muistio, josta Ylikankaan mukaan selvästi ilmeni Suomelle epäedulliset sopimukset neuvostojohdon kanssa. Myöskään vuoden 1961 presidentinvaalien Honka-liitto ei onnistunut horjuttamaan Kekkosen asemaa. Ylikankaan mukaan Honka-liitto tuskin olisi ulkopolitiikkaa juuri muuttanut, mutta Neuvostoliiton ajatus Kekkosesta luotettuna miehenä torpedoi Honka-liiton mahdollisuudet.¹¹⁹

Ylikankaan tulkinta todentaa Ahosen esitystä selviytyjäkansamyytin vahvistumisesta ja sankariyksilöiden korvaamisesta. 1986 sodasta oli kulunut jo neljäkymmentä vuotta ja muutos historiankirjoituksessa oli tapahtunut vähitellen. Vaikka ajatusta suurmiehistä ja sankariyksilöistä ei enää todennettu historiankirjoituksessa, Paasikiven-Kekkosen linjasta puhuttiin edelleen YYA-kaudella Suomen ulkopolitiikan määrittäjänä. Oppikirjoissa asteittain sankariyksilöiden merkitys väheni, mutta Mannerheimin kuvat jäivät. He todensivat nyt eri myyttiä – he olivat selviytyjäkansan kasvoja. Valtiojohdon nähtiin tehneen välttämättömiä päätöksiä, joilla oli kansan tuki.

Jutikkala kuvasi 1970-luvulla suhtautumista Neuvostoliittoon maailmansotien välisenä aikana Suomessa runollisesti:

Neuvostoliittoa oli maailmansotien aikana vieroksuttu koko ei-kommunistisessa Euroopassa, ja Suomessa vahvistivat vastakohtaisuutta historian monet sodat ja viimeisen tsaarin lyhytnäköinen politiikka. Voimakkaammin kuin koskaan ennen suomalaiset tunsivat asuvansa lännen etuvartioasemassa; 1920- ja 30-lukujen asennoitumista kuvastivat usein lausutun Uno Kailaan runon alkusanat:

'Raja railona aukeaa.

Edessä Aasia, Itä.

Takana Länttä ja Eurooppaa;

¹¹⁸ Ylikangas 1993, 201. Ylikangas 1986, 251–255.

¹¹⁹ Ylikangas 1993, 207–211. Vihavainen 1991, 112–113.

Jutikkalan kuvaus heijastaa hyvin 1970-lukulaisen historiantutkimuksen kieltä. Kansallismieliseen narratiiviin pyrittiin ottamaan etäisyyttä, mutta vuosikymmeniä rakentunut kansallinen kertomus ei muuttanut muotoaan salamaniskusta. Jutikkala kuvaa kansallisia tuntemuksia pyrkien välttämään sotamyönteistä asennetta, mutta tuo samanaikaisesti esille hyvin kansallisromanttisen runollisen kuvauksen kansan tunteista. Osassa 1980-luvun oppikirjoja olikin nähtävissä vastaavaa kieltä, mutta ennen kaikkea 1970-luvun painotukset massojen historiaan näkyivät oppikirjoissa suurmiesten vähentyneenä merkityksenä ja tavallisen kansan kuvauksen lisääntymisenä.

Mauno Koiviston presidenttikauden (1982–1994) aikana Neuvostoliitto otti käyttöön uuden avoimuuspolitiikkansa, *glasnostin*. Neuvostoliiton johtajan Mihail Gorbatsovin ajama avoimuuspolitiikka toi mukanaan muutoksen tuulia myös Neuvostoliittolaiseen tutkimukseen, joka 1989 myönsi Molotov-Ribbentrop-sopimuksen salaisen lisäpöytäkirjan olemassaolon. Lisäpöytäkirjan olemassaolo oli 1970-luvulla kielletty Neuvostoliitossa virallisten tahojen toimesta ja suomalaisissa oppikirjoissa viittaukset siihen olivatkin joutuneet sensuurin kohteeksi. Myös Mainilan laukauksien ampujaa vältettiin nimeämästä 1970-luvulla. Näitä ei Neuvostoliitossa tunnustettu puna-armeijan masinoimiksi vielä 1980-luvullakaan, vaikka Suomessa sitä oli pidetty asian laitana laajalti vuosikymmenien ajan. Neuvostoliitossa Stalin oli joutunut kritiikin kohteeksi, ja osa tutkijoista pitikin talvisotaa ennen kaikkea stalinistisen imperialismien tuotteena.¹²¹ Neuvostoliiton avautumisen myötä myös suomalaisessa tutkimuskentässä puhalsivat vapaammat tuulet. OSMO JUSSILA päätoimitti 1986 yleisesityksen Venäjän historiasta, joka poikkesi radikaalisti yleisestä linjasta. Jussilaa oli syytetty aiempien julkaisujen perustella neuvostovastaiseksi, eivätkä syytökset laantuneet tämän myötä. Tapaus herätti arvostelua historiankirjoitusta kohtaan, jota syytettiin ”kansallisen historiankirjoituksen jäänteistä” ja kriittisyyden, analyttisen sekä riippumattomuuden puutteesta.¹²² Neuvostovastaisuudesta ja ”sotamyönteisyydestä” oli pyritty eroon koko 1970-luvun ajan. Talvisota oli 1970-luvulla liukunut yhä enemmän yleisesityksissä itse aiheutetun konfliktin suuntaan, mutta 1980-luvun vapautunut ilmapiiri alkoi tuottaa oppikirjoissa myös kansallisempaa näkemystä. Etenkin vuosikymmenen lopulla tehty, Ahlskogin ja Sandholmin vuonna 1990 ilmestynyt *Vår historia* otti jo vahvemman position ja tuomitsi

¹²⁰ Jutikkala 1973, 303.

¹²¹ Vihavainen 1991, 248–271. Kumanjov 1989, 253–262, 273. Nadzafov 1989, 275.

¹²² Vihavainen 1991, 145–147.

talvisodan suorastaan neuvostoliittolaisen imperialismin tuotteeksi.¹²³ Tämä oli loogista, sillä muutamassa vuodessa oli edetty Jussilan tuomitsemisesta neuvostovastaiseksi revisionistiksi siihen, että neuvostoliittolainen tutkimus tuotti itse tällaista tekstiä.

Kaikki oppikirjat noudattivat opetussuunnitelmaa, sillä ne olivat läpäisseet Kouluhallituksen tarkastuksen. Yleinen ilmapiiri oli edellisvuosikymmenen suomettumisen jälkeen kuitenkin huomattavasti sallivampi ja 1980-luvun aikana talvisodasta saattoi käyttää aiempaa selkeämpiä ilmaisuja pelkäämättä idänsuhteiden vaarantumista. Historiantutkimuksessa liian radikaalit positiot kuitenkin tuomittiin suorasanaisesti neuvostovastaisiksi vuosikymmenen lopulle saakka, joten venäläiskuva pysytteli pääosin 1970-luvun viitoittamalla tiellä oppikirjoissa.

2.3. Suomi aktiivisena toimijan jatkosodassa, Lapin sota oman otsikon alle

Tulkinta jatkosodasta muuttui viimeistään 1970-luvulla merkittävästi ja peruskoulun oppikirjoissa tutkimuksen ja ennen kaikkea historiapolitiikan vaikutukset näkyivät varsin lyhyellä aikajänteellä. Tässä alaluvussa analysoin erityisesti sitä, mitä 1980-luvun oppikirjat kertoivat Suomen ja Saksan suhteista välirauhan aikana ja kuinka jatkosodan syttyminen selitetään. Lapin sota puolestaan mainittiin vielä useimmissa 1970-luvun oppikirjoissa eräänlaisena jatkosodan jälkinäytöksenä. Lapin sodan osalta tarkastelen minkä verran palstatilaa sille on annettu ja poikkeako kuvaus aiemmasta jollain tavalla.

Sotahistorian uudet näkökulmat toivat jatkosodan tutkimukseen uusia kysymyksiä 1970-luvulla, joiden myötä ajopuuteoria ei enää saanut laajaa kannatusta. Oppikirjoista yksikään ei enää 1980-luvulla nojannut kuvauksessaan ajopuuteoriaan, vaan myönsi Suomen tietoisien ja aktiivisten roolin hyökkääjänä jatkosodassa. Sen sijaan hyökkäyssodan päämääristä ja taustavaikuttimista tulkinnat vaihtelivat. Tavallisen kansan kokemukset korostuivat kuvauksissa. Lapin sodan osalta osa kuvauksista toisti aiempaa, mutta uusi tutkimusote Lapin sotaan tuotti myös osin aiempaa laajempaa tai ainakin selkeämpää kuvausta tapahtumista. Tärkeässä roolissa olivat myös käytetyt kuvat ja kuvatestit.

Historian tie 8 otsikointi välirauhasta kertoo Suomen vaikeasta asemasta ”*Paluu Rauhaan – Hankaluuksia Neuvostoliiton subteissa – Suomi turvautuu Saksaan – Risto Ryt – Vaikean ajan*

¹²³ Holmén 2006, 258.

presidentti”. Kuvauksessa huomionarvoista on, että Risto Rydille on omistettu oma kappaleensa käsittelyssä. Rydistä annetaan kuva vastentahtoisena poliitikkona, joka isänmaan nimissä palasi talvisodan aikana maan johtoon pääministeriksi palauttamaan rauhan. Rydin toiminta jatkosodan aikaisena presidenttinä esitetään rohkeana isänmaallisena toimintana. Muut kirjat eivät Rytä samassa mittakaavassa nosta esiin. *Vår historia 8* kuitenkin kertoo kuvan kera Rydin toiminnasta jatkosodasta irtautumisen yhteydessä ja avaa kesän 1944 Ryti-Ribbentrop-sopimusta.¹²⁴ Sotasyylliseksi tuomitun Rydin liiallista korostamista todennäköisesti jossain määrin välteltiin yleisesti kirjantekijöiden toimesta. Eino Jutikkalan 1970-luvun tulkinnan mukaan uupunut Ryti ei suostunut taipumaan Neuvostoliiton vaatimuksiin ja sai sen sijasta neuvoteltua sopimuksen Saksan kanssa. Ryti sai vielä taivuteltua Ribbentropin hyväksymään Rydin henkilökohtaisen vakuutuksen virallisen valtiollisen sopimuksen sijaan, mikä mahdollisti erillisrauhan solmimisen.¹²⁵ Kalevi Ahosen ja kumppaneiden kirja käsittelee myös sivumäärällisesti eniten paitsi välirauhaa, myös Suomea toisessa maailmansodassa.¹²⁶

Vuosisadat vaihtuvat 8 kuvaa välirauhan aikaa otsikkotasolla näin: ”*Moskovan rauha – Siirtoväen asuttaminen – Eristetty Suomi – Suomi siirtyy Saksan puolelle – Suomi uudestaan sodassa.*”¹²⁷ Tapahtumakuvauskuksessa tuodaan esille perinteiseen tapaan Suomen vaikea asema:

*Keväällä 1940 Saksa miehitti Tanskan sekä Norjan ja eristi Suomen muusta maailmasta. Suomella ei ollut enää mahdollisuutta saada apua länsivalloilta. Maamme oli turvauduttava joko Saksaan tai Neuvostoliittoon, ja nekin olivat tehneet keskenään sopimuksen. Talvisodan aikana Saksa oli myötäillyt kaikkia Neuvostoliiton esittämiä vaatimuksia.*¹²⁸

Vuosisadat vaihtuvat 8 jatkosodan käsittely etenee otsikkotasolla ”*Suomalaiset hyökkäävät – Asemasotaa – korsuelämää ja puhdetöitä – Säännöstely alkaa – Raubantunnusteluja – Neuvostoliiton suurhyökkäys – Suomi irtantuu sodasta*”. Hyökkäysvaiheen osalta tapahtumakuvaus korostaa jatkosotaa erillissotana ja talvisodan aluemenetysten paikkaaminen nostetaan esille. Suomalaisten toimintaa hyökkäysvaiheen aikana kuvataan näin:

¹²⁴ Ahlskog & Sandholm, 1990, 110.

¹²⁵ Jutikkala 1980, 240-241.

¹²⁶ Ahonen et al. 1986, 145-149, 133-163. Kirjan osuus *Suomi toisessa maailmansodassa* on 30 sivun mittainen.

¹²⁷ Kinnunen et al. 1985, 112-116.

¹²⁸ Kinnunen et al. 1985, 115.

*Syyyskuussa suomalaiset joukot ylittivät vanhan rajan Laatokan pohjoispuolella ja hyökkäsivät Itä-Karjalaan, Äänisjärvelle sekä Syvärille. Etenemistä Itä-Karjalaan perusteltiin sillä, että näin saataisiin paremmat puolustusasemat. Yleinen mielipide Suomessa ei varauksettomasti hyväksynyt tätä toimenpidettä. Kun Suomi jatkoi hyökkäystään Itä-Karjalaan, Englanti julisti sodan Suomelle.*¹²⁹

Lainauksessa Suomi esitetään aktiivisena toimijana 1970-lukulaisen tutkimuksen mukaisesti. Suur-Suomi -ideologian kannattajat esitetään kansan joukossa selkeänä vähemmistönä tuomalla esiin, että eteneminen ei saanut varauksetonta kannatusta. Kinnusen ja kumppaneiden tulkinta on selkeä 1970-luvun perillinen näkemyksessään jatkosodasta.

Myös *Historian tiet 8* kertoo, kuinka suomalaiset saksalaisten kanssa yksissä tuumin hyökkäsivät ja yleisesti hyväksyttävänä pidettiin talvisodassa menetettyjen alueiden takaisinvaltaamista, mutta vanhan rajan ylittäminen aiheutti soraääniä.¹³⁰

Castrenin ja kumppaneiden mukaan useimmat suomalaiset katsoivat maallaan olevan ottaa menettämänsä alueet takaisin. Itä-Karjalan miehityksestä puhuttaessa *Historian maailma* kertoo näin:

*Tunkeutumista Itä-Karjalaan perusteltiin sillä, että suurten järvien kautta vedetty raja tulisi vastaisuudessa olemaan helpommin puolustettavissa kuin Tarton rauhan raja. Tosiasiassa usean suomalaisen haaveena oli luoda Suur-Suomi. Koko Itä-Karjala oli liitettävä Suomeen – itäraja oli vedettävä Viananlahdesta Äänisjärven kautta Laatokkaan ja Suomenlahteen.*¹³¹

Castrén ja kumppanit nostavat esiin, että kaikki suomalaiset eivät kuitenkaan hyväksyneet valloitusotaa, vaan etenkin natsi-Saksaan kriittisesti suhtautuneet vastustivat. Myös *Vår historia 8* nostaa esiin Suur-Suomi ajatuksen, mutta se esittää asian toisinpäin – sen mukaan Itä-Karjalan miehitys herätti ristiriitaisia tunteita sotilaissa ja kotirintamalla. Monet vastustivat tätä, mutta nationalistisissa piireissä koettiin olevan aika rakentaa Suur-Suomi.¹³² Castrénin ja kumppaneiden näkemys heijastelee vahvasti 1970-luvun suomettumisen huippuvuotia, kun taas Ahlskog ja Sandholm tekevät selvää pesäeroa venäläismyönteiseen historiankirjoitukseen.

¹²⁹ Kinnunen et al. 1985, 116–117.

¹³⁰ Ahonen et al. 1986, 149–151.

¹³¹ Castrén et al. 1985, 94–95.

¹³² Ahlskog & Sandholm 1990, 103.

Sirkka Ahosen ja kumppaneiden *Koulun historia 8* ottaa hyvin väljän position kysymykseen. Se käsittelee jatkosodan hyökkäysvaiheen lyhyellä kappaleella otsikolla ”*Uudelleen sotaan*”, jossa mainitaan Hitlerin radiopuhe, Neuvostoliiton pommitukset ja Rydin ilmoitus radiopuheessaan Suomen käymästä erillissodasta.¹³³ *Historian tiet 8* kertoo, kuinka Suomessa menetettyjen alueiden takaisinvaltaamista pidettiin oikeutettuna, mutta vanhan rajan ylitys toi soraääniä. Kuvauksessa nostetaan kuitenkin esiin, että Suomen hallitus yritti välttää virallista liittosuhdetta Saksaan ja korosti erillissodan luonnetta. Saksan rooli viljan ja aseiden toimittajana kuitenkin esti Saksan yhteydestä irtaantumisen.¹³⁴ Molemmissa kuvauksissa erillissodan maininta korostuu, kuten aiemmissa ajopuuteorian mukaisissa tulkinnoissa. Ne kuitenkin välttävät ajopuuteorian uusintamista.

Jatkosodan hyökkäysvaiheesta kuvaukset vaihtelevat 1980-luvun kuvauksissa paljon. 1970-luvun suomettumisen huippukausi piti huolen siitä, ettei ajopuuteoriaa enää hyväksytty yleisesti jatkosotaa selittävänä teoriana. Neuvostoliiton näkökulma tuli huomioida kaikissa julkaisuissa, myös oppikirjoissa. Presidentti Urho Kekkonen piti julkisilla puheillaan ja myllykirjeillään tästä myös henkilökohtaisesti huolta. Myös länsimainen tutkimus oli osoittanut teorian Suomen ajautumisesta itsestään riippumatta Saksan kylkeen historiallisesti vääräksi. Suomalaiset tutkijat eivät suostunut myöskään enää hyväksymään ajatusta, sillä se ei juuri lisännyt Suomen valtiollista uskottavuutta. 1980-luvulla kuitenkin Mauno Koiviston tultua presidentiksi suomettuminen alkoi laimentua. Vaikka Suomessa mietittiin tarkkaan, mitä sanottiin, ei Neuvostoliiton näkökulma ollut enää kaiken ylittävä linssi, jonka läpi tekstejä tarkastettiin. Sodanvastaisuus eli ja voi hyvin rauhanvartija kansan keskuudessa, mistä osoituksena oli esimerkiksi Osmo Jussilan saama laajamittainen ryöpytys neuvostovastaisuuteen kohdistuneine syytöksineen.¹³⁵ Näin ollen ajopuuteoriasta ei juuri näkynyt jälkiä enää 1980-lukulaisessa historiankirjoituksessa, jopa 1970-luvun lopulla teorian mukaisen kuvauksen jatkosodasta oppikirjassaan esittänyt Castrén oli tästä käytännössä luopunut. Tulkinnot jatkosodan hyökkäysvaiheesta kuitenkin vaihtelivat. Osa kertoi tuomitsevaan sävyyn Itä-Karjalan miehityksestä, toisten selittäessä miehityksen olleen keino saada paremmat rauhanehdot tulevassa rauhassa.

¹³³ Ahonen et al. 1987, 123.

¹³⁴ Ahonen et al. 1986, 151.

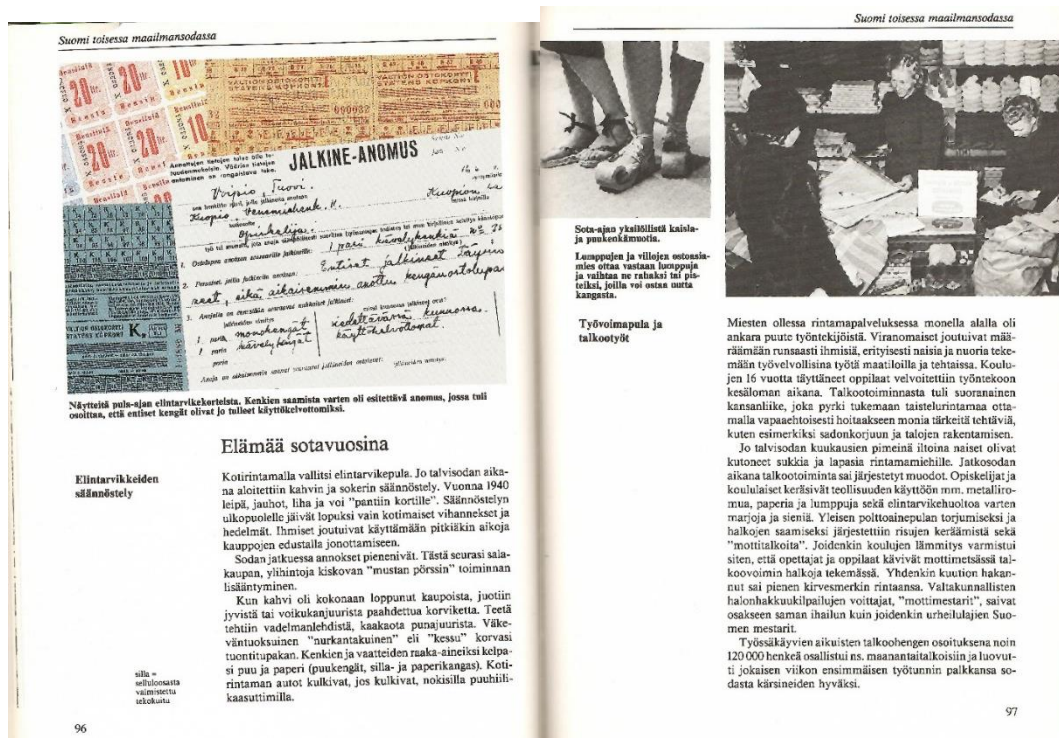
¹³⁵ Vihavainen 1991, 119–135, 147. Herlin 1998, 215–223.

Ajopuuteorian poistumiseen oppikirjoista vaikutti myös 1974 käynnistetty, opetusministeriön organisoima ja Suomen akatemian toteuttama, Suomi toisessa maailmansodassa -tutkimusprojekti, eli SUOMA-projekti. 1970-luvulla oli koettu tutkimuksen luoman kuvan Suomesta toisessa maailmansodassa olleen melko puutteellinen verrattuna muihin maihin. Esimerkiksi Ruotsi oli jo käynnistänyt oman selvityksensä maa vaiheista toisen maailmansodan aikana. SUOMA-projekti ei toteutunut suunnitellussa laajuudessaan, mutta se asetti tutkimukselle uusia suuntaviivoja. Talvisodan osalta tutkimus oli jo pitkään ottanut huomioon myös poliittisia ja taloudellisia аспекteja, mutta välirauhan, jatkosodan ja Lapin sodan osalta tutkimus oli keskittynyt taisteluihin. Itä-Karjalan miehittäminen ja Suur-Suomi-politiikka olivat edelleen 1980-luvulla arkoja aiheita, sillä miehityshallintoon osallistuneita aikalaisia oli edelleen suomalaisessa yhteiskunnassa kohtuullisen paljon.¹³⁶ Uusia tutkimuksia aiheesta kuitenkin valmistui 1980-luvulla laajalti ja tutkimuskentän täydentyessä se muovasi myös hiljalleen oppikirjojen kuvauksia. Tutkimuksen keskeneräisyys kuitenkin näkyi – sillä näiden teemojen käsittely ei oppikirjoissa ollut missään nimessä yhteneväistä.

Kotirintaman olot alkoivat vuoden 1985 opetussuunnitelman myötä saada aiempaa enemmän huomiota oppikirjoissa. Esimerkiksi *Vuosisadat vaihtuvat 8:n* tapahtumakuvauksessa säännöstelystä selkeästi enemmän kuin edellisvuosikymmenellä ja kotirintaman kuvaukselle on muutenkin annettu enemmän painoarvoa. Esimerkiksi katkelma Paavo Rintalan *Pojat*-romaanista havainnollistaa jatkosodan aikaista kotirintaman elämää Oulussa nuorison kokemana.¹³⁷

¹³⁶ Vehviläinen 1986, 155-160.

¹³⁷ Kinnunen et al. 1985, 116–121.

Kotirintaman merkitys korostui 1980-luvun sotakuvauksissa. Castrén ja kumppanit antoivat kotirintaman käsittelylle kaksi kokonaista aukeamaa. Kuvien ja pitkän tekstikuvauksen avulla tuodaan kotirintamaa esiin otsikon ”*Elämää sotavuosina*”-alla. (*Historia ja me: Koululaisen maailmanhistoria. 8.* Castrén et al. 1985, 96–97.)

Vuosisadat vaihtuvat 8 käsittelee siirtymisen sodasta rauhaan otsikoilla: ”*Välirauhansopimus-Lapin sota – Siirtoväki – Rauhan töihin – Jälleenrakentaminen aloitetaan – Sotakorvaukset – Sotien aiheuttamat menetykset*”.¹³⁸ Perään on liitetty myös osio suhteiden muutoksesta Neuvostoliittoon – Paasikiven linjasta ja YYA-sopimuksen solmimisesta.¹³⁹ Samantyylistä käsittelyä noudattivat myös muut 1980-luvun kirjat, jotka antoivat opetussuunnitelman mukaisesti huomattavaa painoarvoa jälleenrakennuksen lisäksi rauhanrakentamiselle ja sodan jälkeisille toimille neuvostovastaisuuden poistamiseksi. Suomen ulkopoliittikkaa vuonna vuosina 1944–48 käsitellään laajalti kaikissa 1980-luvun kirjoissa. Presidentti Paasikiven henkilökuvaukset sisältyvät myös kaikkiin kirjoihin.

Lapin sota oli perinteisesti 1960- ja 1970-luvuilla käsitelty pääosin muutamalla virkkeellä. 1980-luvullakaan opetussuunnitelma ei antanut Lapin sodan käsittelystä eksakteja määräyksiä. Rauhanehtojen ja sodan jälkiselvittelyn yhteyteen nivottuna sekin tuli

¹³⁸ Kinnunen et al. 1985, 122–126.

¹³⁹ Kinnunen et al. 1985, 126–131.

luonnollisesti käsitellä, mutta sille annetun huomion määrä riippui edelleen kirjantekijästä. *Vuosisadat vaihtuvat* 8 antoi aiempaan verrattuna runsaasti painoarvoa – puolen sivun verran kerrontaa ja kaksi kuvituskuvaa. Kuvissa esiintyy siviiliväen evakuointia Muonionjoen yli Ruotsiin ja poltettu Rovaniemien valtakatu lokakuussa 1944. Aiempaan ylimalkaiseen käsittelyyn verrattuna, jossa lähinnä todettiin parilla virkkeellä suomalaisten ja saksalaisten kahakoineen Lapissa, saa tästä kuvauksesta jo hieman laajemman käsityksen tapahtumien kulusta.

—Vetäytyessään saksalaiset hävittivät kaiken, kylhivät miinoja joka puolelle Lappia, räjäyttivät sillat, särkivät tiet, polttivat rakennukset ja tuhosivat jopa pubelinpylväät. Sodan jäljet olivat hirvittävät. Saksalaiset tuhosivat mm. Rovaniemen kokonaan ja polttivat Muonion kirkonkylän maan tasalle. Suomalaiset abdistivat kaiken aikaa perääntyviä saksalaisia, mutta eivät voineet estää näiden tuhotoita. Siviiliväestö oli evakuoitu Ruotsin puolelle. Kilpisjärvelle suomalaiset saapuivat tammikuussa 1945, mutta saksalaiset poistuivat sieltä vasta huhtikuun lopulla. Sota oli lopullisesti ohi.¹⁴⁰

Vår historia 8 kuvasi myös tapahtumia perinteistä yksityiskohtaisemmin. Suomenruotsalaisten Ahlskogin ja Sandholmin kuvauksessa mainitaan ainoana lukumäärälliset tappiot Lapin sodassa:

Saksalaisten karkottaminen oli kiireellisimpiä rauhanehdosta. Etelä- ja Keski-Suomesta saksalaisjoukot poistuivat vapaaehtoisesti. Pohjoisessa he kuitenkin vetäytyivät vasta kovien taisteluiden jälkeen. Vasta huhtikuun lopussa 1945 Lapin armeija evakuoitiin ja suomalaiset sotilaat pystyivät nostamaan Suomen lipun Kilpisjärvellä kolmen valtakunnan rajalla.

Saksalaiset tuhosivat vetäytyessään kaiken tieltään. Rovaniemi poltettiin, kylät hävitettiin maan tasalle. He asensivat miinoja, räjäyttivät siltoja ja päällystettyjä teitä ja jopa katkaisivat pubelinpylväät sahaten ne palasiksi. Täysin turhaa hävitystä.

Lapin sota maksoi Suomelle 1000 kaatunutta ja 2800 haavoittunutta tai kadonnutta. Siviiliväestö oli suurelta osin pelastautunut Ruotsiin.¹⁴¹

¹⁴⁰ Kinnunen et al. 1985, 122–123.

¹⁴¹ Ahlskog & Sandholm 1990, 113–114.

Sirkka Ahosen ja kumppanien *Koulun historia 8*:n kartassa näkyvät rintamalinjat ja kuva poltetusta talosta havainnollistavat tapahtumia, mutta tekstissä annettu kuvaus oli positioltaan välimaastossa uuden ja vanhan välillä.¹⁴²

Koulun historia 8 kuvasi Lapin sotaa aiempaa laajemmin. Oma alaotsikko ei ollut ainutlaatuista, mutta se oli harvinaista Lapin sodan kuvauksissa. Kartta ja värikuva kertovat Lapin hävityksestä. Sirkka Ahosen ja kumppanien kuvaus on tunteellisen runollista ja todentaa jälleen kansan selviytymisen raadollisuutta – uuvuttavien taisteluiden jälkeen tuli alkaa vielä uuteen sotaan entisen liittolaisen kanssa. (*Koulun historia: 8*. Ahonen et al. 1987, 127.)

Historian maailma 8 puolestaan käsittelee Lapin sotaa lyhyesti, kuten aiempien vuosikymmenien oppikirjat. Kuvauksessa mainitaan sodassa käydyn vähän varsinaisia taisteluja, mutta materiaalien tuhojen olleen suuret ja siviiliväestön siirretyn turvaan

¹⁴² Ahonen et al. 1987, 127.

Ruotsin puolelle.¹⁴³ *Historian tiet* 8 kuvaa tapahtumia samaan tyyliin ytimekkäästi, neljällä virkkeellä.¹⁴⁴ Kaksi edellä mainittua eivät siis anna Lapin sodalle enempää painoarvoa kuin aiempien vuosikymmenien oppikirjat.

Opetussuunnitelmat eivät asettaneet varsinaisesti Lapin sodan käsittelylle minkäänlaisia vaatimuksia. Suomen irtautumista toisesta maailmansodasta ja sodanjälkeistä murroskautta oli 1980-luvulle tultaessa käsitelty lähinnä ulkomaansuhteiden näkökulmasta. Lapin sota oli tutkimuksessa jäänyt varsin vähälle huomiolle ja itse sotaan sekä saksalaissuhteisiin oli liitetty ylimalkaan useita myyttejä. Pohjoisessa käyty sota olikin usein esitetty vain eräänlaisena jatkosodan loppunäytöksenä. SAMPO AHDON tutkimus¹⁴⁵ särki useita näistä ja liitti sotilaalliset tapahtumat poliittisten tapahtumien muodostamaan taustaan. Sotahistorian tutkimuksen uusien kysymysten myötä 1970- ja 1980-luvulla Lapin sota alkoi toden teolla vasta kiinnostaa tutkijoita.¹⁴⁶

Oppikirjoissa näitä ylimalkaisia väitteitä olivat muun muassa se, että siviiliväestö evakuoitiin Ruotsiin. Näin ei kuitenkaan ollut, sillä osa siviiliväestöstä evakuoitiin Pohjanmaalle. Toinen epäkohta Lapin sodan käsittelyssä on se, että kotinsa joutui jättämään yhteensä noin 100 000 ihmistä Pohjois-Suomesta. Evakuointeja ei suoritettu ainoastaan Lapista, vaan evakuointi koski Oulujoen ja Oulujärven pohjoispuolella asuneita ihmisiä.¹⁴⁷

Pohjois-Suomea laajasti koskettanut merkittävä trauma alkoi saada näiden sotahistorian uusien tuulien myötä saada laajempaa huomiota. Esimerkiksi Oulun yliopistossa tehdyt opinnäytetyöt viittaavat siihen, että erityisesti pohjoissuomalaiset kiinnostuivat Lapin sotaan liittyvistä ilmiöistä laajemmin. Siirtoväkenä oli käsitelty pääasiassa Karjalan evakoita, näiden ollessa tiheän asutuksen alueella näkyviä sodassa kotinsa menettäneitä. Kuitenkin noin 100 000 ihmistä pohjoisessa Suomessa joutui evakkoon, ja valtaosa lappilaisista menetti kotinsa. Eteläisen Suomen asutuskeskuksista katsottuna käsitys Lapin sodasta oli varsin vajavainen. Näistä lähtökohdista on ymmärrettävää, että 1980-luvun oppikirjoissa Lapin sodan kuvaukset vaihtelevat laajuudessaan. Sotahistorian uusien näkökulmien myötä osa oppikirjantekijöistä pyrki käsittelemään sotaa aiempaa täsmällisemmin, mutta osa päätyi toistamaan aiempaa traditiota. Merkille pantavaa on

¹⁴³ Castrén et al. 1985, 101–102.

¹⁴⁴ Ahonen et al. 1986, 154.

¹⁴⁵ Ahto, Sampo 1980. *Aseveljet vastakkain: Lapin sota 1944-1945*. Kirjayhtymä, Helsinki.

¹⁴⁶ Vehviläinen 1986, 161.

¹⁴⁷ Runtti 1989, 33-34, 103. Rautio 1995, 27.

myös, ettei saamelaiden vaiheita Lapin sodassa otettu erikseen huomioon niissäkään oppikirjoissa, jotka pyrkivät laajentamaan kuvaustaan Lapin sodasta.

Yhteenveto sotien käsittelystä oppikirjoissa 1980-1990

Talvisodan yhteydessä sitkeys toistui samaan tapaan kuin aiempien vuosikymmenien kirjoissa, mutta käytetty kieli oli 1980-luvun kuvauksissa neutraalimpaa ja vähemmän runollista. Talvisodan syytymisyyksi kaikki kuitenkin nimesivät salaisessa Molotov-Ribbentrop-sopimuksen lisäpöytäkirjassa suoritettua etupiirijaa ja pitivät Neuvostoliittoa sotatoimien aloittajaa. Kuvissa esiintyi aiempaa enemmän kotirintama, joka vahvisti kuvaa kansasta yhtenäisenä ja tasa-arvoisena, kaikkien antaessa panoksensa poikkeusoloissa. Soturikansan myytti muuttui arjen sankaruuteen jo 1960-luvulla, mutta 1980-luvun aikana kuvitus vahvisti kuvaa entisestään.¹⁴⁸

Jatkosodan osalta ajopuuteoria oli poistunut oppikirjoista 1980-luvulle tullessa, joskin viitteitä siitä oli nähtävissä kirjoissa. Janne Holménin otos osoittaa, että täysin sammunut se ei suomalaisissa oppikirjoissa ollut, vaan esimerkiksi lukion oppikirjoissa teoriaa esitettiin sellaisenaan vielä 1980-luvulla.¹⁴⁹ Peruskoulun oppikirjat esittivät kuitenkin Suomen aktiivisena ja tietoisena toimijana jatkosodan syttyessä. Tulkinnat eivät olleet kuitenkaan täysin linjassa muilta osin. Itä-Karjalaan etenemisen syyksi ilmaistiin Castrénin ja kumppaneiden kuvauksessa Suur-Suomen luominen, kuvauksen antaessa käsityksen laajamittaisesta hyväksynnästä. Castrénin ja kumppaneiden kuvaus oli muuttunut merkittävästi aiemmasta – kun 1970-luvulla jatkosodan kuvaus nojasi ajopuuteoriaan, tuomitsi se nyt Itä-Karjalaan etenemisen Suur-Suomi hengessä. Ahlskog ja Sandholm puolestaan kuvasivat Suur-Suomi-aatteen kannattajien olleen asiasta mielissään, mutta kansan enemmistön vastustaneen vanhan rajan ylittämistä. *Vår historia 8* lainasi ruotsalaisesta historiankirjoituksesta retoriikkaansa tuomien Neuvostoliiton toimia, mikä toisaalta myös vahvisti kansallista kertomusta selviytyjäkansan koettelemuksista.¹⁵⁰ Sen tiukkaa positiota selittää myös julkaisuvuosi 1990, johon mennessä Neuvostoliiton avautuminen oli avannut ovia myös vapaammalle sotien käsittelylle. Rauhanvartija-kansan kuului olla tietoinen menneistä vääryyksistä, mitä

¹⁴⁸ Ahonen 2017, 142–143.

¹⁴⁹ Holmén 2006, 234.

¹⁵⁰ Ibidem.

ilmentää tutkimuksen jo 1970-luvulla hylkäämä ajopuuteoria, jota ainoastaan Castrénin ja kumppaneiden kuvaus välittää.

Lapin sodan kuvaukset vaihtelivat – *Koulun historia 8*, *Vuosisadat vaihtuvat 8* ja *Vår historia 8* pyrkivät aiempaa tarkempaan kuvaukseen, muiden tyytyessä mainitsemaan lähinnä sivuhuomiona rauhaehtojen yhteydessä saksalaisten karkottamisesta Lapista. Selväsanaisin kuvaus oli Ahlskogin ja Sandholmin *Vår historia 8:n* kuvaus. Lapin sodan lisääntynyt huomio selittyi sotahistorian uusilla kysymyksillä. Toisen maailmansodan aikaisia ilmiöitä pyrittiin 1980-luvulla tutkimaan muistakin kuin sotilaallista lähtökohdista aiempaa laajemmin. Tutkimus oli kuitenkin pitkälti keskeneräistä, minkä vuoksi se ei välittänyt oppikirjoihin laajemmassa mittakaavassa.

3. Yhtenäinen kansa keskiössä – 1990-luku

3.1. Oppikirjoilla vain vähän muutospaineita 1990-luvulla

Vuonna 1994 *Peruskoulun opetussuunnitelman perusteet* uudistettiin jälleen. Opetussuunnitelmauudistukselle tarve määritettiin edeltävien vuosien voimakkaan muutoksen myötä:

*Voimakkaat yhteiskunnalliset muutokset leimaavat aikaamme niin kansainvälisinä kuin kotimaisina ilmiöinä. Valtiolliset, poliittiset ja taloudelliset järjestelmät ovat muuttuneet siinä määrin, että vaikutukset on välttämätöntä ottaa huomioon koulunkin näkökulmasta.*¹⁵¹

Kansainvälinen ilmiö, johon yllä oleva viittasi oli tapahtunut geopolittinen muutos – Neuvostoliiton romahdus ja hajoaminen, maailma ei enää ollut kaksinapainen. Venäjän federaation asema ei ollut 1990-luvulla lähelläkään edeltäjänsä kansainvälispoliittisesti eikä Suomessa ollut tarvetta enää aiemmalla pieteetillä miettiä, miten suurvaltanaapuri opetussisältöihin suhtautuu. Myös lukioissa uudistettiin opetussuunnitelma samalla ja Janne Holménin mukaan opetussuunnitelman sanamuodot muuttuivat lukioiden opetussuunnitelmassa – Neuvostoliiton kommunismin yhteydessä alettiin puhua totalitarismista kuten fasismin yhteydessä, aiemman militarismin sijaan.¹⁵²

*Yhteiskunnalliselle kehitykselle on ominaista keskusjohtoisuuden väheneminen ja toimintojen verkostuminen. Tämä näkyy päätösvalan siirtymisenä enemmän kouluille ja niiden lisääntyvänä yhteistyönä ja vuorovaikutuksena ympäristönsä ja muiden oppilaitosten kanssa. Väljyys valtakunnallisessa tuntijaossa ja opetussuunnitelman perusteissa sekä koulukohtaiset resurssipäätökset mahdollistavat opetussuunnitelmien huomattavankin vaihtelun.*¹⁵³

Keskusjohtoisuuden vähenemistä kuvaa se, että opetussuunnitelman ilmestymisen jälkeen oppikirjoja ei enää tarkistettu opetushallituksen toimesta. Tätä ennen uudet oppikirjat oli muista yleisesityksistä poiketen tarkistettu aina keskusjohtoisesti ennen

¹⁵¹ *Peruskoulun opetussuunnitelman perusteet* 1994, 8.

¹⁵² Holmén 2006. 273-274.

¹⁵³ *Peruskoulun opetussuunnitelman perusteet* 1994, 8.

julkaisua. 1700-luvulla tarkastajana toimi tuomiokapituli, vuodesta 1872 kouluhallitus ja sen seuraaja opetushallitus aina 1990-luvulle saakka.¹⁵⁴ Kirjan tekijät saivat vapauksia sensuurin poistumisen lisäksi myös opetussuunnitelmaan kirjatuista ainekohtaisista määräyksistä. Kun aiemmin oli hyvin yksityiskohtaisesti määritelty mitä, milloin ja miten tuli opetuksessa käydä läpi, annettiin nyt hyvin väljät ohjeet opetuksen toteutukselle. Historian ja yhteiskuntaopin tavoitteiksi annettiin, että oppilas:

- *saa sellaisia tietoja, kokemuksia ja elämyksiä, joiden avulla hänellä on mahdollista tutustua juuriinsa, selkeyttää minäkuvaansa ja siten vahvistaa terveellä tavalla itsetuntoaan sekä rakentaa maailmankuvaa,*
- *perehtyy kotimaan ja kotiseudun historiaan ja kulttuuriperinteeseen, jotta hänen kansallinen identiteettinsä vahvistuisi,*
- *perehtyy maailman, kuitenkin erityisesti Suomen naapurialueiden ja muun Euroopan, historian merkittäviksi muodostuneisiin tapahtumiin ja aikakausiin,*
- *osaa sellaisia tietoja ja taitoja, joita hän tarvitsee toimiessaan ja asioidessaan yhteiskunnassa, ja*
- *osaa hankkia ja käyttää historiallista ja yhteiskunnallista tietoa sekä käsitellä historiallisia ja ajankohtaisia ongelmia.*¹⁵⁵

Kansallisen identiteetin vahvistaminen säilyi keskeisenä tavoitteena ja tämän välineenä Suomen ja lähialueiden historiaan perehtyminen. Oppiainesta ei aikaisempaan malliin jäsennelty enää tarkasti vuosiluokittain ja teemoittain, vaan ala- ja yläasteelle annettiin omat, yleisluontoiset linjaukset pitkittäisleikkauksen mukaisesta käsittelystä:

Yläasteella käsitellään yleisen historian ja Suomen historian 1800-luvun ja 1900-luvun keskeisiä tapahtumia ja ilmiöitä nykypäivään saakka ja tarkastellaan ajankohtaisia kansainvälisiä ja kotimaisia kysymyksiä. Erityistä huomiota kiinnitetään sellaisiin historiallisiin ilmiöihin ja käännekohtiin, jotka auttavat ymmärtämään nykypäivän maailmaa ja Suomea. —¹⁵⁶

¹⁵⁴ Tommila 1989, 283.

¹⁵⁵ Peruskoulun opetussuunnitelman perusteet 1994, 95–96.

¹⁵⁶ Ibidem.

3.2. Talvisota rivisotilaiden ja kotirintaman näkökulmasta – edellisvuosikymmenen narratiivi toistuu

Opetussuunnitelman tavoitteiden osalta voidaan todeta, että 1990-luvun oppikirjat noudattivat hyvinkin tarkasti niitä ohjanneita suunnitelmia. Tarkastelluista uusintapainoksista valtaosa noudatti vuoden 1985 opetussuunnitelmaa ja Kouluhallitus oli nämä kertaalleen hyväksynyt, eikä uusien painoksien myötä radikaaleja muutoksia sisältöihin tullut. Vuoden 1994 opetussuunnitelma puolestaan antoi niin väljät ohjeet opetukselle ja täten kirjoille, että uusintapainoksilla pärjättiin vuoteen 1998 asti. Ennakkotarkastuksesta vapautuminen puolestaan antoi *Horisontille* laajan pelikentän, mutta sekin olisi tarkastuksen todennäköisesti läpäissyt, mikäli sellaisen olisi läpikäynyt. Vuoden 1994 opetussuunnitelmakaan ei tuonut dramaattista muutosta – sen löyhien linjauksien ansiosta esimerkiksi *Vuosisadat vaihtuvat 8* sai vielä 1998 uuden painoksen. Neuvostoliiton romahtaminen ja YYA-sopimuksen purkaminen eivät juuri muuttaneet kuvauksia peruskoulun oppikirjoissa, toisin kuin esimerkiksi lukion oppikirjoissa. Sirkka Ahosen mukaan lukion oppikirjoissa torjuntavoitosta tuli uskalsallisisessa hengessä 1990-luvulta lähtien koko vuosien 1939–1945 saavutuksia kuvaava termi. Vastaavasta kansallismielisyyden noususta ei ollut peruskoulun oppikirjoissa viitteitä.

Vuoteen 1998 mennessä YYA-sopimus oli enää muisto edeltäneistä reilusta neljästä vuosikymmenestä, eivätkä WSOY:n oppikirjailijat Pertti Kinnusen johdolla nähneet enää tarpeelliseksi esittää sopimustekstiä kuvana kirjoitetun tekstin lisäksi. 1995 julkaistu Otavan *Horisontti* edusti uutta oppikirjasukupolvea, mutta myös se pysytteli lähellä edeltäjiään. Osmo Lappalainen ja kumppanit käyttivät samoja karttoja sotakuvauksissaan kuin Sirkka Ahonen ja kumppanit aiemmin ja myös pysyttelivät vastaavassa laajuudessa kuvauksissaan. Neuvostoliiton poistuminen maailmankartalla oli antanut oppikirjailijoille lisää vapautta sotakuvausten käsittelyssä. Jo 1980-luvun lopulla Neuvostoliiton avoimuuspolitiikan ja sitä seuranneen heikkenemisen myötä historian tutkimus ja oppikirjan tekijät olivat voineet ottaa aiempaa selkeämpiä positioita – esimerkiksi Molotov-Ribbentrop-sopimuksen salainen lisäpöytäkirja pystyttiin nostamaan talvisodan kuvauksissa esiin, kun 1970-luvun lopun suomettuneella kentällä maininta siitä oli kokonaan puuttunut tietyistä oppikirjoista.

1990-luvun oppikirjasukupolvi on Sirkka Ahosen jaottelussa Euroopan yhdentymisen kausi. Ahosen mukaan eurooppalaisuuden korostaminen tuli keskeiseksi tavoitteeksi

oppikirjoissa ja kansallisen kertomuksen lisäksi tavoitteena oli luoda eurooppalainen kertomus. Timo Vihavaisen mukaan 1990-luvun alussa eurooppalaisuus korvasikin YYA-sopimuksen raukeamisen jättämän tyhjiön Neuvostoliiton hajottua. Eurooppalaisuus ei kuitenkaan korvannut kansallisen kertomuksen tarvetta. Ahosen mukaan tästä Neuvostoliiton romahtamisesta alkaneesta ajasta alkoikin myös uuskansallinen aika. YYA-sopimuksen lakattua määrittämstä kaikkea suomalaisessa yhteiskunnassa, oltiin vapaita kansallisessa kertomuksessa palaamaan hieman taaksepäin. Historianopetukselle vuosikymmeniä aiemmin määritetyt tavoitteet näkyivät edelleen kirjoissa: kansallisen yhtenäisyyden vahvistamisen kannalta sotien käsittely tarjosi loistavan alustan. 1990-luvulle tultaessa oppikirjojen uusiutuminen oli vähäistä edellisvuosikymmeneen verrattuna, johtuen osaltaan väljästä opetussuunnitelmasta. 1980-luvulla julkaistuista oppikirjoista otettiin uusia painoksia vielä vuoden 1994 uuden opetussuunnitelman ilmestymisen jälkeenkin, vähäisin tai olemattomin muutoksin aiempiin painoksiin verrattuna.

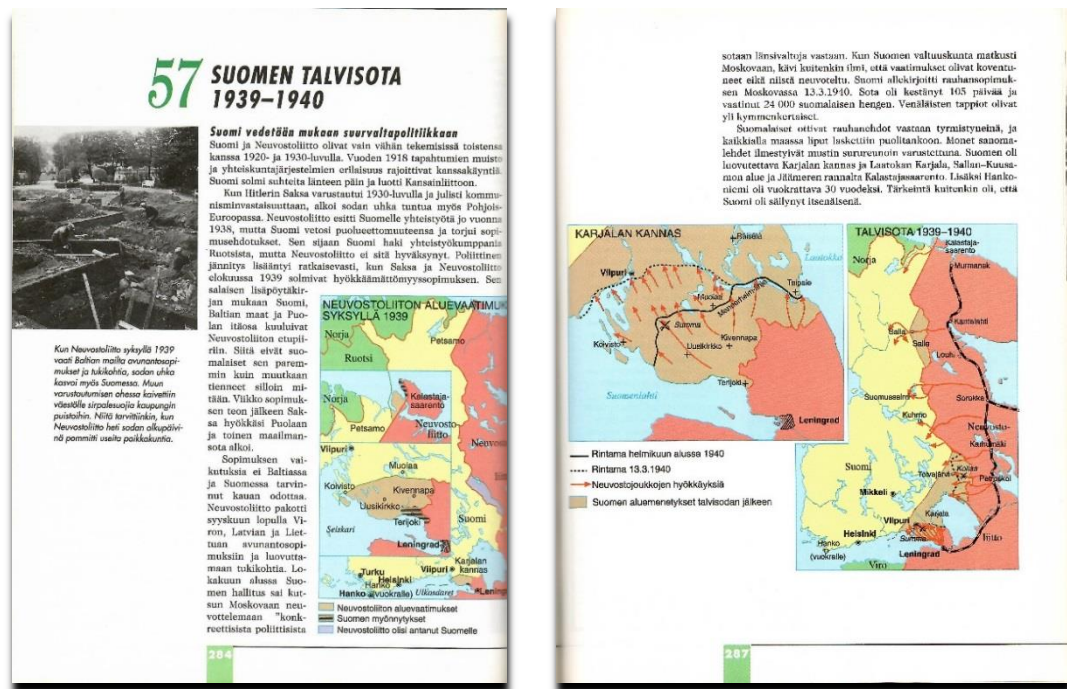
Suomessa vaalittiin vielä 1990-luvun alussa hyviä suhteita Neuvostoliittoon, mutta suurvallan heikentyminen oli ollut ilmeistä jo 1980-luvun loppupuolelta lähtien. Neuvostoliiton viimeisen johtajan Mihail Gorbatšovin julkilausumat olivat usein jo sellaisia, joita vielä 1970-luvulla olisi Suomessakin pidetty yleisesti neuvostovastaisina. Kehitys huomiotiin Suomessa ja Suomen positioimista selkeästi länteen valmisteltiin julkisuuden ulkopuolella. Neuvostoliiton hajottua 1991 YYA-sopimus menetti merkityksensä ja Suomen ulkopolitiikan keskiöön tuli Euroopan yhteisön ja sittemmin Euroopan unionin yhteistyö. Neuvostoliiton romahdus lisäsi sananvapautta, mikä näkyikin kansallisen näkökulman hienoisena lisääntymisenä historiankirjoituksen traditiossa.¹⁵⁷ Pääosin kuitenkin sotakuvaukset historian oppikirjoissa noudattelivat 1980-luvun linjoja ja päivitetty oppikirjat saivat sotien käsittelyn osalta kohdalleen hyvin vähän muutoksia.

Talvisodan kuvauksissa tapahtui 1990-luvulla vain vähäisiä muutoksia. Esimerkiksi WSOY:n *Vuosisadat vaihtuvat* 8 -kirjasta julkaistiin uudet painokset 1991 ja 1998, joissa talvisodan kuvaukset olivat kaikilta osin täysin samat kuin vuoden 1985 laitoksessa. *Koulun historia* 8:n ainoat muutokset puolestaan vuoden 1991 uuteen painokseen

¹⁵⁷ Meinander 2010, 262–268. Vihavainen 1991, 286–296.

talvisodan kuvauksessa olivat parin virkkeen siirtäminen otsikon ”Pieni ja suuri vastakkain” alta otsikon ”Rauha” alle.¹⁵⁸

Vuonna 1995 julkaistu Osmo Lappalaisen ja kumppaneiden laatima *Horisontti* käytti osin samaa kuvitusta Sirkka Ahosen *Koulun historian* kanssa - kartat talvisodasta olivat identtisiä Otavan aiemman julkaisun kanssa. Myös otsikot olivat samankaltaisia: ”Suomi vedetään mukaan suurvaltapolitiikkaan – Suomi taistelee – Moskovan rauha.”¹⁵⁹

Horisontti käytti samoja karttoja talvisodasta kuin Otavan aiempi julkaisu *Koulun historia*. (*Horisontti: Historia Napoleonista nykypäivään*. Lappalainen et al. 1995, 284, 287.)

Horisontin kuvaus noudatteli pääosin vakiintunutta tyyliä. Molotov-Ribbentrop-sopimuksen salainen lisäpöytäkirja ja etupiirijako mainitaan talvisodan taustassa. Tuloksettomat neuvottelut Suomen ja Neuvostoliiton välillä johtivat Mainilan laukauksiin, joiden verukkeella Neuvostoliitto aloitti sodan. Suomalaiset torjuivat syytökset mahdottomina, sillä suomalaisten tykit eivät kantaneet niin kauas. Taisteluiden alussa Neuvostoliiton tavoitteeksi mainitaan Suomen valtaaminen parissa kolmessa viikossa, mikä oli harvinaisen suora ilmaus Neuvostoliiton hyökkäysintentiosta aiempaan

¹⁵⁸ Ahonen et al. 1991, 121.

¹⁵⁹ Lappalainen et al. 1995, 284–287.

verrattuna. Loppuosaltaan narratiivi oli neutraalin sävyistä tapahtumakuvausta, jossa toki mainitaan kansalliseen kertomukseen kuuluvat asiat talvisodan ihmeestä lähtien. Kirja kuvaa kuinka, Moskovan rauha 105 päivän taistelujen ja 24 000 kaatuneen suomalaisen jälkeen 13.3.1940. Lappalainen ja kumppanit muistuttavat Neuvostoliiton tappioiden olleen yli kymmenkertaiset. *Horisontin* mukaan rauhanehdot alueluovutuksineen otettiin Suomessa vastaan tyrmistyneinä –kaikkialla maassa oli suruliputus ja sanomalehdet ilmestyivät mustin surureunoin varustettuna.¹⁶⁰

KOTIRINTAMALLA

Suomi oli sekä sotilaallisesti sekä taloudellisesti heikosti varautunut sotaan. Siksi jo ennen sodan puhkeamista oli turvauduttava säännöstelyyn. Syyskuussa 1939 perustettiin kansanhuoltoministeriö, joka määräsi jo lokakuussa sokerin säännöstelyyn. Muutaman päivän kuluttua kansalaisille jaettiin yleisostokortti, jolla sai kilon sokeria kuukaudessa henkeä kohti. Seuraavana oli

vuorossa kahvi, jota sai kortilla neljänneskilon kuukaudessa. Muita elintarvikkeita ei vielä talvisodan aikana tarvinnut säännöstellä. Tuskin suomalaiset vielä silloin aavistivat, että tämä ”korttipeli” jatkuisi yli kymmenen vuoden ajan ja pahimmillaan jatkosodan aikana olisi käytössä 51 erilaista ostokorttia. Säännöstely synnytti salakaupan

eli mustan pörssin, mutta yleiseksi se tuli vasta jatkosodan aikana.

Sodan poikkeukselliset olot vaikuttivat myös naisten ja miesten väliseen roolijakoon. Jo sotaa edeltävinä kuukausina naisia alettiin kouluttaa uusiin tehtäviin. Sodan aikana naiset työskentelivät sotatarviketeollisuudessa ja sodan johdosta moni ammattiala alkoi naisvaltaistua. Vapaaehtoisin maanpuolustusjärjestöihin, joita olivat Lotta-Svärd, Punaisen Ristin apusisaret ja Sotilaskotisisaret, kuului noin 150 000 naista, ja Pikku Lotissa toimi noin 50 000 tyttöä. Kaikkien näiden on arvioitu vapauttaneen 20 000–30 000 miestä rintamapalvelukseen.

Talvisodan aikana työnantaja- ja työntekijäjärjestöt solmivat ns. tammikuun kihlauksen. Sopimus tunnusti työntekijät ja heidän järjestönsä tasa-arvoisiksi kumppaneiksi palkoista ja työasioista neuvoteltaessa. Talvisodan henkeen kuului myös se, että sosiaalidemokraattinen puolue kehoitti jäseniään liittymään aikaisemmin niin vihattuihin suojeluskuntiin.

Ilmavalvontalottia tornissa tiedottamassa venäläisten pommikoneista.

Pilvi Torstin tutkimuksen (2012) mukaan suomalaiset kokivat maansa erityisen tasa-arvoiseksi. Sodassa kaikki olivat tämän käsityksen mukaan puhaltaneet

¹⁶⁰ Ibidem.

yhteen hiileen. Tavallisen kansan merkitys oli oppikirjojen kuvauksissa lisääntynyt vuosikymmenien saatossa ja suurmiesten merkitys vastavuoroisesti vähentynyt. *Horisontissa* ei ollut vuonna 1995 talvisodan yhteydessä ainuttakaan kuvaa marsalkka Mannerheimista. (*Horisontti: Historia Napoleonista nykypäivään*. Lappalainen et al. 1995, 288.)

Horisontin kuvauksessa näkyi myös kotirintaman kasvanut merkitys. 1980-luvulta pedagoisisissa tutkimuksissa oli huomattu, että parhaat oppimistulokset saavutettiin tarjoamalla oppilaille itseä lähellä olevaa näkökulmaa. Kotirintaman osuus alkoikin 1980-luvun kirjojen myötä lisääntyä ja 1990-luvulla sen merkitys korostui entisestään. Kansallista yhtenäisyyttä rakennettaessa oli tärkeä ottaa huomioon mahdollisimman moni toimija. Jos 1960-luvulla johtajien kuvat olivat keskiössä ja rintamakuvat kasvattivat hiljan suosiotaan, oli 1990-luvulle tultaessa aika kypsä ottaa ilmapalvontalotatkin mukaan. Mannerheimin tai Paasikiven kuvia tai sen koommin henkilökuviakaan ei *Horisonttiin* ollut sisällytetty. Pilvi Torstin tutkimuksen mukaan 2000-luvulla suomalaiset kokivat Suomen erityisen tasa-arvoiseksi maaksi. Tasa-arvo oli yksi Sirkka Ahosen tutkimista myyteistä kansallisessa kertomuksessamme, johon liittyi käsitteenä *vahva nainen*. Lottien kuvaaminen vahtimassa ilmatilaa ja tiedottamassa venäläisten pommeista vahvistaa kuvaa paitsi tasa-arvosta, myös sitkeydestä – kaikki antoivat panoksensa kansallisen valtion yhteisen edun puolesta.¹⁶¹

3.3. Hyökkäyssotaa rauhanneuvottelujen puolesta, siviiliväestön kärsimys Pohjoisessa

Osmo Lappalaisen ja kumppanien *Horisontin* suurimmat erot muihin kirjoihin tulivat sen visuaalisessa ilmeessä, joka toi entistä selkeämmin arjen sankaruutta esiin kuvaamalla kuvituksessaan ainoastaan tavallista kansaa. Jatkosodan käsittelyssä *Horisontti* jatkoi 1980-lukulaista eetosia, Suomi esitettiin aktiivisena toimijana. Neuvostoliiton toimintaa ei kuitenkaan enää pyritty millään muotoa puolustelemaan, kun vielä aiemmalla vuosikymmenellä oppikirjailijoiden oli täytynyt tuoda osapuolien intressit esille. Nyt tällaista ulkoista painetta ei ollut muuttuneen maailmantilanteen takia. Oppikirjojat eivät myöskään tarvinneet enää Opetushallituksen hyväksyntää.

¹⁶¹ Ahonen 2017, 96–99.

Itä-Karjalan miehittämistä kuvattiin ennen kaikkea strategiseksi valinnaksi, joka auttaisi myöhemmissä rauhanneuvotteluissa. Näin 1970-luvun suomettumisen huippuvuosien aikana lähtemättömästi suomalaiseen kansalliseen kertomukseen istutettu rauhanvartijamyytti piti pintansa myös tämän uuskansallisen kauden aikana. *Horisonttia* voidaan pitää tämän tutkimuksen ainoana varsinaisena Euroopan yhdentymisen kauden sukupolven oppikirjana, muiden 1990-lukulaisten ollessa pääosin uusintapainoksia. Sirkka Ahosen mukaan Euroopan yhdentymisen kaudella ajopuuteoria hävisi kokonaan lukion oppikirjoista, ja Suomen kerrottiin valmistelleen Saksan kanssa hyökkäystä Neuvostoliittoon.¹⁶² Sama ilmiö oli käytännössä tapahtunut peruskoulun oppikirjoissa pääosin jo 1980-luvulla eikä 1990-luvulla enää ollut ajopuuteoriasta viitteitä lainkaan.

Horisontissa Lapin sota sai aiempaa perusteellisemman läpiluotauksen tapahtumakuvaukseensa, joskin määrällistä muutosta käytetyssä palstatilassa ei merkittävästi tapahtunut. Pohja Lapin sodan aiempaa suuremmalle huomiolle tuli sotahistorian uusista näkökulmista 1980-luvun alussa ja Lapin sotaa käsittelevää tutkimusta valmistuikin 1980- ja 1990-lukujen aikana myös sosiaalishistoriallisesta näkökulmasta. Tämän myötä Lapin sotaa oli pyritty jo osassa 1980-luvun kirjoja kuvaamaan aiempaa täsmällisemmin. Tutkimusote oli kuitenkin vielä varsin pieni, joten kuvaukset jäivät kuitenkin vielä 1990-luvullakin varsin rajalliseksi.¹⁶³

Vuosisadat vaihtuvat 8:n uusissa painoksissa tapahtui sotakuvauksissa kaikkiaan vain muutamia kuvien päivityksiä. Karjalan evakoista kertovat kuvat kokivat pienen muutoksen 1991 verrattuna 1985 painokseen. Kuvat jatkosodan rintamalta vaihtuneet 1991 painokseen. Kotirintaman kuvitus lisääntynyt 1991 painoksessa. Tekstikatkelma *Pojat*-romaanista oli 1991 versiossa poistettu. Lapin sodan kuvitus vaihtunut 1991. Kuvat ovat pieniä, kuvattuna siviiliväestön evakuointia ja sodan aiheuttamaa hävitystä. Itse kuvaus säilyi ennallaan vuoteen 1998 asti ja oli pituudeltaan huomattavan mittainen – kolmen kappalejaon verran. Kuvaus ei kuitenkaan sisällöltään antanut juuri enempää käsitystä tapahtumista kuin 1980-luvun verrokkinsa yleisestikään. Sodanjälkeisistä tapahtumista kuvaus säilyi pääosin ennallaan. Kuvitus vaihtui hieman, nuorisovaltuuskuntien tapaamisen kuvauspaikka vaihtui 1991 painokseen Leningradista Moskovaksi. Merkittävin muutos 1998 painoksessa, jossa ei aiempien painosten tapaan ollut tekstiaineistoa YYA-sopimuksen sisällöstä. Sen tilalle oli nostettu kuvitusta 1940-luvun lopun lakoista Suomessa. YYA-sopimuksen keskeisestä sisällöstä kerrottiin

¹⁶² Ahonen 2017, 150.

¹⁶³ Vehviläinen 1986, 155-160. Runtti 1989 33-34. Rautio 1995, 27.

kuitenkin tekstissä täsmällisesti aiempien painosten tapaan. Otsikot ja tekstikuvaus pysyivät muuttumattomina.¹⁶⁴

Historia ja me 8 pysyi täysin muuttumattomana vuosien 1988 ja 1992 painoksien välillä kaikkien 1939–1945 sotavuosien osalta. Otsikot, kuvat ja itse tekstikuvaus painettiin uudelleen ilman mitään muutoksia. Samoin suomenruotsalainen *Vår Historia* oli muuttumaton vuoden 1994 painoksessa 1990 alkuperäiseen verrattuna.¹⁶⁵

Historian tiet 8:n vuoden 1991 painoksessa ei ollut mitään muutoksia 1986 painokseen verrattuna jatkosodan käsittelyn osalta, kuten ei myöskään *Koulun historia 8:n*. Ensiksi mainitussa ei ylipäättänsä ollut tehty korjauksia tai päivityksiä aiempaan painokseen nähden sotavuosien 1939–1945 osalta.

Horisontissa sotien käsittely jatkui otsikkotasolla hyvin kuvaavilla otsikoilla: ”*Välirauhan lyhyt aika – Jatkosota alkaa – Irti sodasta – Lapin sota*”.¹⁶⁶ Välirauhan aikaa kuvataan *Horisontissa* seuraavasti:

*Sota Euroopassa jatkui. Keväällä 1940 Saksa otti haltuunsa Tanskan ja Norjan. Kun vielä Neuvostoliitto kesällä 1940 liitti Baltian maat Viron, Latvian ja Liettuan alueisiinsa, Suomi näytti todella jäävän yksin. Mutta samana kesänä Saksa, joka Neuvostoliiton liittolaisena oli talvisodan ajan ollut ynsä Suomea kohtaan, muutti suhtautumistaan. Maahan tuli saksalainen asekauppias, joka tarjosi suomalaisille aseita ja myös viljaa. Samalla hän ehdotti kauttakulkusopimusta, jonka perusteella saksalaiset saivat kuljettaa sotilaita Pohjois-Suomen kautta Pohjois-Norjaan. Helpottuneina suomalaiset ryhtyivät yhteistyöhön Saksan kanssa saadakseen turvaa Neuvostoliittoa vastaan. Yhteistyön todellinen tarkoitus selvisi suomalaisille vasta vähitellen: Saksa toivoi suomalaisten tulevan mukaan hyökkäykseen Neuvostoliittoa vastaan. Suomalaiset olivat valmiita tähän, sillä usko Saksan voittoon oli vahva ja talvisodassa menetetyt alueet haluttiin takaisin.*¹⁶⁷

Kuvauksessa viitataan Molotov-Ribbentrop-sopimukseen Saksan ja Neuvostoliiton liittolaisuudella. Lainauksen viimeinen virke korostaa, että talvisodan aluemenetysten paikkaaminen nähtiin hyväksyttynä syynä hyökkäyssodan aloittamiselle.

¹⁶⁴ Kinnunen et al. 1991, 118–119, 122–123, 127. Kinnunen et al. 1998, 128–129.

¹⁶⁵ Castrén et al. 1992, 89–103. Ahlskog & Sandström 1994, 92–120.

¹⁶⁶ Lappalainen et al. 1995, 289–294.

¹⁶⁷ Lappalainen et al. 1995, 289–290.

Jatkosodan kuvauksessa mainitaan Hitlerin radiopuhe – Suomi julistautui puolueettomaksi, vaikka oli jo sitoutunut taistelemaan Saksan rinnalla. Neuvostoliitto ei uskonut väitettä puolueettomuudesta ja hyökkäsi, Suomi korosti olevansa erillissodassa. Itä-Karjalan miehitys puolestaan esitetään ennen kaikkea strategisena ratkaisuna rauhanneuvottelujen kannalta. Kansalliseen kertomukseen viimeistään kekkoslaisen ulkopoliitiikan myötä juurtunut rauhanvartijamyytin eli ja voi hyvin myös 1990-luvulla:

*Muutamassa viikossa suomalaiset saavuttivat vanhan rajan ja jatkoivat etenemistä Laatokan pohjoispuolelle Itä-Karjalaan. Syksyn aikana hyökkäys eteni Ääniselle ja Syvärille. Monet arvostelivat etenemistä, mutta sodanjohto toivoi vallatuista alueista olevan hyötyä myöhemmissä rauhanneuvotteluissa. Suur-Suomen kannattajat toivoivat Itä-Karjalan liittämistä Suomeen. Kannaksella suomalaiset valtasivat Viipurin ja etenivät rajalle, mutta eivät osallistuneet Leningradin piirittämisen huolimatta saksalaisten vaatimuksista.*¹⁶⁸

Itä-Karjalan miehityksen perusteleminen strategisena valintana rauhanneuvotteluja varten tukee rauhanvartijamyytin. Hyökkäyssotaa käyneen Suomen kuvattiin siis edenneen valtionrajan yli miehittämään rauhanneuvottelut mielessään. Kuvaus jatkoi asemasotavaiheesta:

*Hyökkäysvaiheen jälkeen syksyllä 1941 alkoi lähes kaksi ja puoli vuotta kestänyt asemasodan aika. Osa vanhimmista ikäluokista kotiutettiin maataloustöihin. Rintamalla miehet rakensivat korsuja ja asemia, tekivät puhdetöitä, urheilivat ja opiskelivat. Siirtoväestä lähes puolet palasi Karjalaan ja alkoi rakentaa hävitettyjä talojaan ja viljellä pellojaan. Suomessa odotettiin, miten sota Euroopassa ratkeaa.*¹⁶⁹

Sodasta irtaantuminen käsitellään *Horisontissa* ytimekkäästi. Rauhantunnusteluissa esitetyt ehdot koettiin Suomessa liian koviksi. Neuvostoliitto aloitti tämän jälkeen suurhyökkäyksen Kannaksella, minkä kuvauksessa nivotaan yhteen toisen maailmasodan yleisen tilanteen kanssa kertomalla Normandian maihinnousun samanaikaisuudesta. Suomen avunpyynnössä Saksalta kerrotaan, kuinka presidentti Rydin henkilökohtaisella vakuutuksella apua saatiin. Talin ja Ihantalan taisteluissa onnistuttiin pysäyttämään neuvostojoukot saksalaisten aseavulla ja Neuvostoliitto luopui Suomen valloitus suunnitelmista. Rydin peliliikkeen ansiosta Suomi pystyi irrottautumaan sodasta hänen erottuaan ja Mannerheimin tultu presidentiksi, jolloin suhteet Saksaan

¹⁶⁸ Lappalainen et al. 1995, 291.

¹⁶⁹ Lappalainen et al. 1995, 290–291.

katkaistiin.¹⁷⁰ Tapahtumakuvaus ei mene detaljitasolle, vaan kertoo pääpiirteittäin tapahtumat samaan tapaan kuin useimmat aikalaisensakin. Rydin ja Ribbentropin välistä sopimusta ei esitetä maiden välisenä virallisena liittosopimuksena, vaan nimenomaan Rydin henkilökohtaisena vakuutuksena, mikä mahdollisti nopean irtaantumisen Saksan yhteydestä.

Kuvituksessa näkyi suurmiesteorian jääminen menneisyyteen – *Horisontin* kuvituksessa ei minkään sodan osalta esiintynyt johtajien kuvia – vaan sotarintaman ja kotirintaman lisäksi muun muassa Ruotsiin sotaa paenneita lapsia ja tuhottuja kaupunkeja esiintyy kuvituksessa ja kuvateksteissä. Sotavuodet 1939–1945 esitetään koko kansan yhteisenä asiana.¹⁷¹

Lapin sodasta *Horisontti* kertoi päällisin puolin samoin kuin Otavan aiemmat julkaisut – pari kappaletta, kuvaavaa tekstiä ja kuva tuhotusta sillasta Rovaniemellä sekä kartta, joka osoittaa saksalaisten vetäytymisreitit. Taisteluista ei ole täsmällistä kuvausta eikä esimerkiksi kaatuneiden lukumääriä mainita tässäkään, mutta sodan vaiheista jää kuitenkin kuvauksen perusteella selkeästi aiempaa laajempi kuva.

Raskaista rauhanehdoista vaikeimpia oli saksalaisten karkottaminen. Saksalaisilla oli Pohjois-Suomessa noin 200 000 sotilasta ja suuret ase- ja materiaalivarastot. Suomalaiset yrittivät hoitaa asian neuvottelemalla, ja entiset aseveljet aloittivatkin vetäytymisen kohti Norjaa. Venäläiset vaativat tiukasti todellisten sotatoimien aloittamista uhaten muuten ottaa itse asian hoitaakseen. Suomalaiset tekivät tällöin uhkarohkean maibinnousun Tornioon saksalaisten selustaan. Nämä pitivät hyökkäystä kaikkien sopimusten rikkomisena, ja täysimittainen sota alkoi.

*Saksalaiset vetäytyivät taistellen ja tuhosivat sillat ja suuren osan asumuksista vaikeuttaen samalla miinoituksella suomalaisten etenemistä. Lapin siviiliväestö evakuoitiin Ruotsin puolelle ja Pohjanmaalle. Sota päättyi vasta huhtikuussa 1945, jolloin saksalaiset jättivät Kilpisjärven. Tämän jälkeen Lapin asukkaat pääsivät palaamaan hävitetyille kotisenduilleen, joissa jälleenrakennus ja räjähtelevät miinat olivat sodan jälkeistä ankaraa arkea.*¹⁷²

Lapin sota oli miestappioiden valossa vähäinen konflikti. Sen rintamalla suomalaissotilaita kaatui noin 1000, kun taas talvi- ja jatkosodassa yhteensä kaatuneita oli

¹⁷⁰ Lappalainen et al. 1995, 292–293.

¹⁷¹ Lappalainen et al. 1995, 290.

¹⁷² Lappalainen et al. 1995, 293–294.

noin 89 000. Se aiheutti kuitenkin suurta materiaalista haittaa – käytännössä Lapin infrastruktuurin täydellisen tuhon. Saksalaisjoukot hävittivät polttamalla kylät ja räjäyttämällä sillat vetäytyessään koko Lapin alueella, mutta myös Kainuussa ja Pohjois-Pohjanmaalla – Hyrynsalmella, Suomussalmella, Taivalkoskella ja Kuusamossa saksalaiset polttivat kaiken lähtiessään.¹⁷³ Rauhallisesti saksalaiset vetäytyivät Oulusta, josta käsin suomalaisjoukot tekivät maihinnousunsa Tornion ja Kemiin taisteluiden alkaessa toden teolla. Siviiliväestölle aiheutunut haitta ja kärsimys evakkoon joutumisen ja omaisuuden menetyksen myötä oli merkittävä. Torniossa käydyt taistelut olivat myös suhteessa kaupungin kokoluokkaan ja koko Lapin väestöpohjaan merkittäviä. Lapin sodasta huomionarvoisen tekee myös se, että siinä taistelleet sotilaat olivat iältään nuoria, suomalaisjoukot koostuivat pääosin 1924-1925 syntyneistä. Lapin sotaa onkin tämän vuoksi nimitetty ”lasten ristiretkeksi”.¹⁷⁴

Maantieteellisesti Lapin sota koskettikin koko pohjoisen Suomen aluetta. Paikallisesti merkittävä konflikti alkoi siis saada vasta 1980- ja 1990-luvuilla palstatilaa historian oppikirjoissa, tosin tutkimusote oli pieni. Tämän vuoksi sodan yhteiskunnallinen ulottuvuus jäi edelleen varsin vähäiseksi.

Yhteenveto sotien kuvauksista oppikirjoissa 1990-luvulla

Valtaosa 1980-luvun oppikirjoista sai uusintapainoksen 1990-luvulla, eikä niihin tullut käytännössä lainkaan muutoksia. Vuoden 1994 opetussuunnitelma ei asettanut oppikirjoille suurta tarvetta uudistua eikä kirjojen enää tarvinnut läpäistä Opetushallituksen tarkistusta. Tästä syystä sotien kuvaukset noudattavat 1980-lukujen oppikirjojen kuvauksia. *Horisontti* oli otoksen ainoa täysin uusi kirja. Sen suurin ero muihin oppikirjoihin oli sen fokusoituminen tavallisen kansan kuvaamiseen. Kaikkien sotien osalta yhteiskunnallisiin ilmiöt saivat suurempaa huomiota kuin taisteluiden kuvaukset. Suurmiesten historia oli vähentynyt jo 1980-luvun kirjoissa aiempaan verrattuna merkittävästi – nyt *Horisontin* kuvituksessa esiintyi ainoastaan tavallista kansaa.

Talvisodan osalta kaikki oppikirjat pitivät Molotov-Ribbentrop-sopimuksen salaista lisäpöytäkirjaa sodan suurimpana taustavaikuttimena, kertoen Suomen ajautuneen sotaan suurvaltojen välisen politiikan seurauksena. Talvisodan kuvauksissa korostui kansan sitkeys ja yhtenäisyys. Kaikkien esitettiin puhaltaneen yhteen hiileen, mitä kuvaa *Horisontin* kuva ilmavalvontaa suorittavista lotista. Suomalainen historiankirjoitus oli

¹⁷³ Kulju 2013, 110-113.

¹⁷⁴ Kulju 2013, 47, 342, 323

luonut vuosikymmeniä kuvaa talvisodasta kansan selviytymistarina, joka ruokki kansallista yhtenäisyyttä. Sama toistui siis 1990-luvun oppikirjoissa.

Jatkosodan osalta Suomen rooli aktiivisena toimijana myönnettiin, tulkinnat hyökkäyssodan syistä vaihtelivat 1980-luvun tapaan. *Horisontti* esitti Itä-Karjalan miehityksen olleen väline tulevia rauhanneuvotteluja varten. Historiankirjoituksen näkemykset jatkosodan synnystä olivat vakiintuneet jo 1970-luvulla, mutta miehityksen syistä tutkimuksessa ei ollut täyttä yksimielisyyttä. Lapin sota esitettiin 1990-luvulla edellisvuosikymmenen tapaan omana, erillisenä sotanaan eikä vain vähäisenä kahakkana pohjoisessa rauhannehtojen täyttämiseksi. *Horisontti* kuvasi otoksen oppikirjoista Lapin sotaa laajimmasta perspektiivistä. Lapin sodan osalta tutkimusote oli kuitenkin varsin pieni, eikä pohjoissuomalaisesta näkökulmasta katsottuna merkittävän konfliktin käsittely jäi kuitenkin palstatilaltaan varsin vähäiseksi.

Loppulause

Tutkimustehtävänäni oli selvittää, miten keskikoulun ja peruskoulun historian oppikirjat kertoivat talvisodasta, jatkosodasta ja Lapin sodasta 1960–1990-luvuilla ja miksi niiden kuvaus oli tällainen. Tarkastelin myös sitä, millaisia muutoksia sotien käsittelyssä oli nähtävillä. Lisäksi aineiston pohjalta tarkastelin sitä, kuinka opetussuunnitelmien tavoitteet näkyivät sotien käsittelytavoissa oppikirjoissa ja miten tutkimusajanjaksolla tehty historian tutkimus vaikutti oppikirjoihin. Oppikirjoja tutkimalla oli tarkoitus selvittää, minkälaisia kertomuksia oppikirjat välittivät koululaisille usean vuosikymmenen aikana. Tutkielma toteutettiin laadullisen sisällönanalyysin keinoin.

Otos edusti kolmea oppikirjasukupolvea Sirkka Ahosen jaottelun mukaan. Vanhimmat, 1960-luvulla julkaistut uudet painokset pitkään käytetyistä keskikoulun oppikirjoista edustivat sodan ja jälleenrakennuksen oppikirjasukupolvea. Suurin osa aineistosta tuoreimmista keskikoulun oppikirjoista 1960-luvulta lähtien 1990-luvulla käytettyihin peruskoulun oppikirjoihin asti kuului puolestaan YYA-Suomen oppikirjasukupolveen. Uusimmat oppikirjat 1990-luvulta puolestaan kuuluivat jaottelun mukaan Euroopan yhdentymisen kauden oppikirjasukupolveen. Otos oli järjestetty neljään kronologisesti jaoteltuun kategoriaan, joka huomioi niin oppikirjasukupolvet kuin opetussuunnitelmien muutokset. Opetussuunnitelman uudistumisen myötä markkinoille tuli pääasiassa merkittävästi uusia oppikirjoja.

Keskikoulun oppikirjoissa 1960- ja 1970-luvuilla talvisota esitettiin Suomen kansan selviytymistarina ylivoiimaista vihollista vastaan. Kuvaukset olivat usein varsin pitkiä ja yksityiskohtaisia taistelukuvaus, joista ilmeni suomalaisten materiaallinen vajavaisuus ja neuvostojoukkojen ylivoima materiaalisesti ja lukumäärällisesti. Suomalaisten sitkeyttä sotarintamalla kuvattiin runollisella kielellä. Suomen joutuminen talvisotaan esitettiin suurvaltojen keskinäisten suhteiden tuloksena, eritoten Saksan ja Neuvostoliiton solmiman hyökkäämättömyyssopimuksen seurauksena. Vanhimpaan oppikirjasukupolveen, sodan ja jälleenrakennuskauden sukupolven luettavissa oppikirjoissa ei mainittu Molotov-Ribbentrop-sopimuksena tunnetun hyökkäämättömyyssopimuksen salaista lisäpöytäkirjaa. Vuonna 1963 uudistettujen keskikoulun oppiennätysten, eli opetussuunnitelman myötä syntyi tarve uusille oppikirjoille ja myös uusi oppikirjasukupolvi. Tähän YYA-Suomen oppikirjasukupolven kuuluneet keskikoulun oppikirjat puolestaan totesivat tällä

salaisella lisäpöytäkirjalla sinetöidyn Suomen kohtalon ja talvisodan olleen suoraa seurausta siinä tehdystä etupiirijaosta.

Oppikirjojen kuvaukset nojasivat 1940-luvun lopulla suomalaisessa historian tutkimuksessa luotuun narratiiviin. Historian kirjoituksessa pyrittiin luomaan kertomus Suomesta omasta tahdostaan riippumatta sotaan joutuneena pienenä kansakuntana, joka vastoin kaikkea todennäköisyyttä selvisi talvisodasta kuin Daavid taistelusta Goljatia vastaan. Historian opetukselle tärkeimmiksi määritettyjä tavoitteita oli vahvistaa kansan yhtenäisyyttä ja puolustustahtoa, joihin oppikirjojen kuvauksilla pyrittiin vastaamaan. Oppikirjoille 1940-luvulla suoritettu puhdistus oli vaikuttanut vanhimpien kirjojen sävyyn, sillä venäläisvastaisuuksia ei kirjoista sopinut löytyä. Keskikoulun oppikirjamarkkinoiden monipuolistuessa 1960-luvulla päättyivät uudet oppikirjat toistamaan vakiintunutta narratiivia jopa edeltäjiään tarkemmin.

Suomi oli 1960- ja 1970-lukujen taitteessa sisä- ja ulkopoliittisesti turbulentsissa tilanteessa. Neuvostoliiton kanssa vuonna 1948 solmittu YYA-sopimus ohjasi molempia – ulkopoliittisesti tuli pyrkiä pitämään välit Neuvostoliittoon hyvinä ja sisäpoliittisesti huoli siitä, ettei suurvaltanaapurin vihamieliseksi kokemaa toimintaa harjoitettu Suomessa. Suomen ulkopoliittinen doktriini, Paasikiven-Kekkonen-linja tähtäsi säilyttämään maan itsenäisyyden ja presidentti Urho Kekkonen pyrkikin kaikin keinoin asemoimaan Suomen ”rauhan puolelle sota vastaan”. Tämän myötä suomalaiset julkaisut joutuivat usein sensuurin kohteeksi. Oppikirjoissa tämä näkyi etenkin 1970-luvun peruskoulu-uudistuksen jälkeisissä julkaisuissa.

Peruskoulun opetussuunnitelman perusteet julkaistiin vuonna 1970 ja niitä siirryttiin suomalaisissa kouluissa käyttämään asteittain vuosina 1973-1975. Peruskoulun alkuvuosina oppimateriaalina käytettiin myös kokeilumonisteita, joilla ei ollut vielä varsinaista Kouluhallituksen hyväksyntää. Päästäkseen laajamittaiseen käyttöön oppikirjojen tuli läpäistä Kouluhallituksen tarkistus. Kielteiseen päätökseen johti muun muassa tulkinta talvisodasta Molotov-Ribbentrop-sopimuksen salaisen lisäpöytäkirjan tuloksena. Opetussuunnitelman tavoitteet täyttyivät, jos kirja hyväksyttiin tarkistuksessa. Niinpä oppikirjat päätyivätkin välttämään mainintaa lisäpöytäkirjasta tai korkeintaan tuomaan sen neuvostoliittolaisen näkökulman rinnalla yhtenä tulkintana esiin. Tänä suomettumisen huippukautena talvisodan sävy muuttuikin oppikirjojen narratiivissa varsin moniulotteiseksi. Kirjojen tuli tuoda Neuvostoliiton näkökulma sotaan esille ja samanaikaisesti vahvistaa kansan yhtenäisyyttä ja puolustustahtoa. Sen seurauksena

talvisodan kuvaukset päättyivät usein varsin pitkiksi tapahtumakuvauksiksi keskikoulun kirjojen tapaa, mutta täsmentävine kohtineen.

Talvisodan käsittely selkiytyi 1980-luvulla suomettumisen laantumisen myötä. Edelleen oppikirjojen kuvauksissa tuli tuoda Neuvostoliiton näkemykset esiin, mutta sensuuri ei ollut yhtä vahvaa kuin aiemmin. Vuoden 1985 opetussuunnitelma loi tarpeen uusille oppikirjoille, jotka uudistivat narratiiviaan ja yleistä ilmettään. Visuaalisuus ja värikuvat olivat lisääntyneet oppikirjoissa 1960-luvulta lähtien, kuten myös pyrkimys tavallisen kansan kuvaamiseen suurmiesten sijaan. Kotirintama olikin vahvasti esillä 1980-luvun oppikirjoissa niin kuvituksessa kuin teksteissä. Kirjojen luoma kuva talvisodasta oli aiempaa selkeämpi – talvisota esitettiin jälleen suurvaltojen etupiirijaon seurauksena, jossa yhteen hiileen puhaltanut kansa selviytyi epätoivoisissa olosuhteissa itsenäisenä. Vielä peruskoulun alkuvaiheessa näkynyt runollinen kieli oli kuitenkin vaihtunut proosallisempaan otteeseen.

Neuvostoliiton hajoaminen 1990-luvun alussa ei vaikuttanut kirjojen kuvauksiin juurikaan. Vuoden 1994 opetussuunnitelma ei asettanut oppikirjoille suurta tarvetta muutokseen ja uusia kirjoja ei tulvinut aiempaan tapaan markkinoille. Talvisodan kuvaukset olivat 1990-luvulle tultaessa ennen kaikkea tavallisen kansan tarinaa, jota välitettiin eritoten kuvien välityksellä. Kuvituksessa pääosissa olivat sotarintama ja kotirintama, suurmiesten kuvien jäätyä pois.

Kertomus talvisodasta välittyi keskeiseltä sanomaltaan samankaltaisena niin keskikoulun kuin peruskoulun oppikirjoista historiaa opiskelleille koululaisille – Suomen selviytymisenä itsenäisenä sodasta ylivoimaista vihollista vastaan yhteen hiileen puhaltamalla. Peruskoulun alkuvaiheessa 1970-luvulla ja 1980-luvun alussa koulunsa käyneille kirjat välittivät sävyltään erilaista kertomusta – Neuvostoliiton näkemyksen korostuessa talvisodasta saatettiin kokea jossain määrin jopa syyllisyyttä, mutta kansan sitkeys ja yhtenäisyys olivat kertomuksen keskeisiä viestejä.

Jatkosodan syttyminen esitettiin keskikoulun oppikirjoissa 1960- ja 1970-luvuilla talvisodan tavoin suurvaltapolitiikan tuloksena. Historiankirjoituksessa 1940-luvulla vakiintunut ajopuuteoria oli nähtävillä kaikissa otoksen keskikoulun oppikirjoissa. Ajopuuteorian mukaisesti Suomella ei ollut vuosien 1940-1941 välirauhan aikana muuta vaihtoehtoa maan itsenäisyyden säilyttämiseksi kuin ottaa apua sieltä mistä sitä oli tarjolla. Avun tullessa Saksasta Suomi ajopuun tavoin tuli vedetyksi sotaan mukaan Saksan hyökättyä Neuvostoliittoon vuonna 1941. Ajopuuteorian keskeisiin

elementteihin kuului korostaa Suomen käyneen Neuvostoliittoa vastaan omaa, Saksan hyökkäyksestä irrallista erillissotaansa jatkosodassa. Keskikoulun oppikirjojen kuvaukset jatkosodasta nojasivat puhtaasti tähän ajopuuteorian mukaiseen tulkintaan, välittäen lukijoilleen kuvan Suomesta vain itsenäisyyttään puolustaneena maana.

Jatkosodan hyökkäysvaiheesta kuvaukset olivat samankaltaisia kuin talvisodasta – runollisesti kirjoitettuja yksityiskohtaisia kuvauksia taisteluiden etenemisestä, joissa Itä-Karjalan miehityksen syyt jätettiin osin avoimeksi. Keskikoulun uudemmilta oppikirjoilta vaadittiin opetussuunnitelmassa kansainvälisen näkökulman huomioimista, minkä oppikirjantekijät olivat ratkaisseet kertomalla suurvaltojen muiden sotarintamien vaikutuksesta Suomen tilanteeseen. Suomalaisten rauhantahtoisuus tuotiin esille kertomalla, kuinka Saksan sotamenestyksen käännyttyä Suomen valtionjohto pyrki neuvottelemaan rauhasta Neuvostoliiton kanssa.

Peruskoulun opetussuunnitelman mukaan laadituissa oppikirjoissa jatkosodan kuvaukset poikkesivat merkittävästi keskikoulun oppikirjojen vastaavista. Opetussuunnitelma ei juurikaan vaikuttanut jatkosodan kuvausten muutokseen, vaan tutkimuksen kehitys 1960- ja 1970-lukujen taitteessa. Historian tutkimuksessa oli pitkälti luovuttu ajopuuteoriasta jatkosodan synnyn selittäjänä. Ulkomailta esitetty kritiikki suomalaista jatkosodan tutkimusta kohtaan vaikutti tutkijoihin, ja sodan syitä sekä sitä ympäröiviä yhteiskunnallisia ilmiöitä alettiin tutkia uusista näkökulmista. Ajopuuteoria ei kuitenkaan ollut täysin sammunut, vaan yksi oppikirja esitti vielä 1970-luvun lopulla ajopuuteoriaan nojaavan kuvauksen sotaan ajautumisesta. Pääasiassa oppikirjat kuitenkin noudattelivat historiankirjoituksessa yleistynyttä näkemystä, jonka mukaan Suomi toimi tietoisesti Saksan rinnalla hyökkäyksessä Neuvostoliittoon eikä käynyt väitetysti erillissotaa. Suomen myös kerrottiin hakeutuneen aktiivisesti yhteistyöhön Saksan kanssa välirauhan aikana.

Tutkimuksessa keskustelu sodan syistä oli 1970-luvulla vielä kesken, ja joidenkin oppikirjojen kuvauksissa oli havaittavissa jäänteitä ajopuuteoriasta. Tapahtumakuvauksen lisäksi sodan yhteiskunnalliseen ulottuvuuteen pyrittiin pureutumaan aiempaa tarkemmin ja kysymys Itä-Karjalan miehittämisen syistä tuotiin esille useissa kuvauksissa. Sodan yhteiskunnallisten elementtien lisätessä merkitystään tutkimuksessa pyrittiin myös oppikirjoissa lisäämään tavallisen kansan osuutta, mikä ilmeni kuvituksessa lisääntyneenä kotirintaman osuutena. Tulkinta jatkosodasta muuttui viimeistään 1970-luvulla merkittävästi ja peruskoulun oppikirjoissa muutos oli nähtävillä

jo varsin lyhyellä aikajänteellä. Peruskoulun oppikirjojen uudistuttua vuoden 1985 opetussuunnitelman myötä ei ajopuuteoriasta ollut enää merkkejä otoksen oppikirjoissa. Suomen rooli aktiivisena ja tietoisena Saksan liittolaisena tunnustettiin oppikirjoissa, samoin Itä-Karjalan miehitystä problematisoitiin 1980-luvun oppikirjoissa. Tulkinnat miehityksen syistä vaihtelivat – osa kuvasi sen olleen Suur-Suomi-ideologian ilmentymää, toiset ilmaisivat sen pyrkimyksenä parempiin asemiin tulevilla rauhanneuvotteluissa Neuvostoliiton kanssa. Suomen aktiivinen toiminta rauhan puolesta tuotiinkin esiin suurimmassa osassa 1970-luvun oppikirjoja ja kaikissa 1980-luvun oppikirjoissa. Suurin ero peruskoulun kahden ensimmäisen vuosikymmenen oppikirjojen välillä oli kielessä ja kuvituksessa – 1980-luvulle tultaessa runollisuus oli vaihtunut proosamaiseen tekstiin ja suurmiesten merkitys kuvituksessa vähentynyt. Oppikirjojen muutokset olivat 1990-luvulla talvisodan tavoin pieniä kirjakannan vähäisen uudistumisen takia. Selkeä ero oli kuitenkin oppikirjojen kuvituksessa, jossa 1990-luvulla suurmiesten merkitys väheni entisestään. Euroopan yhdentymisen kaudella oppikirjat kertoivat ennen kaikkea tavallisen kansan vaiheista sodissa, kuvien esittäessä sotarintamaa ja kotirintamaa, johtajien loistaessa poissaolollaan kuvituksesta.

Jatkosodan kuvausten merkittävin muutos tapahtui peruskouluun siirryttäessä, jolloin ajopuuteoria jäi taka-alalle. Keskikoulun oppikirjat välittivät lukijoilleen kertomuksen jatkosodasta suurvaltojen aiheuttamana konfliktina, johon Suomi joutui vastoin tahtoaan mukaan. Peruskoulun oppikirjoista historiaa opiskelleet koululaiset oppivat tuntemaan jatkosodan Suomen hyökkäyssotana, tosin pääasiassa vain aikomuksenaan lunastaa takaisin menettämänsä alueet ja saada paremmat rauhanehdot. Jatkosodan osalta pysyvä elementti olikin suomalaisten rauhantahdon korostaminen ja sodasta irrottautumisesta tulkittiin kirjoissa yhtenevästi, vaikka kuvaus sen syistä muuttui.

Lapin sota esitettiin keskikoulun oppikirjoissa lähinnä jatkosodan vähäisenä loppunäytöksenä, mutta muiden sotien käsittelyn tavoin sitä kuvattiin sotilaallisesti yksityiskohtaisesti. Kuvauksissa kerrottiin kaatuneiden lukumäärät ja esitettiin karttojen avulla saksalaisten vetäytymistä. Lappiin kohdistunut hävitys tuotiin ilmi, mutta omaa otsikkoa sota ei saanut, vaan se esitettiin pääasiassa jatkosodan jälkeisten rauhanneuvottelujen ehtojen täyttämisenä. Peruskoulun oppikirjoissa 1970-luvulla Lapin sota käsiteltiin edelleen jatkosodan loppunäytöksenä, sen saadessa pääosin suppeamman kuvauksen kuin keskikoulun oppikirjoissa. Yksityiskohtaisen tapahtumahistorian väheneminen oppikirjoissa rajasi myös Lapin sodan käsittelyä, sillä sitä käsiteltiin lähinnä

sotilaallisesta näkökulmasta. Opetussuunnitelmat eivät vaatineet varsinaisesti kertomaan Lapin sodasta ja näin se jäikin varsin vähälle huomiolle oppikirjoissa.

Sotahistorian uudet näkökulmat toivat jatkosodan tutkimukseen uusia kysymyksiä 1970-luvulla ja sama ilmiö toistui Lapin sodan tutkimuksessa. Tavallisen kansan kokemukset alkoivat kiinnostaa tutkijoita ilmiönä entistä enemmän ja Lapin sotaa koskeva tutkimuskin lisääntyi. Lapin sotaa ei ollut tutkittu 1980-lukuun mennessä kuitenkaan yhteiskunnallisena ilmiönä kattavasti, mikä välittyi oppikirjoihin. Lapin sodan osalta osa kuvauksista 1980-oppikirjoissa toisti aiempaa.

Uusi tutkimusote Lapin sotaan tuotti kuitenkin myös osin aiempaa laajempaa tai ainakin selkeämpää kuvausta tapahtumista. Tärkeässä roolissa olivat myös käytetyt kuvat ja kuvatestit, joissa tuhoja pyrittiin esittämään. Lapin sota esitettiin 1980- ja 1990-luvuilla pääasiassa omana, erillisenä sotanaan eikä vain vähäisenä kahakkana pohjoisessa rauhanehtojen täyttämiseksi. Opetussuunnitelmat eivät vielä vuosina 1985 ja 1994 asettaneet Lapin sodan käsittelylle minkäänlaisia minimivaatimuksia. Tutkimusote oli varsin pieni vielä 1990-luvulle tultaessa, ja pohjoissuomalaisesta näkökulmasta katsottuna merkittävän konfliktin käsittely jäi kuitenkin palstatilaltaan varsin vähäiseksi. Lapin sotaa pyrittiin kuitenkin 1980- ja 1990-luvuilla kuvaamaan enenevässä määrin oppikirjoissa, ja nuorimpien sukupolvien koululaisille pohjoisen ihmisten kärsimys näyttäytyi kenties selkeämmin oppikirjojen välityksellä kuin edeltäville sukupolville.

Otoksen luotettavuutta arvioidessa voidaan todeta, että jokaisen kategorian otos edustaa laajasti aikansa suomalaisia historian oppikirjoja keski- ja peruskouluissa – lähdeaineistoa valitessa huomioin eri kustantajat ja molemmat kotimaiset kielet. Mukana on myös perinteisestä poikkeavaa oppimateriaalia, jolla on tärkeä merkitys tutkimuksen kannalta ajanjaksensa ilmentymänä. Pidän siis otosta luotettavana kuvauksena yleisesti suomalaisten keskikoulun ja peruskoulun historian oppikirjojen kuvauksista talvisodasta, jatkosodasta ja Lapin sodasta 1960 – 1990-lukujen välisenä aikana. Hedelmällinen vaihtoehto jatkotutkimuksen kannalta olisi kääntää katse kokijoihin – opettajiin ja oppilaisiin. Ilmiötä voitaisiin tutkia laajemmin selvittämällä opettajien ja oppilaiden kokemuksia historianopetuksesta ja oppikirjojen välittämästä kertomuksesta tämän otoksen ajanjaksolla. Ajallista rajausta voitaisiin toki myös laajentaa esimerkiksi 2010-luvulle saakka, jolloin pitkäikäisyyden tarjoaisi vielä syvemmän perspektiivin.

Lähteet ja tutkimuskirjallisuus

I PAINETUT LÄHTEET

Ahlskog, Holger & Sandholm, Sören 1990. *Vår historia: Åk 8*. Söderström, Helsingfors.

Ahlskog, Holger & Sandholm, Sören 1994. *Vår historia: Åk 8*. 2. omarb. uppl., 6.-8. tus. Söderström, Helsingfors.

Ahonen, Kalevi & Matsinen, Terttu & Ojala, Herkko & Viitaniemi, Matti 1986. *Historian tiet: 8, [Oppikirja]*. 1.-2. painos. Otava, Helsinki.

Ahonen, Kalevi & Matsinen, Terttu & Ojala, Herkko & Viitaniemi, Matti 1991. *Historian tiet: 8, [Oppikirja]*. 1. uudistettu painos. Otava, Helsinki.

Ahonen, Sirkka & Kaakinen, Olavi & Lappalainen, Osmo & Tiainen, Sakari 1987. *Koulun historia: 8*. Otava, Helsinki.

Ahonen, Sirkka & Kaakinen, Olavi & Lappalainen, Osmo & Tiainen, Sakari 1991. *Koulun historia: 8*. Uudistettu laitos, 1. painos. Otava, Helsinki.

Ahonen, Sirkka & Kaakinen, Olavi & Lappalainen, Osmo & Tiainen, Sakari & Louhisola, Jouko & Louhisola, Oiva & Ojala, Mikko & Tuominen, Lasse. 1976. *Historian maailma: 8a, Tekstiosa : 1920-luvulta Nykypäivään*. Otava, Helsinki.

Castrén, M. J., Riikonen, R., Hallbäck, M. & Jansson, P. 1978. *Historia för Åttan: Arbetsbok*. Svenska läromedel, Esbo.

Castrén, M. J. 1988. *Historia för åttan: Lärobok i historia för åk 8* (3., omarb. uppl.). Svenska läromedel, Esbo.

Castrén, M. J. & Riikonen, R. 1977. *Historia ja me: 8, Historian oppikirja peruskoulun 8. luokalle*. Weilin + Göös, Espoo.

Castrén, M. J., Riikonen, R. & Suuronen, L. 1985. *Historia ja me: Koululaisen maailmanhistoria. 8*. Weilin + Göös, Espoo.

Castrén, M. J., Riikonen, R. & Suuronen, L. 1992. *Historia ja me: Koululaisen maailmanhistoria. 8*. 8. uud. p. Weilin + Göös, Espoo.

Huttunen, Veikko 1972. *Vuosisadat Vierivät: 3, Kesäikoulun Suomen Historia*. 4. p. WSOY. Porvoo, Helsinki.

Kinnunen, Pertti & Voijola, Seija & Airaskorpi, Ossi & Hackman, Matti 1985. *Vuosisadat vaihtuvat: 8*. WSOY, Porvoo.

Kinnunen, Pertti & Voijola, Seija & Airaskorpi, Ossi & Hackman, Matti 1991. *Vuosisadat vaihtuvat: 8* (4. p.). WSOY, Porvoo.

Kinnunen, Pertti & Voijola, Seija & Airaskorpi, Ossi & Hackman, Matti 1998. *Vuosisadat vaihtuvat: 8* (6.-9. p.). WSOY, Porvoo.

Kiuasmaa, Kyösti & Perälä, Tauno 1968. *Suomen Historia: 2, Autonomian Ajasta Itsenäisyyden Aikaan*. Otava, Helsinki.

Kiuasmaa, Kyösti & Perälä, Tauno 1973. *Suomen Historia: 2, Autonomian Ajasta Nykypäivään*. 2. tark. p. Otava, Helsinki.

Komiteanmietintö 1970: A 5. Peruskoulun opetussuunnitelmakomitean mietintö II. Oppiaineiden opetussuunnitelmat. Opetusministeriö 1973. Valtion painatuskeskus, Helsinki.

Lappalainen, Osmo & Tiainen, Sakari & Waronen, Eero & Zetterberg, Seppo 1995. *Horisontti: Historia Napoleonista nykypäivään*. 1.-2. painos. Otava, Helsinki.

Lehtonen, Kai R. & Huttunen, Veikko, Laine & Olavi & Cleve, Gunilla 1978. *Historia För Grundskolan: Åk 8*. Söderström, Helsingfors.

Lehtonen, Kai R. & Nousiainen, Jorma & Huttunen, Veikko & Laine, Olavi 1974. *Peruskoulun Historia: 4, Kahdeksatta Kouluvuotta Varten*. WSOY, Porvoo.

Lehtonen, Kai. R. & Huttunen, Veikko & Laine, Olavi. 1980. *Peruskoulun historia: 4, Kahdeksatta kouluvuotta varten*. (2. p.). WSOY, Porvoo.

Louhisola, Oiva & Ahonen, Sirkka & Kaakinen, Olavi & Lappalainen, Osmo & Louhisola, Jouko & Ojala, Mikko & Tiainen, Sakari & Tuominen, Lasse 1973. *Historian Maaailma: 8, Perusosa 1: 1920-luvulta Toisen Maailmansodan Jälkiselvittelyihin*. Otava, Helsinki.

Mantere, Oskari & Sarva, Gunnar 1961. *Keskikoulun Suomen Historia*. 21. tark. p. WSOY, Porvoo.

Ottelin, A. K. & Stenberg, Kay 1967. *Finlands Historia: För Mellanskolor, Flickskolor Och Seminarier*. 6. uppl. Söderström, Helsingfors.

Penttilä, Antti 1974. *Historia: 5. luokka: ihmiskunnan kehityksen yleispiirteet vanhimmista ajoista nykypäiviin saakka*. Tampereen yliopiston psykologian laitos. Tampere. Agricola

julkaisut. www.agricola.utu.fi/julkaisut/julkaisusarja/pirkkalan-moniste/pirkkalan_moniste.pdf (Digitoitu 2016). (luettu 19.5.2020)

Peruskoulun opetussuunnitelman perusteet 1985. Kouluhallitus. Valtion painatuskeskus, Helsinki.

Peruskoulun opetussuunnitelman perusteet 1994. Opetushallitus. Painatuskeskus, Helsinki.

II TUTKIMUSKIRJALLISUUS

Ahonen, Sirkka 2008.” Finnish History Textbooks in the Cold War.” *The Cold War and the Politics of History*. s. 249–268. Toim. Juhana Aunesluoma ja Pauli Kettunen. Edita Publishing Ltd, Helsinki.

Ahonen, Sirkka 2017. *Suomalaisuuden Monet Myytit: Kansallinen Katse Historian Kirjoissa*. Gaudeamus, Helsinki.

Castrén, Matti 1992. “Historianopetus muuttuvassa yhteiskunnassa.” *Historia koulussa*. s. 11–46. Yliopistopaino, Helsinki.

Heikkinen, Olli. & Huuskonen, Timo 2011. *Oppimiskäsitteet, opetussuunnitelmat ja Mainilan laukaukset: Suomen talvi- ja jatkosota kahdeksannen luokan historian oppikirjoissa*. Kasvatustieteen Pro gradu -tutkielma. Oulun yliopisto, Kajaani.

Herlin, Ilkka 1998. ”Suomi-neidon menetetty kunnia – ajopuuteorian historia.” *Historiantutkijan muotokuva*, s. 199–237. Toimittaja Päiviö Tommila. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki.

Holmén, Janne 2006. *Den politiska läroboken: Bilden av USA och Sovjetunionen i norska, svenska och finländska läroböcker under Kalla kriget*. Väitöskirja. Uppsala universitet.

Hujakka, Titta 1997. *Historianopetus politiikan ristiaallokossa: Talvi- ja jatkosodan kuva lukion historian oppikirjoissa toisen maailmansodan jälkeen*. Historian Pro gradu -tutkielma. Jyväskylän yliopisto.

Jutikkala, Eino & Pirinen, Kauko 1973. *Suomen historia*. 2. painos. Weilin+Göös, Helsinki.

- Jutikkala, Eino. ” ’Ensimmäinen tasavalta’ (1919–1945).” *Suomen poliittinen historia 1905-1975*. Viljo Rasila, Eino Jutikkala ja Keijo Kulha. WSOY, Porvoo.
- Korhonen, Arvi & Halila Aimo 1949. *Suomen Historian Käsikirja: Jälkimmäinen Osa*. WSOY, Porvoo.
- Kouluhallitus & Matti J. Castrén 1987. *Peruskoulun opetuksen opas: Historia ja yhteiskuntaoppi*. Valtion painatuskeskus, Helsinki.
- Kumanjov, G.A. 1989. ”Vuosien 1939–40 neuvostoliittolais-suomalaisen sodan (’talvisodan’) tapahtumat uusien lähestymistapojen ja dokumenttien näkökulmasta.” *Talvisota, Venäjä ja Suomi*, s. 253–274. Toimittaja Timo Vihavainen. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki.
- Leskinen, Jari 2016. *Kohiti sosialismia! Pirkkalan peruskoulun marxilainen kokeilu 1973–1975*. Kustannusosakeyhtiö Siltala, Helsinki.
- Meinander, Henrik 1998. ”Sota, syyllisyys ja historian oikeudenkäynti.” *Historiantutkijan Muotokuva*, s. 239–265. Toimittaja Päiviö Tommila. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki.
- Meinander, Henrik 2016. ”Kansallisen katseen lumo.” *Historian käyttö ja väärinkäyttö*. s. 63–77. Toimittaja Antti Blåfeldt. Kustannusosakeyhtiö Siltala, Helsinki.
- Meinander, Henrik & Autio, Paula 2010. *Suomen historia: Linjat, rakenteet, käännekohtat*. Korp. p. WSOY, Helsinki.
- Nadzafov, D.G. 1989. ”Neuvostoliiton ulkopolitiikan olemuksesta vuosina 1939–40. *Talvisota, Venäjä ja Suomi*, s.275–286. Toimittaja Timo Vihavainen. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki.
- Rantala, Jukka 1997. *Sopimaton Lasten Kasvattajaksi! : opettajiin kohdistuneet puhdistuspyrkimykset Suomessa 1944-1948*. Väitöskirja. Helsingin yliopisto. Suomen historiallinen seura, Helsinki.
- Rantala, Jukka 2017. *Historian oppikirjoja sadan vuoden ajalta*. Suomen tietokirjailijat, Helsinki.
- Rautio, Erkki 1995. *Pohjoisen pakolaiset*. Yleisen historian pro gradu -tutkielma, Oulun yliopisto.

- Runti, Susanna 1989. *Lapin läänin evakointi syksyllä 1944*. Yleisen historian pro gradu - tutkielma. Oulun yliopisto.
- Seppinen, Jukka 2004. *Urho Kekkonen – Suomen johtaja. Poliittinen elämäkerta*. Gummerus Kustannus Oy, Jyväskylä.
- Tommila, Päiviö 1989. *Suomen historiankirjoitus: Tutkimuksen historia*. WSOY, Porvoo.
- Torsti, Pilvi 2012. *Suomalaiset ja historia*. Gaudeamus, Helsinki.
- Tuomi, Jouni & Sarajarvi, Anneli 2009. *Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi*. 5. uudistettu laitos. Tammi, Helsinki.
- Vehviläinen, Olli 1986. ”Toisen maailmansodan ajopuokeskustelun jälkeen – kysymyksiä, tuloksia, tavoitteita.” *Historian Päivät 1985*, s. 155–164. Toimittaja Päiviö Tommila. Suomen historiallinen seura, Helsinki.
- Vihavainen, Timo 1991. *Kansakunta räbmällään: Suomettumisen lyhyt historia*. Otava, Helsinki.
- Väisänen, Jaakko 2005. *Murros oppikirjojen teksteissä vai niiden taustalla? 1960- ja 1990-luvun historian oppikirjat kriittisen diskurssianalyysin silmin*. Väitöskirja. Joensuun yliopisto.
- Ylikangas, Heikki 1993. *Käännekohdat Suomen Historiassa: Pohdiskeluja Kehityslinjoista Ja Niiden Muutoksista Uudella Ajalla*. 4. p. WSOY, Porvoo.
- Ylikangas, Heikki 1986. ”Onko suumiehiä vai tehdäänkö heitä.” *Historian Päivät 1985*, s. 251–255. Toimittaja Päiviö Tommila. Suomen historiallinen seura, Helsinki.